B E L G E S E L

ÇANKAYA ÖZEL KALEMİNİ ANIMSARKEN

(1933-1951)

HALDUN DERİN

Sadece İncelemek İçindir
Ücreti Yoktur
İnceledikten Sonra Siliniz ve Bulursanız Satın Alınız.

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye
Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı
Yayınıdır

Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi
Barbaros Bulvarı
80700 Beşiktaş/İstanbul
Tel: (0212) 227 37 33 - Faks: (0212) 227 37 32

Kapak Resmi
29 Ekim 1933, Cumhuriyet'in 10. Yıldönümü törenlerinde
Atatürk, İnönü ve Haldun Derin (gözlüklü, sağda).
(Haldun Derin arşivi)

Yayın Sorumlusu
Ayşen Anadol

Kitap Tasarımı
Haluk Tunçay

Sayfa Düzeni
Tarih Vakfı

Baskı
Numune Matbaacılık

İstanbul, Ocak 1995

ISBN 975-333-019-7

Levent Şahverdi Arşivi

HALDUN DERİN

ÇANKAYA ÖZEL KALEMİNİ ANIMSARKEN (1933-1951)

Yayıma Hazırlayan
Cemil Koçak

B E L G E S E L 2
TARİH VAKFI YURT YAYINLARI

Levent Şahverdi Arşivi

1946
UFUKLARIMIZ AYDINLANIYOR

I

Savaştan Sıyrılabilmemizde İnönü Etkeni

Dış politika üzerine bir başka vesile ile 1968 Eylül'ü başlarında İstanbul'un Kartal köylerinden Dolayoba ve Kurna köylerini ziyareti sırasında İnönü'nün yapacağı konuşma içinde yer alan şu sözler kayda değer ilginçliktedir: "... Dış politikada düşmanlıklar ve dostluklar ebedi değildir. Bugün müttefikler vardır, taraflar vardır. Bir süre sonra, mesela yirmi-yirmi beş sene sonra müttefiklerden bir kısmı karşı tarafa geçer. O taraftan bazıları da öteki tarafa geçip birbirleriyle kavga ederler. Bazıları bir milletin iki yüz yıllık geleceğini güvenlik içinde tutacak bağlantılar yapan çok uzak görüşlü devlet adamlarından bahsederler. Doğrusunu isterseniz ben tarihte ne böylesine uzak görüşlü adam, ne de böylesine sürekli ittifak görmedim..."

Londra'da Birleşmiş Milletler Konferansı'nda bulunan Dışişleri Bakanı Hasan Saka'ya Maliye Bakanı Nurullah Sümer'in vekalet ettiği günlerde idi. Ben Köşk'ün üst katındaki kitaplığa girdikten biraz sonra, Sümer de geldi. İnönü ayakta dolaşıyordu. Halinde bir huzursuzluk seziliyordu. Dışişleri Bakanlığı'nca Londra Büyükelçiliği'ne gönderilmesini telkin ettiği şöyle bir telgraf yazdırdı: "Bulgarlarda son günlerde çalımlı bir eda göze çarpmaktadır. Türk-İngiliz ittifak muahedesinin hiçbir *équivoque*'a[1] mahal bırakmayacak şekilde meriyette olduğunun İngiltere tarafından Parlamento'da beyan edilmesini arzu ediyoruz."

Birkaç gün sonra (27 Şubat) Avam Kamarası'ndaki demecinde İngiliz Dışişleri Bakanı Bevin başkaca sözleri arasında diyordu ki: "Şunu açıkça

1 İki anlama gelebilen, iki manalı, kuşku uyandırıcı, belirsiz.

Levent Şahverdi Arşivi

söylemeliyim; Türkiye'nin bir uydu devlet haline geldiğini görmek istemem. İstediğim şey, Türkiye'nin bağımsız ve hür bir devlet olarak kalmasıdır."

❑

Savaş yıllarının bir kısmını Türkiye'de geçirmiş olan iki Amerikalı gazeteci, Türkiye'nin bu koşullar altındaki durumunu, Balkanlar üzerinde birlikte yazdıkları kitapta ele almışlardı. Orada, İnönü için şu düşünceyi ileri sürüyorlardı:

"... (İnönü) bütün hudutlar alevler içinde tutuşurken, ülkesini savaşın dışında -sadece ezilecek olduğu bir devler savaşının dışında- bıraktı. O bunu sebat ve metotla başardı, deha ile değil. Kesin başarı ile kucaklaşması, ancak, Türkiye'yi şimdi dertten sıyırdığı takdirde tamamlanacaktır. Bu ise deha olur."[2]

İnönü'nün Türkiye'yi dış güvenlik bakımından bundan böyle dertten sıyırıp sıyıramayacağı ve -iki gazetecinin deyimiyle- "deha" niteliği kazanıp kazanmadığını yakın olayların göstereceği gelişmeler ortaya koyacaktı.

Bu konuda bir başka Amerikalı şöyle der:

"Üç büyük devlet arasında Türkiye'yi etkileme rekabeti, Türklerin pazarlıktaki ustalığı, propagandaya karşı şerbetli oluşları, ilgili tarafların her evredeki askeri ve iktisadi durumunun Türklerce kavranılması ve Türkler'in duygularına mağlup olmayışı sayesinde Türkiye savaşın dışında kaldı. "Türkler, yansızlar içinde en başarılı olanlardandı..."[3]

Kitabın giriş bölümünde de (sayfa vii) Türkiye için "... Doğu Akdeniz'in Cinderella'sı[4] (kadri bilinmez tazesi)... uluslararası politikada hiç de alet edinilen, işi Allaha kalmış bir oyuncak değil" deyişlerine yer veriliyordu.

II

Rabıtalı Gazeteciliğin Sınırları

9 Nisan. ... Öğleye doğru evrak imzalatmak üzere Köşk'te bekliyordum. İnönü, atla yaptığı günlük sabah gezintisinden döndü. Nöbetçi ya-

---

2 William B. King-Frank O'Brien, *The Balkans, Frontiers Of Two Worlds*, 1947, sayfa 209.

3 Annette Baker Fox, *The Power of Small States, Diplomacy in World War II*, 1959, Chicago, sayfa 42.

4 Külkedisi.

Levent Şahverdi Arşivi

verinin masası üzerindeki *Ulus*'a gözü ilişince, bana "Falih'i bul" dedi; "Sor bakalım, bunu görmüş mü?" İki haftadır *Ulus* gazetesinin üçüncü sayfasında Mümtaz Faik Fenik'in Birleşmiş Milletler Konferansı dolayısıyla müttefik ve dost İngiltere'ye yaptığı gezinin izlenimleri "Şu Yaralı Dünya" adı altında yayımlanmakta idi. Gezinin o günkü bölümüne Fenik, "Picadilly Sürtükleri" başlığını koymuş; Londra'nın sokak orospularını anlatıyordu. Telefonda Falih Rıfkı Atay, soruya yanıt olarak, başlığı ve yazıyı gördüğünü, Mümtaz'ı uyardığını söyledi. Hükümet organı olan gazetenin her bakımdan göstermesi gereken titizlik üzerindeki duyarlılığını İnönü bu küçük vesile ile ortaya koymuş oluyordu.

III

Olan Bitenlere Kaptan Köprüsünden Bakış

Seçimi tek dereceli olarak yenileme kararına varan İnönü, 25 Nisan'da Halk Partisi Kurultayı'nı olağanüstü toplantıya çağırdı. Sonra, toplantı tarihi olan 10 Mayıs'ta Ankara'ya dönmek üzere, geziye çıktı. Gidilen yerlerde ajansa verdiğimiz kısa bildirilerde İnönü'nün yalnızca "vatandaşları büyük seçimde vazifeye çağırdığı" belirtiliyordu. Ama, onun sırasıyla Eskişehir, Kütahya, Akşehir, Afyon, Konya, Niğde ve Kayseri'de ezberden[5] yaptığı konuşmalar, yerine göre bir-iki saat sürüyordu. Konuşmalar, ilkin 1945 yazında Hadımköy'de ve İzmit'te ele aldığı konuları kapsıyordu.

Örneğin, 3 Mayıs'ta Eskişehir Halkevi'ndeki konuşma sırasında tuttuğum notları görelim:

> Harbin bitmesiyle karşısında bulunduğumuz ihtimaller, harp içinde geçirdiğimiz ihtimallerden daha hafif olmamıştır. Bilakis, Avrupa'da milletler muvazenesinin bozulması, memleketimizi nazik vaziyette bırakmıştır. Geçen sene bu vakitler bir taraftan Birleşmiş Milletler Sanfransisko'ya giderken, diğer taraftan memleketimizin akşamdan sabaha ne vaziyet karşısında bulunacağı meçhul idi. Gerek iç gerek dış politikada telaş etmeden doğru yolu tutmak, siniri sağlam milletin ve idarecilerin işi olabilirdi. Başlıca dış mesele olarak Ruslarla aramızdaki münasebet birinci plana geçmişti.
>
> Ruslar, uzun müddet, memleket içinde kendilerine dost bir politika takibi mümkün olduğunu, bugünkü idarenin bunu yapmaya istidadı olmadığını radyolarıyla, gazeteleriyle ortaya attılar.
>
> Geçen sene haziranda Ruslarla aramızda feshettikleri dostluk mukavelesini yenilemek için temasa geldiğimiz vakit, Molotof, büyükelçimize, yakın müna-

5 İrticalen

Levent Şahverdi Arşivi

sebet kurmayı arzu ettiklerini; bunun için daha evvel bazı gerginlikleri ortadan kaldırmak gerektiğini söyledi. 1920 senesinde yapılmış muahedede, şart ittihaz olunan arazi değişikliklerinin düzeltilmesini; Kars ve Ardahan vilayetlerinin tekrar Rusya'ya iadesi lazım geldiğini, Boğazlarda kendilerine üs verilmesi icap ettiğini, Polonya ile aralarındaki gibi bir ittifak muahedesi yapmak icap ettiğini söylediler. Kat'i olarak reddettik. Sebep olarak; 1920'de bu muahedeyi yaptıkları zaman Ruslar zayıf vaziyette imişler. Şimdi vaziyet değişmiş. Endişeli günler geçirmişler. Karadeniz'de bir tehlike zuhur etmek ihtimali bakımından endişeli vaziyete düşmemek isterlermiş. Gerçi Türkler hüsn-i niyetle hareket etmişler ama... Akdeniz'den gelecek büyük devletlerin tecavüzlerine karşı Boğazlarda bazı hazırlıklar yapmaları lazım gelirmiş. Bu tezi müdafaa ettiler. Kat'i olarak reddettik.

Bir hafta sonra, 7 Haziran'da tekrar konuşuldu. Ondan sonra müzakere edilmedi. Teyit etmek için birçok nümayişli tedbirlerden geri kalmadılar. Amerika'da türlü türlü Ermeni komiteleri kuruldu. Ermenilerin haklı taleplerle ortaya çıkmalarını, arkasından hemen askeri hareketler ve silahlı ihtilaflar çıkacak şeklinde anlamak istiyorduk. Büyük hazırlıklar yaptık. Derhal umumi seferberlik ilanına karar verdik. Silahlı bir ihtilafı kendi telaşımızla çabuklaştırmamak için ihtiyatlı bulunmayı, hakikatı dünya milletlerine anlatmayı tecrübeye karar verdik. Aramızdaki ihtilafın politikasını bütün meclis bilir. Bütün mebuslara anlatılmıştır. Hatta efkâr-ı umumiyeye resmi beyanatla bu talepleri söylemeyi düşündük. Bir noktadan dolayı resmî beyanata lüzum görmedik. O nokta şudur: Talepler Rus başvekilinden Türk büyükelçisine söylenmiştir. Fakat, henüz kâğıt üzerine konmamıştır. Resmi beyanatla kâğıt üzerinde konduktan sonra, bu taleplerin geri alınması Ruslar için daha güç olur. Halkı haberdar etmek için bütün vasıtalardan istifade ettik. Gazetelere, enternasyonal neşriyata intikal etti. Meseleleri bilmeyen kalmadı.

Bir noktanın sizce iyi anlaşılmasını isterim. "Ruslar böyle birtakım talepler ortaya sürmüşler midir?" diye menfi propaganda yapmak isteyenler ve birtakım rivayetler vardır. Ne kadar manasız olduğunu kabul edersiniz.

Büyük devletlerin her toplanmasında bu meseleler mevzuu bahsolmaktadır. Ancak, çekilmek imkânını muhafaza için kâğıt üzerine koymaktan dikkatle sakınıyorlar. Taleplerinin sökmediğini anladıktan sonra, geri çekilmek isterlerse, "Yanlış anlaşılmıştır" derler. Ama, her şey memleketler arasında konuşulabilir. Ne vakit çekilmek isterlerse, o an memnuniyetle kabule hazırım.

Ondan sonraki konuşmamızda, "Aramızdaki meseleleri halledemiyoruz" dediği zaman, her şeyi konuşmaya hazırız. "Sizden hiç arazi talebimiz yoktur. Üs istemiyoruz, hükümranlık haklarına tecavüzümüz yoktur..." Bunu söyler söylemez, başlarız. Henüz bu vaziyeti kabul etmiş değillerdir.

Kendileriyle İngilizler ve Amerikalılar çok münakaşa ettiler. Arazi talebini, "Türkler bizden ittifak istedikleri için onun bir şartı olarak söyledik" dediler.

Arkasından bir silahlı hareket tasavvur olunmadan bir devlete karşı arazi talebi ileri sürülmez. Bunlar öyle meselelerdir ki, bir kere ortaya atıldıktan

Levent Şahverdi Arşivi

sonra, geri alınamaz. Arkasından silahlı bir hareket gelmeyecek olduktan sonra, arazi talebi bir devlet için hatadır. Vakit geldiği zaman bahane bulmak gayet kolaydır. Bir hudut hadisesini, bir gazete münakaşasını muharebe sebebi olarak ileri sürebilirsiniz. Bütün kuvvetlerin, kanaatlerin birleşik olması lazım gelen anda o memleket efkârını dağınıklığa sevk edebilirsiniz. "Herkesin seferber olduğu bir zamanda, durup dururken hudut meselesi çıkarmanın sırası mı idi?" "Bunlar gazeteye yazılır mıydı?" "Vaziyet değişmiştir, şimdi kuvvetliyim" diyor. Yarın daha kuvvetli olursan, daha çok şeyler isteyeceksin. (Falan gazete şöyle yazmış. O memlekette buna kimse inanmaz.) Tek vücut olarak varlığımızı muhafaza için ayağa kalkarız.

Arkasından bir silahlı hareket gelmesi tasavvur olunmamışken ağır taleplerin ortaya konulması siyasi hatadır. Bütün hadiseler teyit etmiştir ki, Ruslar bu talebi içerden bir çöküntüye intizar ettikleri için yapmışlardır. Malumat aldıkları membalar memleket içinde çöküntü olduğu kanaatini o kadar kendilerine vermiştir ki... Hükümetler düşecek, Polonya gibi olacaklar, kanaatine, ümidine kapılmışlardır.[6]

Bir seneden beri almış olduğumuz mesafeyi daha iyi mütalaa edebiliriz.

İçerde ümit ettikleri zayıflık ve çöküntü, Rus talepleri ortaya çıkar çıkmaz tamamıyla tersine döndü. Telaşa düşmek şöyle dursun, kat'i bir ret ile cevap verildi.

Türklerle Ruslar arasında çıkacak herhangi bir siyasi ihtilaftan dolayı, dünya bizi ne dereceye kadar tutar, bilmiyorduk. Şüphe edilecek birçok cihetler vardı. "Muharebe esnasında siz durdunuz. Yeniden birtakım maceralara sürüklenmeye niyetimiz yoktur. Kars için, Ardahan için uyuşuverin' diyebilirlerdi. Bütün bu ihtimallerle bir kere teslimiyet yoluna giderek, bunları uzatmanın bir faydası yoktu. Şerefli bir millet olarak sonuna kadar uğraşıp ölmek en doğru yoldu. Bir muharebenin güçlükleri ve ihtimalleri nedir, bunu takdir edebiliriz. Şerefli bir millet olarak eğer vazifemizi görebilirsek, yalnız başlayacağımız bir muharebenin, yavaş yavaş bütün insaniyeti etrafında toplamak ihtimali vardı. Riyazi katiyet yoktu. Metanetle vaziyeti takibe başladık. Hariçten gelen talepleri kat'i olarak reddettikten sonra, içerden bir çökme olmayacağına kanaat getirdikten sonra, Türk milletinin itibarı bütün dünya nazarında tekrar muhabbet kazandı. Bugün yarın bir harp çıkarsa, İngiltere, Amerika bizim yanımızda mevki alacaktır. "Böyle bir ihtimali hatırdan çıkarınız" kanaati gelirse, dünyayı toplayabiliriz.

İngiltere ile aramızdaki ittifak münasebeti hiçbir şüpheye mahal bırakmayacak kadar vuzuhla tayin olunmuştur. İngiltere ilk günden beri bir zayıflık göstermedi. Bizi haklı buldu. Müttefik olarak bizden en şikâyet etmesi lazım

6 Burada İnönü'nün Sovyet Büyükelçisi Vinogradof'u kastettiği anlaşılıyor. Molotof'a yaptığı telkinlerin gerçeklere dayanmadığı ortaya çıkınca, Vinogradof gözden düşecekti. Daha sonra, görevde bulunduğu Mısır'da Nâsır konusunda da Vinogradof yanılgıya uğrayacaktı.

Levent Şahverdi Arşivi

gelen İngiltere'dir. Türlü safhalarda pek çok münakaşalara girdik. "Ben boğazıma kadar kana battım, sen girmedin." İngiltere bunu istismar etmedi. Bizim davamızı İngiltere'nin hayati menfaatiyle birleşmiş gördü. Uzun sükûttan sonra, "Meclis'te açıktan açığa söyleyeceksiniz" diye talep ettik. Onun üzerine Avam Kamarası'nda İngiliz hariciye nazırı Rusların serd ettikleri meseleleri birer birer mütalaa ve reddetti. İkinci bir sebeple tekrar konuştular. İttifakın tamamıyla hüküm sürdüğünü, taze ve meri olduğunu bütün dünyaya ilan etmiş oldular. Birleşmiş Milletler'le olan rabıtasını ileri sürerek, Amerika son zamanlarda daha açık vaziyet aldı. Her yerde davamıza anlayış gösteriyor. Bizi tutuyor. Ruslar'ın ortaya koydukları mesele yüzünden silahlı bir ihtilaf çıkması halinde kendisinin kayıtsız ve hoşgörür vaziyet almadığını ihsas ediyor. Resmi beyanlarında söylediler; Ruslarla olan müzakerelerinde söylüyorlar.

Bir sene evvelki yalnız kendimize güvenecek olduğumuz vaziyetten, Türk davaları, üçüncü bir cihan savaşının çıkmasına sebep olur gibi, bütün insanlığın müşterek meselesi haline gelmiştir. Bu, memleket için büyük kazanç değil midir? Bu neticeleri millet kendi mukadderatını, vaziyetlerini anlamakta gösterdiği isabete ve vatanperverliğe borçludur. Mesele iktidarda bulunanlardan herhangi birimizin mahareti meselesi değildir. İçine çöküntü girseydi, Bulgaristan gibi, Ruslar ne isterse kul köle olsaydı, netice böyle olmazdı.

Memleketin iç hayatında takip ettiğimiz yolu bu zaviyeden mütalaa etmek lazımdır. Şöyle ki; memlekette aşırı birçok neşriyat başladı. Her şeyi kötülemeye alışmış olanlar, kendilerini gösterirler. Buna karşı, çöküntüden kurtarmak için iki yol vardır. Kolayı, tecrübe olunmuş olanı, susturmaktır. "Münakaşalara tahammül yoktur" derdim, memleket bunu anlardı. Bunu yapmadım. Yapmadım çünkü, susturma tarzında husule gelecek daimi sükûnet memleket için kuvvet ifade etmeyecekti. Bu memleketin vatandaşları iç ve dış meseleler nelerdir, bunu anlayacak seviyede midirler? Dışarı âlemin bunu anlaması lazımdır. Tan, Vatan... Üç ay o memleket içinde propaganda yapacaklar, bu millet çökecek. Bu kadar çerden çöpten isek... Dışarıdan bir devlet eli altına alabilir. Biz öyle çerden çöpten bir millet değiliz kanaatinde idim ve bunun bütün dünyada anlaşılmasından sonradır ki, itibar görmeye başladık. Modern millet, yaşayacak olan millet kendi varlığını anlamış ve vatan meselelerinde karar sahibi olmuş milletler olabilir. Geçirdiğimiz senenin imtihanı gibi, önümüzdeki seçimde de böyle bir imtihan yapacağız. Bütün vatandaşları sandık başına getirmeye çalışacağız.

Bütün dünya işleri tasfiye olunacağı zamanlarda (dünyanın dört köşesinde Ermeni komitelerini ayaklandırmaya başladılar) demokrasi hayatında, önümüzdeki sene bu memleketin kararı ve idraki nedir? Bunun, milletin reyi ile meydana çıkması, esaslı bir yaşama meselesidir.

Yeni partilerin teşkili mevzuu bahis olduğu zaman bana geldiler. Türlü işlerimizi beğenenler beğenmeyenler olabilir. İki şeye bakarım. Birincisi, teşekkül edecek partilerin yabancı devletle münasebeti olmasın. Bunda çok hassasım. İkincisi, karşıma gelecek adamlar yalnız dış politikada beraberlik göster-

Levent Şahverdi Arşivi

sinler. Hükümranlık herkesin meselesidir. Bunu kabul ediyorsanız, başka her şeyinize tahammül ederim. Ama, iç politika yapacağız diye Ruslarla aramızda bir şeyler yoktur denilmesin. Aramızda mesele vardır, Rus başvekili söylemiştir. "Onun istedikleri bizim gördüğümüz ehemmiyette değil demektir; verebiliriz" gibi bir mana çıkar.

İngiltere'de dış politikada birlik görüyoruz. İçeride birçok mevzuda birbirlerini hırpalıyorlar.

Vaziyeti kısa bir şekilde hülasa edeyim. Dış emniyet noktai nazarından, bir sene evvel çok güç safhalar geçirdikten sonra, mübalağa etmekten sakınırım, ama, bugün vaziyetimizin kıyas kabul etmeyecek kadar iyileşmiş ve kuvvetlenmiş olduğunu size söyleyebilirim.

İç meselelerde: Seçim meselesi... Bu politika millet tarafından ne kadar anlaşılmıştır, ne kadar teyit edilmektedir. Bunu bütün dünyaya göstermek isterim. Bir istikamet tutup buraya getirdik. Tekrar bir istikamet tutup bir yere kadar götüreceğiz. Memleket bunu ne dereceye kadar tasvip ediyor. Bunu dünyaya göstermek isterim.

İç meselelerden bin tane meselemiz vardır. İnkılapçı ve ıslahatçı bir partiyiz. Bütün memleketi süratle iyiye ve ileriye götürecek esaslı terakkilerden türlü sebeplerle vazgeçemeyiz.

Toprak Kanunu ile nüfuzlu vatandaşları bize karşı gücendirdiğimizi bilmez miyim? Bir politika mücadelesinde köylülerin bana yardım edemeyecek kadar dilsiz, çaresiz olduğunu anlamaz mıyım? Propaganda ile avutmaya bakarak zamanımı boş geçirebilirim. Bir an evvel millet okusun diye sıkıntıya sokup senede iki bin mektep az gelir, üç bin olsun demenin manası nedir? İki yüz elli mektep yapmamızı bir nimet gibi propaganda etmesini bilirdim. Kendimizi aldatamayız. Bir an evvel yetiştirmek lazımdır. Bunca asırların ihmalini nasıl telafi edeceğiz?

Endüstri denilen şeyde biz o kadar geriyiz ki, devletin bütün bütçesini fabrika kurmaya tahsis etsek, yüz elli senelik iş var. Elimizdeki beş-on fabrikadan ibaret.

Atom bombasının sırrını verecekler mi vermeyecekler mi diye telaş ediyorlar. Büyük endüstriyel kabiliyeti olan memleketler başkadır. Niçin Amerikan tayyarelerine yetişemiyoruz? Sırrı yoktur. Endüstri ve teknik çok daha derin ve güçtür. Bana yabancılar, siz endüstri ile uğraşmayın, ziraati ıslaha uğraşın dediler. Memleketi teknik bilgi ile yetiştirmek teşebbüsüne geçtikten sonra hak verdim. Sekiz dokuz sanat okulu vardı. Son sınıf talebeleri tahtaya yazarlardı: "Bitirdik mektebi. Ne olacağız?" Ufak bir memuriyet peşinde idiler. Bu sene 55'incisini açtık. 22.000 talebesi vardır ve üç seneyi beklemiyor. Bir-iki sene çalışıp hayata giriyor. Ailesini geçindirecek hale geliyor. 10-100 lira kazanan bir vatandaş, 200-1.500 lira kazanacak bir vatandaş haline geliyor.

Sonra, köyler için bölge okulları binlerce düşünülüyor. Bu kadar uzun, geniş projelerle yorulmanın ne ehemmiyeti var? Biz daima ilerleten, yapan, düşünen, bir an evvel memleketimizi diğer memleketler, medeni milletler seviyesine

Levent Şahverdi Arşivi

yükselten bir birlik olacağız. Ciddi gayretle, kendimizi aldatmayarak, hakiki bir millet varlığını dışarıya göstereceğiz. Ta Balkanlar'dan Finlandiya'ya kadar tek millet olarak ayakta kalmamız dünya nazarında bize bu itibarı sağlamıştır.

Haklı olarak propaganda edilen mevzu pahalılık meselesidir. Istırap vardır, türlü şekillerde müdahaleler olmuştur. Esaslı bir sebebi; harp zamanında para bollaşır, mal kıtlaşır. Bu, bir memleket ekonomisini idare etmek, iktidarda bulunan partinin mezhebi meselesi değildir. Komünist Rusya ile İngiltere aynıdır. İhtiyaçları tayına bağlarlar. Her vatandaşa ona göre tevzi ederler. Stoklar biriktirilir. Şehirli köylü ayırt edilmeksizin bütün memlekette teşkilat yapılır. Anglosaksonlar kolaylıkla yaptılar. Avam Kamarası'nda, mebusun biri portakal getirmiş. "Bunu karaborsadan aldım. Fiyatı budur." Başvekil "Niçin aldın?" demiş, "Memnu değil mi?" "Sana göstermek için aldım." Millet karaborsadan alışveriş etmenin ayıp olduğunu anlayıncaya kadar bu bela devam eder.

Vatandaşlara haftada bir veya iki yumurta verirler. Harp zamanlarında bundan başka tılsım yoktur.

Harp başladıktan sonra (40-41) evvela bu yolu tutmaya çalıştık. Pahalılık olmasın diye hükümet bunları elde tutmaya çalıştı. Yalnız şehirleri düşünüyorduk. Köyler için teşkilat yapamıyorduk. Toprak Mahsulleri Ofisi fiyat murakabesini yapmaya muvaffak oldu. Diğer eşya üzerinde yapamadık. "Nakil vasıtaları elimdedir, ben taşırım, yalnız bana satarsınız", dedi.

942'de harbin pahalılık şekli altında alınan bütün tedbirlerinin yükünü yalnız başına köylü çekti. Mücadeleye devam etmeseydik, bugün köylünün ne kadar sefalette bulunacağını tasavvur edersiniz.

942'de 200-250 gram karışık ekmek verebilmek için dışarıdan buğday alıyorduk. Köylüyü sefalete düşürmedik. Maaş sahipleri fedakârlık yaptılar. Bununla beraber mutlaka bir fedakârlığı göze almak lazım gelir. Köylü büyük kütledir. Onun sefalete düşmesini durdurmayı göze almak lazımdır. Çiftçi memleketidir. Bir harbe girdiğimiz zaman, köylümüzün daha fakir girdiğini iddia edebilir miyiz? Maaş sahiplerinin vaziyeti bu mudur? Üçte bir, dörtte bir geçim seviyesindedirler.

941 senesinde 200 gram ekmeği almak için dışarıdan buğday alırken, şimdi karınca kararınca da olsa dışarı milletlere yardım edecek vaziyetteyiz.

Bir muharebeye uğrarsak, aç kalmadan vatandaşlarımızın elbirliğiyle selamet yollarını takip edemeyeceğinden korkmuyoruz. Türlü kusurlar istediğiniz kadar münakaşa edilebilir.

Yerli Mallar Pazarı bir devlet için politika meselesi değil, günlük tedbir meselesidir. Yerli Mallar Pazarı hiç olmasın der, olmaz. Devletin bir siyaseti yoktur. Vatandaşlar bir yerde yerli mallar pazarı açın, muhtekirlerin tesirine karşı fakir halkı koruyamıyoruz, der. Açmadığın yerde şikâyet vardır. Açtığın yerde şikâyet vardır. Arkadaşın senin istediğinin aksini istiyor. Büyük tüccar harp içinde kendisine müdahale edildiğinden şikâyetçidir. Büyük tüccardan harp içinde müdahale yüzünden az kazanan kaç kişiyi görüyorsunuz? Hükümet büyük tüccarlara müdahale etmediğinden, tüccarlara dinletemediğinden,

Levent Şahverdi Arşivi

hesapsız kârlara karşı koyamadığından ittiham olunmuştur. Yüksek fiyat, vurgunculuk karşısında (...) müsamahasız kalır. Bunlar bir memleketin esas idaresine mahiyet verecek meseleler değildir. Senin için olmayabilir, bizim için mühimdir. Takdir ederim. Bunun halli çaresi politik vaziyet değildir. Bir şehirde bir sokak açmak için aramızda olan münakaşaları düşününüz. Bunu politika meselesi olarak almak doğru değildir.

Büyük memleket meseleleri üzerinde vatandaşlar küçük propagandalara kapılmamakla, kendilerini kurtarmak için (...) kolay kavranılır bir şey değildir. Propaganda haksız olduğu mevzu üzerinde durmaz.

Eğer dış emniyet meselesi bir suretle istikrar bulursa, bütün dünya ile bir safta olmak vaziyetinde olduğumuza inanabiliriz. Bizim yüzümüzden bir silahlı ihtilaf çıkması ihtimali azalmıştır. Ama, dünyada birçok mesele var. Sürünceme suretiyle olsun bir hal olursa, iç meselelerimizin halli gayet kolaydır. Normal ticaret... Elimizde paramız var. Çoğu gitti, azı kaldı.

Dış vaziyette emniyetin hasıl olması meselesi, memleketin insanlık âlemi içinde kıymetli bir mevcudiyet olarak kendini göstermesine bağlıdır. Yeni seçime süratle gideceğiz. "İktidarda kalmayı kâr sayıyorlar" propagandası vardır. Bakalım Türkiye'nin yarın alacağı karar nedir? Bunu gördükten sonra, vaziyette bir an evvel istikrar hasıl olsun dedim.

Memleket ve vatan ayrı ayrı her birimizindir. Her vatandaş malın ve vazifenin sahibidir. Kurun-ı vustadaki gibi değil... Şehirli ve köylü, anlayanları ve anlatabilenleri vazifelerini yaparlarsa, memleket bu imtihanı verecektir. Ben vereceğine güveneceğim. Bin defa tecrübe ettim. Hiçbirinde aldanmadım. Bir an evvel istikrar... İare ve İcareden[7] malzeme aldık; hesabımız 130 milyon dolardır. Borç-Muharebeye de girmedik. Amerika'dan kredi alacağız. Evvela, İare ve İcare hallolunmalıdır dendi. Bu meseleyi hallettik. Amerikalılar bunun, otuz beş senede yüzde 1,5 faizle ödenmesini kabul ettiler. Böyle bir anlaşmayı muvaffakiyet saymaz mısınız? Bütün dünyada birinci olarak halledilmiş olacak. Şuurlu, istikameti anlaşılır bir memleket emniyeti vermek bizi her meselede bu kadar iyi vaziyete sokacaktır. Bu neticeyi bilhassa savaş sonunda biz milletçe verdiğimiz imtihanlardan sonra kazandık. Amerikan filosu İstanbul'a geldi. Halk, böyle bir nümayişin bizim menfaatimiz bakımından olan manasını kavrıyor. Halkımızın büyük emniyet meselelerinde anlayışı pek yerindedir. İsabetli mütalaa eder. İyi anlatırsak, hulusla anlatırsak...

Demokrasi iki mahzurdan ayrılmalı. Hastalık kadar tehlikelidir. Faydasını getirmeden mahsurunu getirir. Dedikodusu, nifakı. Doğru olan hiçbir şey görmezler. İkincisi: Bugünden yarına inkişaf etmez. Zaman ister. Sabırlı isen, bunu yaparsın. İşçi Partisi iktidara geçmek için yirmi sene beklemiştir. On sene bekleyiniz. Dört sene sonra bir daha tecrübe edersiniz. Sabırlı bir politika hayatı inkişaf ederse, fikirler üzerine oturur.

---

7 Ödünç Verme ve Kiralama (Lend and Lease).

Levent Şahverdi Arşivi

❑

Bu konuşmalarda İnönü mikrofon başında "Sesimi işitiyor musunuz? Anlaşılıyor mu?" sözlerini zaman zaman tekrarlamayı âdet edinmişti. İzmit Halkevi'ndeki konuşma sürerken, arka sıralarda bir yerde oturan bir vatandaşın vakit vakit homurtulu, mırıltılı protestomsu sesi duyuldu. Sarhoş olduğu anlaşılınca, usulca salondan dışarı çıkarıldı. Belki İzmit'teki bu küçük olayın etkisiyle olacak, Niğde'deki konuşma sırasında, İnönü, arada sözü yarıda bırakarak, "Ne oluyor, arka tarafta bir huzursuzluk mu var?" sorusunu sordu. Oysa, bazı pencerelerin kapatılmasından başka bir kımıldanma olmuş değildi.

❑

İnönü'ye karşı bir salvo Milli Kalkınma Partisi'nden geldi. Artık demokrasinin tadını çıkarmaya başlamıştık. Başbakanlık, yayınladığı bir bildiride: "Milli Kalkınma Partisi'nin iddia ettiği gibi İnönü'nün seyahatlerinde parti propagandası yapmadığını, seyahatlerde devlet hazinesinden günde bin lira harcırah aldığı hakkındaki iddianın doğru olmadığını, İnönü'nün gerek Garp Cephesi komutanı, gerek başbakan ve gerek cumhurbaşkanı olarak memleket içinde yaptığı gezilerde şimdiye kadar bir tek lira harcırah almadığını" belirtiyordu. 1945 Temmuz'unda kurulduğu için en eski muhalefet partisi olan Milli Kalkınma Partisi'nin önderi Nuri Demirağ, partiyi kurmak üzere dilekçesini ilgili yere sunarken "mürtekipleri tecziye için iki ayaklı fare kapanı icat ettiğini" müjdelemişti. Anlaşılan bu sözüne sadık kalarak, cezalandırmaya önce İnönü'den başlamak niyetinde idi.

❑

Mayısın son haftasını ara verdiğimiz geziyi tamamlamakla geçirdik. Erzincan, Erzurum, Kars ve Trabzon'da yirmi gün öncekileri andıran konuşmalar ufak tefek ayrımlarla yinelendi.

Gezilerde adet olduğu üzere, Basın-Yayın Umum Müdürlüğü gündelik gazete başyazılarının özetlerini bulunduğumuz yere telgrafla arkamızdan gönderiyor. O sabah gelen telgrafta *Vatan*'ın "Gerçekleşebilecek Bir Rüya" adlı başyazısı vardı. Ahmet Emin Yalman sık kullandığı deyimle nikaplı şekilde İnönü'yü hedef tutan ağır eleştirileri arasında şöyle diyordu: "İktidar mevkiine hakim olanlar kendi nefisleriyle mücadele etmeyi bilsinler, hakikatle göz göze gelmek cesaretine sahip olsunlar, tenkitleri güleryüzle karşılasınlar, doğru yolu kolayca keşfederler, gölge etmek ve millete engel olmak yolundan kurtulurlar. Milletin sevgisine layık olmanın, bu-

Levent Şahverdi Arşivi

yurma zevkinden, pohpohtan, huluskârlıktan daha derin ve daha tatlı hazlar verdiğini de öğrenirler."

İnönü akşam yemeğinde söz arasında, dolaylı olarak bu yazıya değindi: "Bilirsiniz, tiyatro eserlerinde muharrir bir kahramanı canlandırırken, onun karşısına antagonist dedikleri bir şahıs çıkararak, kahramanı daha iyi tecessüm ettirir. Karşımda Ahmet Emin gibi birisinin vücuduna zaruret var. Olmasa, bir tane yaratmam lazım."

Bu son gezide belleğimde kalan, öyle sanıyorum ki yalnızca bundan oluşuyordu.

IV

"Tüfek İcat Oldu, Mertlik Bozuldu"

Ama, biz yine demokrasimize dönelim.

21 Temmuz'da yapılacak genel seçimler için herkes harıl harıl hazırlanıyordu. Babamın Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlisi'nden arkadaşı olduğunu öğrendiğim Akif Sarıoğlu'ndan şöyle bir mektup aldım:

Antalya
13/6/1946

Sayın Bay Haldun Derin:
Cumhurbaşkanlığı Hususi Kalem Müdürü

Çok temiz bir babanın oğlu olduğunuzu yakından bilirim. İşte bu ruhi faziletinizden cesaret alarak son teşebbüsümüzden sizi haberdar etmek istedim. Antalya'da şubelerini açmaklığım hakkında Demokrat Parti'den, Milli Kalkınma Partisi'nden mektuplar aldım. Valimiz Haluk Bey'le CHP Bölge Müfettişi Cemil Barlas bu vaziyete yakından muttalidirler. Bu defa Antalya Belediye seçiminde CHP ocak teşekküllerinin yaptığı namzet denemesinde birinci derecede oy aldım. Gerek merkezden, gerek kazalardan önümüzdeki milletvekili seçimine girmekliğim için ısrarlı müracaatlar karşısında kaldım. Bu sevgiye yüz çevirmeyi doğru bulmadım. CHP Genel Sekreterliği'ne müracaat ettim. Sayın cumhurbaşkanımıza, B M Meclisi Başkanı Abdulhalik Renda'ya, başbakana, Sayın Kemal Gedeleç'e, İçişleri Bakanı Hilmi Uran'a, başkandan başka diğerlerinin maiyetlerinde Ziraat müdürü ve Antalya belediye başkanı olarak çalıştığım için müracaat ettim.

Eski bir dostumuz sıfatile sizden en büyük ricam müracaatlarımın müspet bir temayül görüp görmediğinden bendenizi bilvasıta olsun en kısa bir zamanda lütfen haberdar etmenizdir. Bütün aile efradile birlikte derin saygı ve sevgilerimizi sunarız.

Antalya'da Eski Dostunuz
Çiftçi
Akif Sarıoğlu

Levent Şahverdi Arşivi

Sarıoğlu'na, doyurucu bir cevap verebilecek durumda olmadığımı yazdım. Birkaç gün sonra gelen *Antalya* gazetesini karıştırırken, ilk sayfasında, Antalya'da yeni kurulan Demokrat Parti müteşebbis heyeti arasında Sarıoğlu'nun da adı gözüme ilişti.

Bu satırları okurken, sizin de, benzeri nice politikacı belki gözünüzün önünden geçecektir.

Örneğin, adaylık için başvurduğunda CHP'ce kendinin değil, ablasının benzeri dileği kabul edildiği için, dönüp Demokrat Parti'nin kapısını çalan İç Ticaret Genel Müdürü Samet Ağaoğlu... Ve aday olmak üzere görevinden istifa ederken, nasıl bir özenti tablosu resmettiğinin farkında olmadan, istibdata karşı şahlanmış Vatan Şairi Namık Kemal'in, Samet'in ağzından gazetelere tekrarlanan şu dizeleri:

"Görüp ahkâm-ı asrı münharif sıdk-u selâmetten
Çekildik izzet-ü ikbal ile bâb-ı Hükûmetten".

Demokrat Parti kurucularından Refik Koraltan, yıllar sonra bir sosyalist parti kuracak olan Doçent Mehmet Ali Aybar'ı o sırada askerliğini yaptığı karargâhta ziyarete gelerek, ona Demokrat Parti'ye girmesini önermiş; "Sizi liste başı yapacağız, milletvekili olmanızı istiyoruz" demişti. Ama, Aybar bunu kabul etmemişti.

Israrlar sonunda Aybar Demokrat Parti listesinden bağımsız aday olarak seçime katılacak; ama, DP Kayseri'de milletvekilliği kazanamayınca, Meclis'e giremeyecekti.

O ara bir gün, Köşk'te nöbetçi yaverliği olarak kullanılan odada Yaver Cahit Apayık'ın yanında oturuyordum. Odanın ortasında bilardo masasında ıstaka ile birkaç vuruş yaptıktan sonra, İnönü birden üstüme yürüdü: İki eliyle yanaklarımı bir iyi sıktıktan sonra, yüzümü gözümü öptü. Oysa düğün değil, bayram değildi. İngilizce olarak: "Kağıtlarımı hazırlıyor musun?" dedi. "Ne münasebet?" gibilerden yüzüne baktım. "Seçim bu," dedi, "belli olmaz. Anneme bu ihtimalden bahsedince, 'Allah göstermesin, öyle şeyler işitmek istemem' diyor."

17 Temmuz'da radyoda okuyacağı seçim beyannamesini sabahleyin İnönü kitaplıkta not ettirdi. Sonra birlikte aşağı salona yemeğe indik. Sofrada başka kimse yoktu. Yemekte sordu: "Ne dersin, kazanabilecek miyiz?" Gülümsedim. "Gülüyorsun" dedi, "ama, bak, 'coup de grâce' olarak karşımıza mareşali çıkardılar". Bir an sessiz durduktan sonra, "yetmiş sandalye alırlar zannederim" diye görüşümü söyledim. "Yetmiş" sözcüğünden sonrasını iyi işittirememiş olmalıydım. Çünkü, mareşalin yaşından söz ettiğimi sanarak, İnönü: "Bu sözünü yetmişime geldiğimde unutmayacağım" dedi. 21 Temmuz'daki seçimde muhalefetin ve bağımsızların

Levent Şahverdi Arşivi

topluca altmış dokuz milletvekilliği almalarıyla, kehanetim -tesadüf- bir eksiğiyle gerçekleşmiş oluyordu. DP'nin bağımsız milletvekilleri arasında mareşalden başka Dr. Adnan Adıvar da vardı.

Hikmet Bayur, bağımsız olarak adaylığını koyduğu Manisa'dan seçilemedi. İki gün sonra da Demokrat Parti'ye girdi.

Kudret gazetesinde kaleme alacağı başyazılarda Bayur, cumhurbaşkanına değinirken, artık hep, "Bay İnönü" diyecekti.

Muhalefet seçim sonuçlarını kıyasıya eleştiriyor; hükümeti, seçimde hile yapmakla suçluyordu.

Bu konuda meclisteki çetin tartışmalar kızışarak sürüp gitti.

V
İnönü'nün "Sabrı"

Seçimlerden ve meclisteki tartışmalardan sonra, ilk gezimiz Mersin'e oldu (6 Ekim Pazar). Yolda bezik oynandı. Trende büyük bir sessizlik vardı. Mersin'de Vali Konağı'ndaki akşam yemeğinde, İnönü'nün iki yanında İçel muhalefetini temsil eden çağırılı iki Demokrat Partili bulunuyordu: Bayar'ın dünürü, eşraftan ve Halk Partisi'nin eski milletvekillerinden Hamdi Ongun ile yine eşraftan Fahri Merzeci. Hamdi Bey daha ağır, daha gergin duruyor, eşit muamele istediklerini konuşmalarında ileri sürüyordu. İnönü, Peker'in kurduğu yeni hükümetin devalüasyonla ilgili çalışmalarını anıştırarak "Altın satışlarını, 7 Eylül kararlarını nasıl buluyorsunuz? Muvaffakiyet sayılır mı?" diye sordu. Merzeci "Zaferdir Paşam" sözü ile bu tedbirleri uygun bulduğunu coşku ile belirtti.

Mersin'den sonra Tarsus, İskenderun, Antalya, Maraş ve Antep'e geçildi. Bütün gezi boyunca uğranılıp kalınan kentlerde, yemeğe çağrılan muhalefet partililerin gelip gelmeyecekleri her defasında bir sorun oldu. Anlaşılan, DP Genel Merkezi taşradaki partililere nasıl davranacaklarına ilişkin yönerge vermekte epey zorluk çekiyordu.

Buluştuğu muhalefet temsilcilerine İnönü'nün sık sık tekrarladığını duyduğum "Bendeki sabrın yarısı sizlerde olsa müşkülleri hallederiz" tümcesi idi. Maraş'ta (vaktiyle Amerikan Okulunun müdür evi olan) Vali Konağı'nın alt katında akşam yemeği yenirken, sofrada söz bir ara ölüm konusuna geldi. İnönü "Ölümü sadece bir tabiat hadisesi" saydığını söyledi.

Sabrın sinir sistemi ile olan yakın ilgisi, güney gezimiz dönüşü Ankara'da kendini gösterdi. İnönü'nün 28 Ekim'de Harp Akademisi'ni ziyareti sırasında geçirdiği vagotoni hali üzerine Cumhuriyet Bayramı törenine

Levent Şahverdi Arşivi

katılmayacağını Başbakanlık yayınladığı bir bildiride açıklıyordu.

Kamuya duyurulmayan, geçirilenin bir enfarktüs olduğu idi. Bu bunalımı, hiç açıklanmayan yenileri izleyecekti. Ama, böylesine ciddi sağlık pürüzleri İnönü'yü demokrasi yolundan alıkoyacak değildi.

❑

1947 Bütçesi mecliste görüşülürken, Başbakan Recep Peker konuşmasında, DP başkanı Adnan Menderes'e yönelttiği yanıtta, "bir psikopat ruh" deyimini kullandı. Bu söz üzerine Demokrat milletvekilleri meclisten çekip gittiler.

VI

Meclise Gelinmeyen Günlerde İnönü'nün Notları

Meclisteki olaydan sonra gelip geçenleri İnönü'nün kendi notlarından okuyalım:

26/XII/1946

18 Aralık'ta Demokratlar meclisten çıktılar. Bugün ve ardı sıra üç gün, Saracoğlu, Demokratlar'la görüştü ve her gün, ertesi gün meclise geleceklerini tahmin etti. Bu arada, ben, meclise gittim. Meclis reisleri ve parti reisleri ile görüşerek, hadise hakkında malumat aldım. Hadisede, Demokratlar aleyhine lüzumsuz şiddet gösterildiği intibaı reislerden alınıyor; fakat, hepsi, Demokratlar'ın esasen menfi bir karar vermiş olarak bahane aradıkları şüphesini ileri sürüyorlardı.

Görüşmek için, Demokratlardan kimseyi bulamadım. Adnan Adıvar'la görüştüm. Dr. Adnan, Saracoğlu'nun görüşmelerinde de beraber bulunuyordu.

Ayın 21'inci günü, Dr. Adnan'dan naklen, Saracoğlu Demokratlar'la benim görüşmemi bekledikleri zannını nakletti. O akşam başbakan da vardı. Uzun görüşmeden sonra, ertesi gün, Demokrat başkanları Celal Bayar ve Fuat Köprülü'yü çağırıp konuşmak istediğimi kendilerine tebliğ ettim. Müspet cevap verdiler.

❑

22 Aralık

Saat 17:15'te Celal Bayar ve Fuat Köprülü geldiler. Bir saatten fazla nezaketle ve dikkatle konuşuldu. Eski ve yeni bütün şikâyetler tekrar edildi.

Hadise hakkında geçen sözler şöyle hülasa edilebilir:

Başbakan, teamül harici, bütçenin açılış müzakeresine karışmış ve kendileri

Levent Şahverdi Arşivi

için tecavüzlü ifadeler kullanmıştır. Fuat Köprülü'nün izahına göre, başbakanın hal ve tavrı, kelimenin manasından anlaşılmayan bir tecavüz gösteriyormuş. Bu şart altında, evvelden hiçbir tasmim olmaksızın, kendiliğinden çekilme durumu meydana gelmiştir.

Ben, hepsini dinledikten sonra birçok yerde aylardan beri devam eden kendi hareketlerinin, memleket ve meclis havasında yaptığı dolgunluğun bir neticesi olarak bu hadiselerin meydana geldiğini, Refik Koraltan'ın, son birkaç gün içindeki sözlerinin hatırlanmasının kâfi olacağını (Refik Koraltan'ın sözlerinden, Fuat Köprülü şaşılacak derecede habersiz göründü) bildirdikten sonra, şimdi, meclis hadisesinin, memleket içinde toplantılara ve yazışmalara vesile olmak yoluna girdiğini, bu hal devam ederse, mecliste olduğu gibi memlekette de, düşmanlık havası yayılacağını, bundan sakınmak ve sükûnete gelmek icap ettiğini uzun boylu anlattım.

Bay Celal Bayar: "Meseleyi size bırakıyoruz; nasıl tensip ederseniz öyle hareket edelim" dedi. Bay Köprülü'ye döndüm. O da, devlet reisi olarak bitaraf vaziyette benim bulacağım ve benim vereceğim kararı bekleyeceğini söyledi. Bunun üzerine, "Eğer, çokluk partisi ile hiç münasebeti olmayan bir devlet reisi olsaydım, tarafsız olarak şu hükmü verecektim: Hareketiniz yersizdir. Hatta, tecavüze uğradığınızı farzettiğiniz zaman bile, cevabı meclisi terk etmek olamaz. Onun için meclise avdet etmeniz ilk lazım olan şeydir, derdim. Ancak, Parti Başkanlığı'nda fiilen vazife görenler bulunmakla beraber, Cumhuriyet Halk Partisi ile irtibatım olduğu için, devlet başkanı vaziyetinde hüküm verirken, sizi iltizam etmeye kendimde mecburiyet görüyorum. Tabii, bu hükümde başbakana veya hükümete tariz edecek bir mana beklemezsiniz" dedim. Her ikisi, tehalükle "tabii" dediler ve Celal Bayar, "Zaten biz de istemeyiz" dedi.

"Şimdi, birkaç satır yazı yazayım. Bunda sizi tatmin edecek ve sizin vaziyetinizi kurtararak, örselenmeden meclise dönmenizi kolaylaştıracak bir ifade bulacaksınız" dedim ve bu müsveddeyi yazdım:

(Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Demokrat Parti Başkanı Celal Bayar ve Meclis Grubu Başkan Vekili Fuat Köprülü'yü davet ederek, meclisteki hadise hakkında kendilerinden malumat istemiştir. Parti başkanları gördükleri muameleden müteessir olduklarını söylemişlerdir.

Cumhurbaşkanı, haklı veya haksız olarak, bir kısım milletvekili arkadaşların müteessir olmalarından kendisinin de teessür duyduğunu bildirmiştir. Karşılıklı saygı ve iyi niyetin vücuduna, her iki tarafla yakın temasından dolayı katiyen emin olduğunu bildiren cumhurbaşkanı, şikâyet tezahürünün kâfi görülmesini ve mecliste normal çalışmanın temin olunmasını başkanlardan rica etmiştir.)

Bunu, her ikisine okudum. Memnun oldular. "Ben bunu ajansa veririm ve yarın meclise dönersiniz" dedim.

"Şimdi gidip arkadaşlarımızla görüşeceğiz ve onları ikna edeceğimizi ümid ederiz" vaadinde bulundular. Ben de, "Halk Partisi liderleriyle bu formülü görüşürüm" dedim. Ayrıldık.

Levent Şahverdi Arşivi

Evvela başbakanı davet ettim. Hâli anlattım. Yazdığım yazıyı ağır bulmakla ve bir yerinde, mecliste geçen hadisenin normal olduğuna bir şekilde işaret edilmesini istemekle beraber, "Madem ki, kendilerine de tebliğ olunmuştur" diyerek, üzerinde durmayacağını bildirdi ve mecburi bir daveti olduğu için ayrıldı.

İki saat sonra, Fuat Köprülü telefon ederek, görüşmek için çok arkadaş bulamadıklarını, yarın partide görüşmek mecburiyetinde oldukları için, bugün tebliğin neşrolunmamasını rica etti. "Peki!" dedim ve kendisini yemeğe çağırdım.

Akşam yemeğinde Saracoğlu, Günaltay, Mümtaz Ökmen, Faik Barutçu, Nihat Erim de vardı. Neşe ile yemek yedik. Fuat Köprülü ile karşılıklı sitemler oldu. Yazdığım yazı üzerinde halkçılar itiraz ediyorlar, Fuat Bey ve ondan ziyade ben müdafaa ediyordum.

Misafirler ayrıldıktan sonra, başbakan tekrar geldi. Mümtaz'la beraber, üçümüz hazırladığım tebliğ üzerinde tekrar konuştuk. Başbakan, müzakere tarzının normal olduğunu kaydetmemi istedi. Nihayet bunun mümkün olmayacağını kendisine söyledim. Kanuni şekillere bürünmüş komünist partileri, teşekkülleri ve gazetelerinin takibatı ile uğraşırken, meclisten de Demokratlar'ın çekilmesinin bir talihsizlik olduğunu, Meclis vaziyetinin düzeltilmesinde esaslı fayda gördüğümü söyledim. Bundan sonra, başbakan, (haklı veya haksız olarak) tâbiri yerine (taraflardan birinin haklı veya haksız olduğu konusu üstünde durmayarak) fıkrasının konulmasını ve en nihayetten (şikâyet tezahürünün kâfi görülmesini) fıkrasının çıkarılmasını zarurî gördüğünü söyledi. Bunun üzerine, Mümtaz'a, Saracoğlu ile beraber, yarın, karşı tarafla temas edip, bu müzakereyi açmasını rica ettim.

❑

23 öğleden sonra toplanmışlar. Yukarıki fıkrayı kabul etmişler. Aşağıdaki fıkranın kalkmasını kabul etmemişler. Fakat, meseleyi esasen, parti gruplarında görüşeceklerini tekrarlamışlar ve bu arada, başbakanla kendi aralarında, sual-cevap tarzında, veyahut, başbakanın doğrudan doğruya konuşması şeklinde bir açıklamayı da halletmek icap ettiğini söylemişler.

Bu müzakereden sonra, Mümtaz'ın kanaati o idi ki, tebliğ üzerinde hiçbir ihtilaf kalmamıştır. Saracoğlu, son fıkranın kaldırılmasına muvafakat ettikleri intibaını almamış olduğunu söylüyordu.

Bir gün temas olmadı.

❑

25 günü sabahleyin, Fuat Köprülü'nün, son fıkranın kalmasında ısrar ettiklerini bildirmiş olduğunu haber verdiler.

Başbakanla tekrar görüştüm. Müzakere tarzının ciddi mi, bir bahane mi olduğunu anlamanın benim için ehemmiyetli olduğunu söyledim. Nihayet, vazi-

Levent Şahverdi Arşivi

yeti mütalaa ederek, demokrat başkanlarını tekrar çağırmam ve icap ederse, arzu ettikleri fikrayı bırakarak, meseleyi halletmem teşebbüsüne karar verdik.

Davetim üzerine, saat beşte geldiler.

Şu esaslarda mutabık kaldık:

Son fikra, arzu ettikleri gibi kalacak. Bunu, arkadaşlarına anlatarak, başka bir şarta bağlamaksızın, meclise dönmelerini temin edeceklerini ümit ediyorlar ve herhalde, bu hususta bütün kuvvetlerini sarf edeceklerini vaadediyorlar.

Başbakanla aralarında, sözü geçen açıklama müzakeresine girmeyeceğimi, kati olarak söyledim ve meclise avdetlerinden sonra, eğer bir mesele kalıyorsa, (bence kalmıyor) onu ayrıca halletmek yolunu aramalarını ve benim buna karışmayacağımı söyledim. Mutabık kaldık. Beyannameyi ajansa vermek suretiyle, her iki tarafa emrivaki yapmak arzu ettim. Bugün kendilerinin partileriyle görüşmelerine fırsat vermemi çok rica ettiler ve beyannamenin ondan sonra neşrini istediler. Mutabık kalarak ayrıldık.

Neşredeceğim beyanname, kati olarak şu şekli almış oldu:

(Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Demokrat Parti Başkanı Celal Bayar ve Meclis Grubu Başkan Vekili Fuat Köprülü'yü davet ederek, Büyük Millet Meclisi'ndeki hadise hakkında kendilerinden malumat istemiştir. Parti Başkanları gördükleri muameleden müteessir olduklarını söylemişlerdir.

Cumhurbaşkanı, taraflardan birinin haklı veya haksız olduğu konusu üstünde durmayarak, bir kısım milletvekili arkadaşların müteessir olmalarından kendisinin de teessür duyduğunu bildirmiştir. Karşılıklı saygı ve iyi niyetin vücuduna, her iki tarafla yakın temasından dolayı katiyen emin olduğunu bildiren cumhurbaşkanı, şikâyet tezahürünün kâfi görülmesini ve mecliste normal çalışmanın temin olunmasını başkanlardan rica etmiştir.)

Levent Şahverdi Arşivi

1947 DEMOKRASİMİZ YAŞAYABİLECEK MİYDİ?

I
İnönü'nün Notları

Ocak ayının ikinci haftasına rastlayan olaylar yönünden İnönü'nün notlarını görelim:

❑

12/1/1947 günü Hamdullah Suphi'yi çağırdım. Demokrat Parti Kongresi hakkındaki intibaını sordum. Çok mahzun olduğunu ve ümidini kestiğini söyledi. Fırsat bulursa görüşmek istediğinden bahsetti.

13/1 günü akşamı telefon ederek gelmek istedi. Sofradan sonra misafirler vardı. Bilerek geldi. Önce Fuat Köprülü, Adnan Menderes ile sonra, Celal Bayar'ın da gelmesi üzerine, üçü ile görüşmüş. Kongrede geçen fena sözlerden müteessir imişler. Anında müdahale ederek tashih etmeyi Celal Bayar düşünmüş, kongrenin havasına göre cesaret edememiş. Hürriyet Misak'ı kendilerini çıkıp gitmek mecburiyetinde bırakmıyormuş. Her üçü birden mülakat isteyerek bunları bana izah edeceklermiş.

Hamdullah'a, *Kuvvet* gazetesinin o günkü nüshasında, Fuat Köprülü'nün makalesini okuttum. Büsbütün başka bir hava bulup bulmadığını sordum. Başka bir şey bulduğunu ve mahzun olduğunu ilave etti."

❑

14 Ocak

Kâzım Özalp, bana geldi. Celal Bayar'la görüşmüş (Celal Bey arzu ve tahrik etmiş); kongrede geçen sözlerden müteessir görünmüş. Bana izahat vermeyi düşünmüşler. Sonra, bugünkü gergin havanın geçmesini beklemeye karar vermişler. Özalp, gidilen yolun ihtilal ve isyan yolu olmasından endişe

Levent Şahverdi Arşivi

duyduğunu anlatmış. Celal Bey de, anarşi yolunu terviç etmediğini, etmeyeceğini söylemiş. Ne yapacağım, bilmiyorum demiş.

❑

13 Ocak 1947

Muammer Eriş bugün geldi. Celal Bayar'ı evinde ziyaret etmiş. Anlattığı enteresan şeyler şunlardır:

Eriş, Bayar'a "Meclisi tehdit kararı almak doğru mudur?" diye sormuş.

Cevabı şudur: "Meclis normal olsa, dediğin doğrudur."

Sual: "Ee, meclis normal değil mi?"

— Tabii değil, cevabını almış.

O esnada, Diyarbakır'dan bir şimendifer memuru içeri girmiş, işinden çıkardıklarından şikâyet etmiş. Sebep olarak, Demokrat Parti'ye seçimde rey vermesini göstermiş.

Eriş'in anlattığına göre, demokrat reisleri cebir ve şiddet yolunu tutmuşlar ve bundan memnun görünmüşlerdir.

❑

6 Nisan 1947'de Demokrat Parti'nin İzmir'de İzmir DP idare kurulları üyelerinin hazır bulunduğu bir toplantıda partisinin görüşlerini açıkladı. O arada şöyle dedi: "Eğer Türk milletine fayda temin ediyorsa, kanaatlerimden fedakârlık yaparak sosyalist de olurum."

II

Peker - Bayar Görüşmesi Üzerine Bir Yorum

Üstünden yirmi bir yıl geçtikten sonra, sol görüşlü bir yazarca bu buluşma üzerinde şöyle bir yorum yapılacaktı:

"1946 seçimlerinden sonra, İstiklal Mahkemeleri'ni kuran kanunun hâlâ yürürlükte olduğunu hatırlatan otoriter başbakan Recep Peker'in sert çıkışları ve muhalefetin hırçınlıkları, iktidar ve ana muhalefet partisi arasındaki ilişkileri çok gerginleştirmiştir. İplerin kopacağından endişe edilmektedir. İnönü'nün Hadımköy gezisinde kumandanlarla temas etmesi, onun 'tehlike çanlarının çaldığını ve memleket asayiş ve emniyetinin bozulmak üzere olduğunu' söyleyerek kumandanları kendi yanında yer almaya çağırdığı biçiminde yorumlanmıştır. İşte bu durumda iş çevrelerinin CHP'li lideri Vehbi Koç ile sonradan İş Bankası'nın başında partisinin iş çevresi ile ilişkilerini düzenleyecek olan DP'li işadamı Üzeyir Avun-

Levent Şahverdi Arşivi

duk, arabuluculuk için sahneye fırlamışlardır. Avni Doğan hatıralarında, bu arabuluculuğun hikâyesini şöyle anlatmaktadır: 'Bu gergin durum devam edemezdi. Arabulucu melekler hemen ortaya çıktılar. İkisi de büyük işadamı olan Koç ve Avunduk, ele aldıkları bütün işlerin çıkar tarafını bulmakta maharet sahibi idiler. Toplantılara başbakan yardımcısı rahmetli Mümtaz Ökmen ile Emin Sazak Bey'i de alarak, her iki parti arasındaki elektrikli havayı yatıştırmaya çalıştılar. Uzun görüşmelerden sonra, meclisin meşruiyeti üzerinde şüphe yaratmamak şartıyla, her hususta anlaşmanın sağlanabileceği hususunda karar kıldılar. Ökmen, Peker-Celal Bayar görüşmeleri yapıldı.'" (Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni - Dün-Bugün-Yarın-*, Ankara, 1968, sayfa 252).

Doğan Avcıoğlu'nun "İnönü'nün Hadımköy gezisinde kumandanlarla temas etmesi kumandanları kendi yanında yer almaya çağırdığı biçiminde yorumlanmıştır" yollu yargısı birkaç noktadan üstünde durulmaya değer:

1) Söz konusu yorumu kimin ya da kimlerin yaptığı belirsiz bırakıldığına göre, yorumcu ola ki bizzat yazarın kendisidir.

2) Bundan ötürü, yorumun kapsamı, yazarın belki kastettiğinin tersine, pek geniş boyutlu sayılamaz.

3) Daha önce belirttiğim gibi, İnönü'nün Hadımköy'deki konuşmasının içeriği ülkenin iç ve dış sorunlarının irdelenmesinden oluşuyordu. Toprak bütünlüğümüze kuzeyden uzanan tehdit konuşmalarda en önemli yeri tutuyordu.

4) Hadımköy'deki konuşmanın aşağı yukarı tıpkısı daha dokuz il ve ilçe merkezinde yinelenmişti.

5) Konuşmalar yalnızca asker dinleyicilere yönelik değildi. Hatta, anılan dokuz merkezde dinleyenler tümüyle sivillerdi.

6) Dolayısıyla, İnönü'nün kumandanları kendi yanında yer almaya çağırması söz konusu değildi.

7) Cumhurbaşkanının ödevi olan ülke bütünlüğünü korumak, komutanların da ödevi idi. Can alıcı ödev özdeşliği zaten var olunca, ayrıca birinin yanında öbürlerinin yer alması diye sorun gündeme giremezdi. Hepsi tek çizgide yan yana idiler.

❑

Hadımköy konuşmasının Demokrat Parti üst düzey çevrelerince algılanış biçimini Samet Ağaoğlu'nun 1992'de basılan anılarında okuyacaktık:

"İnönü Hadımköy'de generallere ve albaylara adeta sığınmış ve 'Demokrat Parti ihtilal yapmak istiyor. Belki hareket edeceğiz. Size güveniyorum' demiş." (*Siyasi Günlük, Demokrat Parti'nin Kuruluşu*, sayfa 69. İletişim Yayınları).

Levent Şahverdi Arşivi

Tahmine dayandığı anlaşılan bu görüş, konuşmanın içeriğinin pek aslına uygun olarak kendilerine yansımadığını göstermektedir.

III
İnönü - Bayar Görüşmeleri

Cumhurbaşkanı ile muhalefet önderleri arasında, haziran başı başlayıp epey süren buluşmaların öyküsünü İnönü'nün kendi notlarından okuyalım:

❑

6 Haziran 1947

Bay Celal Bayar'la bir görüşme yapmam için vuku bulan teşebbüslerin neticeleri:

Bugün, Londra'dan dönmüş olan Fuat Köprülü'yü 6'da çağırdım. İngiltere intibalarını bana anlatmasını arzu ettiğimi telefonda söylettim. "Memnuniyetle" diyerek geldi. İki saat kadar rahat ve sakin bir hava ile görüştük. Umumi olarak İngiltere'den, heyet arkadaşlarıyla arkadaşlıktan memnunlukla bahsetti. İngilizler'in muamelelerini, beyanatlarını, çalışmalarını ve bize karşı itimat ve dostluk duygularını takdir ediyor.

İç politikada, gelir gelmez havayı gergin bulduğunu ve ilerisi için iyi olmayacağını söyledi. Gerginlik sebepleri olarak idare amirlerinden şikâyet etti. Ben, kendisine, teferruat sayılacak vakalar ve hadiseler üzerinde durmanın faydası olamayacağını, arada bir emniyet meselesi mevcut olduğunu bildirdim. Kendilerinin, halkı ayaklandırmak, hatta insanların canlarını almak gibi telkinler yaptıklarını ve bunun tabiatıyla endişe uyandırdığını, mümkün olduğu kadar yumuşak bir dille, anlatmaya çalıştım. Fuat Köprülü, ayaklandırma, hususuyla can alma gibi metotların şiddetle aleyhinde olduğunu ve arkadaşlarının da o kanaatte olduklarını, müfritlerin yüz bulamayacaklarını temin ediyor. Benim partiler üzerinde kalmamı ve bu suretle her iki partiye faydalı olacağımı ve iktidar partisinin daha tahammüllü olması lazım geldiğini ifade etmek istedi. Benim fiili vaziyetim öyle olduğunu, fakat kendilerinin bundan istifade etmek istemediklerini, hatta Hatay'daki beyanatımı, Celal Bayar'ın açık cevabıyla reddettiklerini bildirdim. Hususi malumatı için ve başka kimseye söylememesi kaydıyla, reisicumhur kaldıkça, genel başkanlık vazifemi bile nasıl idare etmeyi düşündüğümü bildirdim.

Hülasa olarak, kendisiyle konuşmak, partiler arasında daha iyi anlaşmayı temin etmek için bana bir ışık gibi geldiğini söyledim. Memnun göründü. Enis Bey'le birlikte akşam yemeğine davet ederek ayrıldık.

Levent Şahverdi Arşivi

❑

7 Haziran 1947

Celal Bayar'la görüşme

Bundan evvel, Üzeyir Avunduk, Vehbi Koç teşebbüsleriyle, Mümtaz Ökmen ve Başbakan ile Celal Bayar arasında ayrı ayrı görüşmeler oldu. Bunlarda, ben Celal Bayar'ı çağırırsam memnuniyetle görüşeceğini söylemişti. Vaziyet bu halde on beş gün kadar geçtikten sonra, Üzeyir Avunduk, benden bir şey çıkmadığını aynı kanallardan hatırlatmış. Cevap olarak, "Üzeyir Bey Celal Bey'e sorsun, benimle görüşmek istiyorsa memnuniyetle çağırırım" dedim. Aralarında toplantılar ve konuşmalardan sonra, Celal Bey'in haber beklediğini Mümtaz Ökmen bana ulaştırdı. Ben de bu akşam saat 5'te randevu verdim.

Celal Bey, idare amirleri tarafından şiddetli bir baskıya maruz olduklarını söyledi. Mümkün olan yerlerde teşkilatları tehditle kapatılıyor, partisine mensup olanlar dövülüyor, işlerinden çıkarılıyorlar, vesaire... Heyecanlı, ısrarlı ve çok vakalar zikretmeye çalışıyor. Ben, karşı tarafın kendilerini ihtilal metotları takip etmek, suikastlar teşvik ve telkin etmek gibi kanundışı hareketler içinde gördüğünü ve bu sebeple aradaki emniyet havasının bozulmuş olduğunu ve esas derdin bu olduğunu söylemek istedim. Tabii bu isnatları şiddetle reddediyor. Kanundışı hareketlerin prensiplerine ve mizaçlarına uymadığını anlatmaya çalışıyor. Aslanköyü vakasını anlattı. Kendilerinden bir mebusun teşvik ederek köylüleri tecavüze sevk etmiş olduğunu bana söylediler, dedim. Tabii reddediyor. Tokat'ta bir hadiseyi tahkik etmek üzere mebuslarından bir veya birkaç kişi gönderilmiş. Tahkik edip dosyasını yapacaklar ve bir köşeye atacaklarmış. Köylülere dava etmemelerini, davadan bir şey çıkmayacağını söyletmiş veya söyleteceklermiş. Gayet yumuşak bir tonla, hareketlerinin doğru olmadığını, kendilerinin adalet cihazı olmadıklarını, meclis kürsüsünden konuşmaları lazım olduğunu, hükümet aksini söylese ve meclis çokluğu kendilerine hak vermese bile, ellerindeki vasıta bundan ibaret ve bu vasıta iyi ve sebatlı kullanılırsa, haksızlıkları düzeltmek için tesirli olduğunu anlatmaya çalıştım. Kabul eder görünmüyordu.

Heyecanda olduklarını söylediğiniz halk kütlelerine, meclis, hükümet, kanun aleyhine mütemadiyen telkin yapmak, elbette onları şuursuz hareketlere sevk edebilir, diye söylüyordum.

Celal Bey, bir vesile ile seçimlerden yine bahsetti ve yüzlerce milletvekilliğinin kendilerinden haksız olarak alınmış olduğunu tekrar etti. Birçok haksızlıkların olmuş olması mümkündür, fakat kanuni bir şekilde şikâyetler tasfiye edilmiştir. Bu meclisin çokluğunu haklı olarak Halk Partisi'nin kazanmış olduğunda vicdanen şüpheniz var mı? diye sordum. "Zaten kâfi namzet göstermemiştik. Çokluk Halk Partisi'nde olacaktı" cevabını alabildim.

Konuşmalarda bir-iki cümleyi yerinde sarf edilmiş olmasında isabet olmaksızın söyledi. Tahmin ediyorum ki, söylemeyi hususi olarak tasarlamıştı. Birisi: Partisinin muhtelif hatiplerinin hareketlerinden ve söylenenlerden kendisinin

Levent Şahverdi Arşivi

mesuliyeti kabul ettiğini ve bütün partisinin hareketlerine ve şahıslarına hâkim olduğunu bu vesile ile söylemesidir. İlave ediyor ki, müfritler olursa, haklarında icap eden muameleyi yapmaya muktedirdir. İkincisi, benim arzum hilafında mecliste ve partide bir hareket olmayacağına kani olduğunu söylemesidir. Üçüncüsü, ordunun politikaya karıştırılmasının tamamıyla aleyhinde olduğunu göstermeye çalışmasıdır.

Celal Bey'le bu konuşma 2 saat çok yorucu olarak devam etti. Gayet sinirli ve tahrik edici tavır gösteriyordu. Yumuşak bir edayı nihayete kadar tutarak, esaslı noktaları gözünde canlandırmaya çalıştım.

Nihayet dedim ki: Dün Fuat Bey'le görüşürken daha ümitli bir intiba almıştım. Fakat görüyorum ki, siz en şiddetli ve sinirli bir haldesiniz. Siz sükûnetinizi muhafaza etmezseniz, meseleleri kiminle halledeceğiz?

Bu sözümden şu şekilde alındı: Başbakan da kendisine sabit fikirler isnat etmiş, ben de aynı şeyleri söylüyormuşum. Özür dilediк. Maksadımızın sükûnetle konuşmak olduğunu ifade ettik.

Ben, ihtilal metotları takip etmeyeceklerini ve yahut zaten etmiyorlarsa dikkat edeceklerini gösterir bir vaat almaya çalıştım. O, gördükleri muamelede iyilik ve iyileşme olduğunu gösterir birkaç misal görse kendisinin bizzat hükümette hüsnüniyet olduğuna dair konferanslar vermeye hazır olduğunu söylüyordu.

En nihayet, şuraya bağladık. Hükümetle aramızda iyi münasebetler temin etmek için hiçbir ümit göstermiyorsunuz. Mütehayyir bir haldeyim, dedim. "Bilakis, ümit vardır" gibi müphem bir şey söyledi.

Anlattıklarınızı hükümete ve diğer arkadaşlara anlatırım. Bir çıkar yol bulmaya çalışırım ve sizi tekrar ararım, dedim. Memnun göründü. Ayrıldık.

Hakikat şudur ki, bir meseleyi kendisiyle görüşmek son derece güç olan bir ruh haleti içindedir. Benimle görüşmesi, uzlaşmak isteyen unsurları memnun etmek için görüşmüş olmak sebebiyle bile izah olunabilir gibi fikirler de zihnime geldi.

Akşam

Yemekten sonra başbakana vaziyeti anlattım. Şikâyet ettiği baskının yapılmaması için evvelce kendisinden istemiş olduğum tamim fikrine temas ettim. Başbakan, artık yahut uzun zaman için şimdilik onlarla yeni bir temasın doğru olmayacağı mütalaası ile temaslarımı kesmemi tavsiye etti. "Hele düşünelim" diye ayrıldım.

❑

9/VI/1947

Mümtaz Ökmen'in telefonu:

1) Celal Bayar cumhurbaşkanımızla mülakatının samimi ve tatlı bir hava içinde geçtiğini ve görüşmeden memnun olduğunu Üzeyir Avunduk'a parti merkezinde ve kalabalık içinde ifade etmiş. Kalabalık olduğu için Üzeyir tafsilat alamamış.

Levent Şahverdi Arşivi

Vehbi Koç'u şimdi temasa memur ettim. Alabildiği malumatı akşam bana bildirecek.

2) Celal Bayar şimdi bana telefon etti. Bugünkü *Cumhuriyet* gazetesi devlet başkanımızla görüştüğümüzü yazmış. Devlet başkanı ile Atatürk zamanından beri görüşmeleri kendilerinin müsaadesi olmadan gazetelere aksettirmeyi bir terbiyesizlik saydığım için, şimdi Cihat Baban ve Vatan gazetesinin ısrarlarına henüz cevap vermedim. Sizin fikriniz nedir? Müsaade ederseniz ya bu şekilde cevap vereyim veyahut kendileriyle hususi olarak görüştüm yollu bir cevap vereyim, ne dersiniz, dedi.

Ben de, mademki gazetelere aksetmiş, nasıl muvafik görürseniz öyle cevap verirsiniz, dedim.

Celal Bayar nazikâne bir lisanla "Sizden bilhassa rica ediyorum, bu havadisi *Cumhuriyet* gazetesine de, başka hiçbir gazeteye de biz vermedik. Böyle bir saygısızlık yapmayacağımı tahmin edersiniz. Bir su-i tefehhüme meydan kalmasın arzu ediyorum" dedi.

❑

11/6/1947

Bay Celal Bayar'ı saat 16.30'da, kısa bir görüşmeye ihtiyacım olduğu ifadesiyle, çağırdım.

"Şikâyet ve ıstıraplarınızı hükümete ve Halk Partisi'ne elimden geldiği kadar doğru bir şekilde naklettim. Onların bana şikâyet ve ıstıraplar ifade ettiklerini tahmin edersiniz. Düşündüm ki sizi hükümet ile karşı karşıya burada toplayayım. Bir de beraber şikâyetleriniz karşılıklı söylensin. Aranızda itimat duygularını artıracak bir yol bulmaya çalışayım. Muvafakat ederseniz, cumartesi saat 4, 4:30'da burada buluşuruz. Başbakan, M. Ökmen, Saracoğlu, Hilmi Uran bulunacak. Sizden başka F. Köprülü ve daha bir-iki arkadaş bulundurursunuz" dedim.

"Evet, görüşürüz. Belki ben yalnız gelirim. Arkadaşlar ile görüşeyim" dedi. "Fuat Köprülü mecliste başkanınızdır. Onu çağırmaya hakkım vardır. İş nihayet meclis işidir. Daha bir veya iki kişi bulundurursanız iyi olur. Herkes birbirine yardım eder" dedim. "Arkadaşlarla görüşeyim" dedi.

Ayrılırken: "Bir neticeye varmak için bana yardım ediniz. Birbirimizle münasebetlerimizde havayı yumuşatmakta faydamız vardır" dedim.

"Normal, kanuni yollarda çalışmaktan başka emelimiz yoktur. Istırap içindeyiz. Biz neticeye varmaktan memnun olacağız" dedi.

"Kokardınız pek şık" dedim (DP). Çıkardı, bana verdi. Gülüştük.

❑

13/6/1947

Mümtaz Ökmen'in telefonu:

Bugün Avunduk geldi. "Beni Celal Bayar gönderdi" dedi ve size şunları arz etmemi söyledi:

Levent Şahverdi Arşivi

Yarın cumhurbaşkanının yanlarına yalnız olarak geleceğim. Bu fikrim arkadaşlarla istişare neticesi değildir. Bu fikri ben size cumhurbaşkanının yanından ayrıldıktan sonra derhal telefonla da söyledim. Bunu Mümtaz Ökmen'e bilhassa tebarüz ettir, dedi.

Üzeyir şunları ilave etti: Ben Celal Bayar'ın bu fikrine ısrarla karşı koydum ve bunun doğru olmayacağını söyledim. Bununla beraber bundan bir mana çıkarılmamasını rica ederim. Bunlar acayip adamlardır. Adnan'ı çağırsa, Koraltan gücenir; Koraltan'ı çağırsa Tunca gücenir ve kıskanır. Üzeyir'in, Bayar'ın yalnız gitme kararını beğenmemekle kalmayıp bu karardaki maksadından şüphe ettiği sarahaten görülüyordu.

❑

14/6/1947
Cumartesi

Celal Bayar'ı bugün için davet ettim. Yalnız geldi. Gerek bundan, gerek birkaç gündür muhalif basının tahrik ve tahrif edici yayınından, hususiyle *Kuvvet* gazetesinde F. Köprülü'nün dünkü bugünkü tecavüzlerinden ve şartlarından ümidim çok kırılmış idi. Bu hal ile görüşme başladı. Başbakan ise lüzumsuz, ümitsiz yere bu konuşmalara sevk ettiğim için bir-iki gündür adeta hasta derecede kırgın ve neşesiz idi."

❑

Saat 16:30'da Başbakan R. Peker, yardımcı M. Ökmen, Demokrat Başkanı Celal Bayar ile toplandık.

Sükûnetle Celal Bey'i söze davet ettim. Söyleyecek yeni bir şeyi yokmuş gibi bir-iki söz ile çekingenlik gösterdi. Başbakana baktım. Nihayet iki tarafın şikâyetlerini tahlil ederek bir çıkar yol bulmaya çalıştığımı anlatmaya çalıştım. Güç hal ile konuşma akıcı bir hal alabildi. Bu esnada Celal Bayar'ın idare amirlerinin baskısından şikâyet ettiği konusu ortaya kondu.

Başbakan, evvelki konuşmalardan da hatıralar naklederek, idare amirlerinin ve idare mekanizmasının Demokrat Parti'ye karşı baskı yaptıklarını iddiaya mesnet olacak şümul ve ehemmiyette bir durum olmadığını metin ve kesin olarak söyledi. Zikrolunan ve olunabilecek hadiselerin her zaman her yerde olabilecek hacimde vakalar olduğunu ve bunların da normal yollarda takip olunduğunu ve olunacağını ve kendisinin bu kabil takipleri yapmaya, her suale, her hesaba, her zaman mecliste cevap vermeye hazır olduğunu ilave etti. Karşı parti hakkında saygılı kanaat ve duygularını, hareketleri bu kanaatten ilham aldığını, kimseye aksini emretmediğini, aksine hareket edenleri takip ettiğini ve edeceğini söyledi. Yalnız konuşmalarında bahsedip Celal Bey'in kabul etmediği başlangıç tasvirine temas etti. Yine o zaman zikrettiği Çubuk Kaymakamı vesaire gibi misaller hakkında yeni malumatını bildirdi. Aldıkları malumat % 90 hakikat değil veya o derecede mübalağalıdır. Bu da şikâyetçilerin tabii halleridir. Her vaka için izahat vermeye hazır olduğunu ilave etti.

Levent Şahverdi Arşivi

Celal Bey, Demokrat Parti aleyhinde fikri olmadığı, emir vermediği, takip edeceği sözleri ile başbakanın verdiği teminata teşekkür ederek bunun kâfi olmadığını söyledi. Seçimlerden ve ondan sonra vuku bulan hallerden şikâyetleri üzerine hiçbir şey yapılmadığını, Çubuk Kaymakamını seçimde dövdüklerini, mazbataları, Senirkent hadisesini, Bursa'da dövme vakasını, sual cevap ile hadiselerin kapanmadığını, İçişleri bakanına itimat etmediğini, kendi aldığının mübalağa, İçişleri bakanının verdiğinin hakikat olmasını kabul etmediğini, Demokratların işten çıkarıldığını, adetlerinin toplandığını, hulasa ne takip ne cezaya dair bir tek misal olmadığını söyledi.

Mümtaz Ökmen, Demokrat olduğundan dolayı işten çıkarmanın aslı olmadığını cesaret ve kuvvetle karşıladı. Diğer iddialar üzerinde de karşılıklı sözler ve deliller söylendi.

Başbakan, ihtilal metotlarından şiddetle şikâyet etti. Celal Bey ihtilal fikrini ve metodu isnadını kat'i olarak reddetti. Seçim hadiselerinin infialinden bahsetti. Bir münasebetle Büyük Millet Meclisi meselesi olmadığını, seçim emniyeti meselesi olduğunu söyledi. Başbakan'ın bahsettiği bir "darbe-i hükümet" sözünü Celal Bayar şiddetle karşıladı. "Üç aya, altı aya kadar iktidara geleceğiz. Nasıl geleceğiz, geldiğimiz zaman görürsünüz" gibi sözlerin başka manası olmayacağını, başbakan izah etti.

Bu kadar sert sözlerin karşılıklı olarak yalnız sakin bir eda ve saygılı tavırla söylenmesidir ki, konuşmanın kopup kırılmasına mani oldu.

Her sözü hatırda tutmuş olarak bir silsile ile hikâye etmeye imkân yoktur. Şiddetli sözler arasında ümit verici olarak geçen cümleleri nakledeceğim.

Başbakan, muhalefet partisinin çalışması ve bu rejimin alışılıp yerleşmesi için birçok fırsatlarda en iyi arzuları canlandırıyordu. İhtilal edebiyatından vazgeçilmesini rica ediyordu. İleriye ait iyi geçinme hisleri üzerinde duruyordu.

Celal Bayar, geçmiş hadiseleri değil, istikbali düşündüğünü, iktidarı alacak kadar hazır olmadığını, muhalefet partisi ve liderliği ile bir inkılap vazifesi yaptığına inandığını söylüyordu. Hava iyice yumuşamıştı.

Ben dedim ki: Acı ve sert tarafları ile beraber bu konuşmalar eğer aynı ile dışarıda bilinmiş olsa, şikâyet konusu olan mesele ve havanın halledilmiş olacağını zannederim. İki tarafın söyledikleri o kadar tesirlidir. Teessüf ederim ki mümkün değil. Fakat görüyorum ki itimadı muhafaza ederek bir arada çalışmak iki taraf için mümkündür. Sükût edildi.

Bir defa da başbakana, Celal Bey'i memnun etmek için ne vereceklerini sordum. Başbakan, en iyi anlaşma ve sıcak karşılama cümleleri ile cevap verdi.

Bay Celal Bayar nihayette bana "Arkadaşlarımla görüşeyim. Size veya vasıta ile arz ederim" dedi.

Bay M. Ökmen kendisini aşağıya kadar uğurladı. Yolda Bayar kendisine "Siz beni dinleyiniz; benim bir şeyler yapmamı istiyorsanız, bana bir-iki fiiliyat gösteriniz" demiş.

Başbakan çok memnun oldu. Temasta samimiyet ve iyi niyet görmüştü. Bu hava içinde yaklaşmayı temin, gerginliği tasfiye edecek bir şeyler yapmaya

Levent Şahverdi Arşivi

çalışacağını söyledi. Görüşmeyi hazırladığım ve bu vaziyeti hasıl ettiğim için samimi ve lütufkâr ifadelerle bana teşekkür ediyordu.

Not:

Celal Bey davalarını bilerek ve muvaffakiyetle konuşuyor. Çok idman etmiş.

Bir iki kişinin fena sözlerini "halt" diye vasıflandırdı.

Partinin hareketinden mesuliyeti kabul ediyor ve hâkim olduğunu söylüyor (belirtmeyi iltizam ederek).

Balıkesir-Isparta valilerini diline dolamıştır.

❑

17/VI/1947
Saat: 14:30

Mümtaz Ökmen'in telefonu:

Celal Bayar bugün Avunduk Üzeyir'i davet ederek:

Hiçbir netice çıkmadı. Vatandaşlar hakkında müsavi muamele yapın yolunda bir tamimi bile yazmaktan çekiniyorlar. Bunun için dahi vesika istiyorlar. Şahsım hakkında son derece hüsn-i muamele yapmalarına rağmen, anlıyorum ki oyalanıyoruz.

Bugün teşkilata bir tamim yazmak mecburiyetindeyim. Daha fazla bekleyemem. Çünkü görüşmeyi bütün teşkilat duydu. Tamimde "Yürüdüğümüz yolda devam edeceğiz" diyeceğim demiş.

Üzeyir Avunduk: Rica ederim bu tamimi bugün yazmayın. Ben Mümtaz Bey'le bir defa görüşeyim, demiş.

Üzeyir sabahtan beri beni arıyor. Mecliste olduğum için randevu veremedim. İmkân bulursam Başbakanlık'ta 4-5 arasında görüşeceğim.

❑

17/6/1947
Salı

Bay Celal Bayar beni görmek istiyormuş. Saat 11:45'te gelmesini söyledim.

Görüşme:

B. Bayar: Görüştüklerimizi arkadaşlara izah ettim. Sizin durumunuzdan (yani şahsen benim) mütehassis oldular. Şükran ve minnetlerini söylememi istediler. Vaziyet üzerine şu kanaati muhafaza ediyoruz. İdare tarafından partimiz üzerinde baskı vardır.

Anlaşılıyordu ki, Celal Bey'in söyleyeceği bitmişti. Bunları başbakanla görüşmeyi hatırlatmak istedim. "Kâfi görüşüldü. İki taraf aynı noktada duruyoruz" demek istedi. Hak verdim. "Fakat bir beyanat, yahut bir sual cevabın efkârı çok teskin edeceğini düşünmüştüm" dedim. "Düşünmedim, bir şey söylemem" demek istedi. "Karşı partinin emniyet içinde çalışmasını temin etmek vazifemdir. Mübalağalı haberler alındığı halde de bunda bir hakikat vardır" dedim. Bu mealde karşılıklı yumuşak sözler söylendi. Celal Bey karşılıklı sual-

Levent Şahverdi Arşivi

cevap veya beyanattan sakındığı yeri şöyle belirtti: "Kanundışı hareket, ihtilal teşebbüsleri düşünmüyoruz demek bile gücüme gidiyor" dedi. Açıktan karşılıklı konuşmanın bu tarafından sakındığı anlaşılıyordu. Kendisine hak verdim.

"Başbakanla görüşürüm; size de malumat veririm" dedim. "Peki" dedi.

"Tatilde ne yapacaksınız?" dedim.

"Gezi olacak. Toplanma olacak."

Sordum: "Mitingler olacak mı?"

"Hayır, toplantı olacak. Konuşulacak. Ne söylenecek, ne söylenmeyecek tanzim edeceğim." diye cevap verdi.

Yumuşak ve sakin bir hava ile ayrıldık.

❑

20/6/1947
Saat 12:30

Celal Bayar'la görüşme (ben davet ettim):

Ben -17 tarihinde görüştük. Söylediklerinizi aynı gün başbakana naklettim. Dün, demek 19, başbakanla tekrar görüştük. Başbakan meclisteki çalışmaları, iki parti arasındaki münasebetleri takdir ile hikâye etti. Sizin kendiliğinizden tuttuğunuz yol ve partinize verdiğiniz istikamet üzerinedir ki, müşahadelerini en iyi vasıflarla ifade etti. Sonra bana şunları söyledi: "Size (bana) söz veriyorum ki biz de bize düşen vazifeleri sadakatle ifa edeceğiz. Meclisin iki aylık tatilinden sonra, çok ilerlemiş bir itimat havası içinde buluşacağımıza ümidim pek kuvvetlidir" dedi. Size bunları nakledeceğimi söyledim. "Peki" dedi.

Celal Bayar: Fiili bir neticeye varmış değiliz.

Ben: Nasıl bir netice istiyorsunuz? Benim gördüğüm şudur: İki taraf kendiliğinden karşı tarafın şikâyet ettiklerini bertaraf etmeye çalışacak. Her şey karşılıklı hareketlerin tesirine kalıyor. Yine bir ihtiyaç olursa, ben hizmetinize hazırım.

Celal Bey bir aralık tekrar eski hikâyelerden bahsetti. Mesela, Silivri'de mareşal ile beraber söylediklerinin başbakan tarafından cevaplanış tarzını hikâye etti. Sinop civarında bir jandarma subayının verdiği emrin (muhtar seçimi üzerine) bir fotoğrafını getirecekmiş. Bir aralık geçmiş hadiseler üzerinde durmak lazım olup olmadığını sordum. "Durmayız. İstikbali temin edelim" dedi. "Ona çalışıyoruz" dedim. "Siz baskıdan şikâyetçisiniz. Yani çalışma emniyeti istiyorsunuz. Hükümet sizin ihtilal metotları takip ettiğinizi ileri sürüyor. İlk işimiz, bu iki nokta üzerinde arada bir emniyet kurulmasıdır. Gerisi kolaydır. Şimdi bu tatilde bu mevzularda herkes kendine düşeni fiilen yaptığı nispette vaziyet terakki edecektir. Bir defa emniyet teessüs ederse ben de önümüzdeki fırsatlarda daha açık konuşurum" dedim.

Celal Bey bir aralık tekrar tatilde yapacaklarını anlattı. Konferans mahiyetinde toplanmaları, konuşmaları vs. meclisin meşruiyetinden bahsolunmaya-

Levent Şahverdi Arşivi

cak. Zaten bahsolunamaz, suçtur. Seçim kanununun değişmesi lüzumundan bahsedilecek.

Ben: Bunların ehemmiyeti yok, Celal Bey. Ne söylenir ne söylenmez bunu siz bilmez misiniz? Teferruata girmem, dedim. "Evet" dedi.

Giderken ayakta bana: Ali Saip Bey hadisesinde kendisi bir müddet Dahiliye vekilliğinde bulunmuş. Polis vazifelerini (Dahiliye vekilinin Emniyet umum müdürü olduğu zamanlar) yakından görmüş. Fena imiş. Bunları bana söylemeyi vazife sayıyor. O zaman ayrılırken bir takdirname istemişler, vermiş. Bu kadar söyleyeyim, dedi. Rahmetli N. Tandoğan, polisin kendisini bu işte fena duruma soktuğunu ona söylemiş. (Galiba 11 sene sonra bana anlatıyor.)

İntiba:

Korkuyorum ki yüz yüze konuşurken, Celal Bey'in şikâyetlerine cevapları tekrarlamakta gösterdiğim imsak ve müsamaha, yalnız kendisini haklı görmek temayülünün kuvvetlenmesine sebep oluyor. Bir senedir düpedüz ihtilal metodu takip ettiğini yakın zamanda tamamıyla unutacak. Çok iyi. İthamlarını da beraber unutsa. Arada emniyet ancak böyle teessüs edebilir.

❑

26/Haziran/1947
Saat 11:00

Celal Bayar ile Sivas'a gitmeden mülâkat:

Üzeyir vasıtasıyla (Mümtaz Ökmen) istedi. Hiçbir şey konuşmak üzere gelmemiş. Sadece görüşmüş olmak için, zannederim. Tebliğ yaptım; memnun oldu.

❑

27/Haziran/1947

Hamdullah Suphi Tanrıöver'le görüşme.

❑

Hamdullah Suphi'nin Celal Bayar ile 25 Haziran akşamı görüşmesi.

❑

Bayar, bir ayaklanmayı, "meçhul karanlık, bela" sayıyor. Karşısında Halk Partisi'ni lazım sayıyor. Benim, güçlüklerden çıkarma kabiliyetime inanıyor. "Kırıklıklarımı memleket kararlarında kullanmam" diyor.

❑

30/Haziran/1947

Saat 5'te B. Celal Bayar'la konuştum:

Levent Şahverdi Arşivi

1) Sivas'ta söylediğim nutukta, cumhurreisimizin iç politika mücadelesinden hariç tutulması, onun bir hakem mevkiinde görünmesi, halkın derhal dikkatini celbetti ve bana birçok kimseler, bu yeni vaziyetten duydukları ferahı anlattılar.

2) Vaziyetimiz, cumhurbaşkanına, yeni kararını tatbikte elimizden geldiği kadar yardım etmek, kolaylık göstermektir.

3) Memlekette mevcut manevi buhran bir sokak mücadelesine müncer olursa, nereden ne kadar haris sergüzeştçi çıkacak, bizi nereye sürükleyecekler, bunu kimse kestiremez. Tek yol, telkin ve ikna yoludur.

4) Vaktinden evvel yeni bir seçim, bugünkü şartlar dahilinde, asla göze alamayacağım kötü ihtimallerle doludur. Onu üç sene sonra, vakti geldiği vakit yapacağız.

Hamdullah Suphi Tanrıöver

IV
Süren İnönü - Bayar Görüşmeleri

İnönü, muhalefet önderi ile 5 Temmuz'da yeniden buluştu. Bunun öyküsünü yine İnönü'nün kendi notlarından okuyalım:

❑

5 Temmuz 1947

Celal Bayar'la görüşmem:

Ben — Müdahale etmemde bir fayda var mı?

—Var

— Ne esaslar içinde söylememi istiyorsunuz?

Düşünmemiş.

Benim düşündüğüm:

a) Vaziyetin hikâyesi

b) Düğüm

c) Teminat - hükümler

d) Temenniler

Bir proje verdim.

❑

7 Temmuz 1947

Celal Bayar'la görüşme:

Proje hakkında:

Benim, siyasi hayatımda birinci derecede mühim bir vesika saydıklarını takdirle söyledi.

— Bir mükâfat? dedim.

Levent Şahverdi Arşivi

Bana teşekkür etti.

Sonra proje üzerinde görüştük. Kendindeki projeyi geri istedi. "İ. İ.", harfleriyle "7 .7." tarihini atıp verdim."

❑

Ertesi günkü *Ulus*'ta şu haberi yayımlattık:

İnönü dün de Celal Bayar'ı kabul etti.

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Demokrat Parti Başkanı Celal Bayar'ı dün akşam saat 19'da kabul ederek kendisiyle tekrar görüşmüştür. Başbakanımızla muhalefet lideri arasındaki son tartışmalar dolayısıyla cumhurbaşkanımız tarafından yayımlanacak olan demecin bu mülâkata konu teşkil ettiği ve görüşmenin bir fikir teatisi mahiyetinde olduğu tahmin olunmaktadır.

❑

1947'de süregelen İnönü-Bayar görüşmeleri sonunda, İnönü 12 Temmuz Beyannamesi'ni yayınlattı. İhtilalci değil, kanuni bir partinin, iktidar partisi şartları içinde çalışmasının sağlanacağı böylece vurgulanıyordu.

27 Temmuz'da İnönü ile Bayar arasındaki kısa görüşmeyi yine İnönü'nün kendi notlarından okuyalım:

❑

27/7/1947
Saat: 15:00

Bay Celal Bayar'ın ziyareti

Veda ziyareti. Çeşme'ye gidiyor. Soğuk-Sıcak banyoları vesaire.

— Beyannameniz sert idi.

— Hükümet ile vaziyetimiz belli, dedi. Yalnız o değil. Anlaşılıyor ki bu kadar istihsal edilebiliyor.

Sustu.

— İlerliyor muyuz? dedim.

— Evet.

— Müsterih olayım mı? Cesaretim artsın mı?

— Evet, evet.

"Ne kadar zamanda tam hâkim olursunuz" mealinde ve daha yumuşak ifadeli bir sual sordum. "Altı ay, bir sene mi" diye ilave ettim. "O kadar sürmez" dedi ve toplandı. "Zaten hâkimdim".

Hükümetin yazısı üzerine konuşuldu. "Karşı karşıya oturuyoruz. Pazarlık ediyoruz" diye söylüyor. Beğenmediğini söyledi.

— Rahat gidiyorsun? dedim.

— Evet.

Levent Şahverdi Arşivi

— Ben de müsterih olarak gidiyorum.
— Evet.
Veda ettim. Öptüm. Ayrıldık.

❑

Üç ay için kapatılmış olan *Tasvir* gazetesinin yeniden açılmasını dileyen Gazeteciler Cemiyeti'nin bir mektubunu derneğin başkanı Sedat Simavi cumhurbaşkanına verilmek üzere getirdiğinde Florya'da bulunuyorduk. İnönü sıkıyönetim komutanına danıştıktan sonra, mektubu şu alt yazı ile Peker'e gönderdi:

"Başbakan'a takdim

Zannederim ki Sıkıyönetim Komutanlığı'nın bu müracaat mektubunu tetkik etmesinin değeri vardır. Tensip buyurulursa bunun komutanlığa havalesini rica ederim.

5. 8. İ. İ."

Ondan sonradır ki, Peker'in halinde bir tedirginlik sezilmeye başlandı.

V

Recep Peker Çekiliyor

Aynı gün sağlık nedenleri ileri sürerek çekilmek isteyen Peker'e, istifasının kabul edildiğini bildiren cumhurbaşkanlığı tezkeresini götürdüm. Hususi Kalem Müdürü Vedit Uzgören'in yanından odasına girdiğim başbakan, masasında kâğıtlarını topluyordu. Kimi zaman hareketsizlik, hareketten daha anlamlı oluyor. Peker'in halinde hükümet başkanlığından ayrılmış olmanın verebileceği en küçük bezginlik yoktu. Ülkede ilk kez yapılan tek dereceli seçimden sonra, milletvekili olamamış eski Halk Partiliden, bakan olamamış milletvekili Halk Partiliye; hiçbirini olamamış Demokrat Partiliden, milletvekili olup iktidara geçememiş Demokrat Partiliye, Kemalistten Kemalist düşmanına, henüz diplomasını almamış delikanlıdan, bir ayağı çukurda emekliye dek her türlü ağzın her türlü kıyasıya laf yaptığı, üstelik yine de konuşamamaktan sızlandığı, tarihimizde belki eşi olmayan bir sırada hükümete geçen, benzeri bulunmayan koşullar altında bir buçuk yıla yakın doğru bildiği yolda gücü yettiğince çalışmış bir ödev adamının hayran olunacak güvenli huzuru vardı. Onun odasından ayrılırken gözlerimin buğulandığını anımsıyorum.

Peker'in çekiliş nedeninin, CHP genel başkan vekilliğini üstlenmek dileğini gerçekleştiremeyişi olduğu, kendisi 159 oy alırken, Hilmi Uran'ın 328 oy aldığı, kuşkusuz yabana atılamayacak ağırlık taşımaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

Bir toplantıda, Demokrat Parti'nin kapatılmasını öneren genç bir bakanın görüşüne kuvvetle karşı çıktığını sonradan öğrendiği Peker'in mertliğini, Bayar, yirmi yedi yıl sonra *Günaydın* gazetesinde yayınlanan "Bayar Yazıyor" dizisinde vurgulayacak, bir ara "Recep Peker'le demokrasi yapılmaz" yollu bir demeç verdiği için artık üzüntü duyduğunu, ruhundan af dilediğini, onu rahmetle andığını belirtecekti.

VI
Britannica Ansiklopedisi'nin Bir Yapıtında Türkiye'nin On Yılı

Britannica Ansiklopedisi'nce on yılda bir yayımlanan *Ten Eventful Years* adlı yapıt adına, cumhurbaşkanından son on yıllık Türkiye olayları için bir yazı istediler.

Bütün bu gibi yazıların, söylevlerin ve benzerlerinin hazırlanmasında İnönü'nün tutumu şu: Önce bir kâğıda can alıcı noktaları kendisi birer ikişer sözcük olarak çiziktirir. Sonra, konunun çerçevesini aklından saptar; fikraları, tümceleri yine öylece düzenler. Not ettirmeye başladığı zaman, düşünce bağdaşımı, muhakeme, zincirleme akış tamdır. Makinede yazıldıktan sonra düzeltilecek yer hemen hemen kalmaz. Harf devrimine, onun yaratıcısı Atatürk gibi inanmış olan İnönü'nün, eski harflerle yazı yazmaya yöneldiğine rastlamadım. Türk harflerini kullanmayanlara tuhaf gözle baktığını bildiğim için en hızlı not tutmak gerektiğinde bile eski harflere başvurmaktan sakınıyorum.

Kimi arkadaşlarına gönderip okuttuğu metin, onlardan gelecek (ya da gelmeyecek) telkinlere göre, fikir, tümce, belki şu bu sözcük bakımından ufak tefek değişikliğe genellikle seyrek uğrar.

"Olaylarla Dolu On Yıl" da öyle oldu. 1937'den bu yana geçen dönemin Türkiye açısından özlü bir açıklaması böylece yazıldı. Akşam yemeğinde yirmiye yakın çağrılı ile birlikte yapılan küçük değişikliklerden sonra yazının Türkçesi 12 Eylül tarihli ajans bülteninde yayınlandı. İngilizce çevirisi *Britannica*'ya gönderildi.

VII
Doğu İlleri Gezimiz

12 Eylül Cuma gecesi saat 23'te çıktığımız gezide, DP'nin cumhurbaşkanına eşlik etmek için görevlendirdiği Muğla milletvekili Nuri Özsan konuk olarak bulunuyordu. Büyük Millet Meclisi başkan vekillerinden

Levent Şahverdi Arşivi

Tevfik Fikret Sılay ile Kocaeli milletvekili Nihat Erim, Halk Partisi'ni temsil etmekte idiler. Ankara Garı'nda, uğurlayanlar arasında DP Meclis Grubu Başkanı Fuat Köprülü göze çarpıyordu.

Doğu illerimizi kapsayan geziye Demokrat Parti'den bir temsilci katılmasının, Sovyet isteklerine karşı ulusal birliğimizi yar u ağyara belirtme amacına da yönelik bulunduğunu varsaymak her halde aykırı sayılamazdı. Kimilerine göre ise, Özsan iki parti arasındaki muvazaanın simgesi idi.

Ertesi sabah Kayseri'de bir saat kalarak, 11'de oradan ayrıldık. Öğle vakti yemeğe çağırdılar. Nuri Özsan, Tevfik Fikret Sılay'ın yanında. Onların karşısında Bayan İnönü, Nihat Erim, Özden İnönü. Sonra aşağı doğru, karargâhtan bizler. Bir de, Devlet Demiryolları'nın bütün gezilerimize katılan cefakeş Hareket Dairesi Reisi Şefik Etensel.

İnönü (şekere karşı son yıllarda her yemekten önce uygulanan) ensülin iğnesini yaptırdıktan biraz sonra salona girdi; sofra başındaki koltuğuna oturdu. Dereden tepeden konuşuluyor.

Kıvırcığa yakın dalgalı siyah saçları, kemerlice burnu ile Nuri Özsan bana bir Romalı heykel başını anımsatıyor. Alınyazısının onu birden bire arasına karıştırıverdiği dekorun, içine atıverdiği kimselerin ortasında, şu anda zihninden kimbilir neler geçiyor? Kendi kendime "Nuri Bey'in yerinde olmayı pek istemezdim" dememe kalmadı; baktım, Özsan sağa doğru kaykılmış, kucağından düşen peçetesini almaya uğraşıyor. Yoo, hayır başı sarkmış da, sanki bir türlü toparlanamıyor. Bir fenalık geçiriyor olmalı.

Başhekim General Zeki Hakkı Pamir yerinden fırladı. Özsan'ı yemek salonundan çıkarıp, biraz boylu boyuna uzattılar; sağlığına göz kulak oldular. Düzeldi, geri geldi, yerine oturdu. Bütün gezi boyunca başkaca arıza göstermedi.

Özsan, yolculuk sırasında, daha çok, yaşıtı denilebilecek olan Nihat Erim'le konuşuyor. Kimi zaman konuştuklarına kulak misafiri oluyorum. Bir ara, milletvekilliği ödeneklerinin yeterli olmadığı, dışarıda avukatlık yapanların bunun üç dört katını kazandıkları üzerinde görüş birliğine vardılar. Yine bir başka sefer, Avrupa'ya gönderilecek bir heyetin sözü geçti. Özsan: "Aman Nihat ne olur, gidecek heyete beni de koyun, şu Avrupa'yı bir de biz görelim yahu" diye içinde yatan aslanı açığa vuruverdi.

Sivas ile Erzincan'da kısa kısa duruşlardan sonra Erzurum'a gelindi.

Erzurum'a Sarıkamış'a, oradan Kars'a dek uzanıldı. İnönü Karslılara seslenirken diyordu ki: "Her memleketin dış emelleri, içeride uyanacak veya uyandırılabilecek nifaklara dayanıyor. İdare mekanizmasının, en küçük jandarma karakoluna kadar partilere karşı eşit gözle bakan tarafsız ve adaletli durumda olması, partilerin de bütün çalışmalarının kanun içinde kalması siyasi hayatta emniyetin ilk şartıdır."

Levent Şahverdi Arşivi

Daha sonra Bayburt ve Gümüşhane üzerinden Trabzon'a inildi.

Yol boyunca muvafik muhalif bütün partililerce gösterilerle karşılanıyoruz. Konaklanan, mola verilen yerlerde teker teker parti merkezlerine uğruyoruz. Bu arada epeyce demokrat kahvesi, limonatası ya da şerbeti içtik.

Gezimiz boyunca Basın Yayın Genel Müdürlüğü günlük gazetelerin başyazılarından hazırladığı özetleri telgrafla arkamızdan gönderiyordu. *Vatan*'daki "Şarka Giden Yolcu" başlıklı, 20 Eylül 1947 günlü yazısında Ahmet Emin Yalman önce bir okuyucusunu konuşturuyordu. Okuyucunun İnönü için "O çok kincidir. Şahsi diktatörlük ve buyurma zevkinden vazgeçemez" dediğini belirttikten sonra, kendince cumhurbaşkanını savunuyormuş görünümü sergilemeye çabalayan Yalman, yazısını şöyle bitiriyordu: "Bütün iş, insanların ezeli düşmanı olan şahsi gururları, ihtirasları, kinleri yenmeyi bilmektir."

12 Temmuz Beyannamesi'nin mürekkebi kuruyalı daha üç ay bile olmadan yazarın takındığı tavır İnönü'yü üzmedi denemez.

Duygularının güdüsüyle "buyurma zevkini" elden bırakmayacak gibi olsa da, aklı ile İnönü'nün çok partili yaşamı benimsemesi bir özveri örneği olacaktı.

Tıpkı, alaturkanın meftunu Atatürk'ün, çoksesli evrensel müziği milletinin benimsemesi için didinmesi gibi.

Kiliseden çevrilme olan Trabzon Halkevi'ndeki akşam eğlentisinde bulunduk. Temsil kolundan taklit amatörü bir genç, cumhuriyetin onuncu yıldönümündeki Atatürk'ün söylevinden bazı parçaları, onun ses ahengini çok andıran bir eda ile tekrarladı. Delikanlı, sonra da İnönü'nün konuşmasını taklit etti. Sanırım ki, böylesi taklidi yapılanın da bulunduğu bir dinleyici kalabalık önünde ilk kez oluyor. Üç-beş yıl önce bunun hoş görülmesi, yahut bir kimsenin cesaret edip, böyle bir şeye kalkışması pek düşünülemezdi. 24 Eylül tarihli gazeteler, monologda başarı gösteren bu gence İnönü'nün iltifatta bulunduğunu belirttiler.

Trabzon'da Başbakan Hasan Saka'dan bütçe ile ilgili bir şifre aldık. Konu, Nuri Özsan'ın da katılması ile enine boyuna görüşüldü. Sonra, başbakana cevap verildi. Otomobille gittiğimiz Rize'den Savarona'ya bindik. Trabzon'a, Giresun ve Ordu'ya uğradıktan sonra, 25 Eylül'de Samsun'a geldik. Orada da her iki partiden olanlara öğütlerde bulunuldu. O gün trenle Ankara'ya hareket ettik.

Bunca öğütlerden sonra gezimiz tatlı tatlı sona ererken, Bayar'ın sesi işitildi. Muhalefet önderi 25 Eylül'deki bir demecinde "baskının devam ettiğini", "idari zihniyette henüz bir değişiklik husule gelmediğini" iddia ediyordu.

Levent Şahverdi Arşivi

Fuat Köprülü ile birlikte "koyu renk elbise giymiş olan" DP Ankara örgütü yöneticileri de karşılayıcı kalabalığın arasında idi. Onlara ve hükümet erkânına Ankara Garı salonunda İnönü dedi ki: "Seyahatimden çok memnun kaldım. Buna ihtiyaç varmış. Anlaşılmış ve huzur temin edilmiş memlekette birlik ve düzenliğin devam edeceğine emniyetle dönüyorum."

VIII
Hırpalanan Bakanlar

Meclis, epey zamandır özel bir komisyonun yaptığı incelemeler sonunda Gümrük ve Tekel eski Bakanı Suat Hayri Ürgüplü'nün Yüce Divan'a yollanmasına karar verdi.

Olayın ardı sıra ziyaret ettiği İnönü'nün yanından henüz ayrılmış bulunan Ürgüplü, Köşk'ün kapısından çıkarken, ben de kapıdan içeri girmek üzere idim. Ayaküstü selamlaşmıştık. Gözlerinin halinden biraz önce hüngür hüngür ağlamış olduğu seziliyordu. Saracoğlu'nun kendisine elverişli fırsatlar sağladığı, gelecek vaat eden genç politikacının şimdi uğradığı bahtsızlık, siyasal yaşam çizgisinin ilerki aşamalarında, gadre uğramışlık görüntüsünün yaratması olası duygular içinde muhalefetçe elinden tutulmasını kolaylaştıracaktı. Bir özelliği de, Şeyhülislam Hayri Efendi'nin oğlu oluşu idi. Ürgüplü, dört yıllık bir aradan sonra, 1950'den başlayarak milletvekili, büyükelçi, Senato başkanı ve 1965'te bir yılı bulmayan bir süre başbakanlık görevi yapacaktı.

IX
Genel Başkan İnönü'ye Halef: Yalçın

Falih Rıfkı Atay'ın ayrılmasından sonra, *Ulus* gazetesinde başyazarlık eden Hüseyin Cahit Yalçın, bir ara Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye sunduğu minik harflerden oluşma el yazısı mektubu ile ondan başbakanlık istemişti. Mektup İnönü'nün yatak odasında, meydanda uzun süre kalmış, ama özel dosyaya konulmak üzere bana hiçbir zaman gelmemişti.

Belki bir anlamda Yalçın'ın bu isteğinin başka tarzda yerine getirilmesi olarak yorumlanabilecek olgu şöylece özetlenebilir. Köprülü gibi kalburüstü demokratlarca CHP'nin ve DP'nin elbirliği ile cumhurbaşkanı adayı olarak İnönü'nün gösterilmesi konusunda Nihat Erim'e söylenenlerin ışığında, İnönü, bırakmayı düşündüğü CHP Genel Başkanlığı'na Yalçın'ı uygun görecekti. İleri gelen CHP'liler buna şiddetle karşı çıkacaklardı.

Levent Şahverdi Arşivi

Bana kalırsa, Köprülü'den kendisine dolaylı biçimde ulaşan bütün haberlere İnönü'nün içtenlikle bel bağlayıp sevindiğine inanmak kolay değildir. Ama, aracı Nihat Erim'e başka türlü davranamayacağı için memnunluk göstermiş, Köprülü'nün dediklerini doğru olarak kabul ediyor görünmüş; bunu kanıtlarcasına, Yalçın'ı kendine halef bırakma girişimi ile onun da gönlünü almış bulunması gözden uzak tutulmayacak bir olasılıktır.

X

Genel Kâtip Cemal Yeşil - Mütercim Nurullah Ataç

13 Temmuz'da Kemal Gedeleç'in emekliye ayrılmasından beri açık bulunan genel kâtipliğe dört buçuk aydır vekâlet ediyorum. Kasım sonlarında Başbakanlık Müsteşarı Cemal Yeşil bu göreve atandı. Yine 1944'te Zühtü Uray'ın ayrılmasından beri açık bulunan mütercimliğe, Yeşil'den biraz sonra Nurullah Ataç geldi. Genel kâtipin atanma kararnamesini arzettiğim sırada, İnönü'nün benimle yakından ilgilenişi gözümden kaçmadı. Sanki bir alınmam olasılığını gidermek ister gibi, beni yanına oturtup, kitaplık raflarının birinden çektiği Leonardo da Vinci konulu İngilizce bir kitabın bazı bölümlerini açarak söze girişti. Sevecenlik dolu gözlerle uzun uzun sorular sordu. İnsan ruhu üzerindeki keskin görüşünün, ince sezişinin benim için bu yeni bir kanıtı oldu.

Artık Kalem'de öğle soframızdaki konuşmaların düzeyi epey yükselmişti. Masaya katılan yalnız Yeşil ile Ataç değildi. Onların ve özellikle Yeşil'in dostu olan Yahya Kemal Beyatlı aylardır Ankara Palas'ta Karaşi Elçiliği'ne atanmasını beklediğinden, öğle yemeklerine ara sıra şeref veriyordu. Bir defasında Beyatlı bir tanımlama yaparak, "Medeniyet egzersizdir" demişti. Gerçekte, şiirleri çok uzun, kimi zaman yıllar süren egzersizlerin sonucu olduğuna göre, bu tanımlamayı o kendi çalışmasına da hakkıyla uyguluyor demekti.

"Başka bir aşk istemez, aşkınla çarpar kalbimiz" dizesi ile başlayan Mülkiye Marşı, Cemal Yeşil'indi. Şiir zevki, o daha okul sıralarında iken gelişmişti. Epeydir üzerinde çalıştığı "Rübailer"i kısa zamanda tamamlayıp yayımlamak istiyordu. Başına koymak üzere Beyatlı'dan rica ettiği önsözü alabilmesi nedense kısmet olmadı.

Yunanca ve Latince okutulmaması Nurullah Ataç'a göre liselerimizin büyük eksiği idi. Ataç'ın özellikleri, *Ulus* gazetesinde her hafta çıkan "Söyleşi"lerinde kullandığı devrik tümce ve türlü tilcikleri ile bitmiyordu.

Ataç'ın bir alışkanlığı, kendisine okunmak üzere ödünç verilen kitapları geri getirmeyi unutmasıydı. Onda kalan üç-beş kitabımdan Armst-

Levent Şahverdi Arşivi

rong'un *Gray Wolf, an Intimate Study of a Dictator*'ı ben unutamıyorum.

Berberde tıraş olurken sırtını aynaya veriyordu. Yeni bir göreve atanan yakın, uzak, hatırlı tanıdıklarını hiç geciktirmeden makamlarında kutluyordu. Ahrete göçenler olursa, onları da son kez uğurlamak ödevini kesenkes yerine getiriyordu. Ataç'ın if'al, tef'il, tefe'ul, müfaale gibi Arap kalıplarına Türkçe sözcükler dökmek; böylece "rakı içmek" anlamına "terakki etmek", ya da "sürahi ile rakı içmek" karşılığı "sarahaten terakki etmek" "hıyar turşusuyla rakı içmek" yerine "muhayyer terakki etme" gibi buluşları öğle soframızda çerez yerine geçiyordu. O, bunları *Cumhuriyet* muhabiri Mekki Sait Esen'le değerlendirirmiş. Yeni atandığı görev dolayısıyla, Ataç'a kimi ahbapları bir yemek adı da yakıştırmışlardı: "Hünkâr Beyendi."

Yirmi sekiz yıl sonra *Sanat Dergisi*'nin 6 Haziran 1975 tarihli nüshasında Oktay Akbal imzalı, "Ataç'tan Çizgiler" başlıklı yazıda şu da okunacaktı: "İnönü cumhurbaşkanı iken Ataç Cumhurbaşkanlığı baş çevirmeniydi. İnönü ile birlikte yerdi öğle yemeğini. Ama, Bayar tutmuş Ataç'ı öteki görevlilerin masasına göndermiş. Bunu kendine karşı yapılmış bir aşağılama saymış Ataç, vermiş istifasını..." 10 Haziran 1975'te Oktay Akbal'a postalayacağım mektupta, "İnönü ile birlikte yerdi öğle yemeğini" tümcesinin gerçeği yansıtmadığını anlatmaya çalışacaktım. Ondan sekiz yıl sonra, bu kez 15 Mart 1983 tarihli *Cumhuriyet*'te Mehmed Kemal'in de belki Akbal'ın yazısından esinlenerek aynı yanılgıya düştüğünü ve şöyle dediğini görecektim. "Köşkte çevirmenken öğle yemeklerini İsmet Paşa ile yermiş. Bayar geldiğinde sofrasına almamış, sıradan görevlilerin yanına göndermiş. Demokratlara kırgınlığı bu yüzden olacak." Durumu ona da açıklamak için, 19 Mayıs 1983 tarihinde yazdığım kısa mektuba, sekiz yıl önce Akbal'a gönderdiğimin bir fotokopisini ekleyecektim.

Bir süre Ataç'ın da bulunduğu mütercimlik kadrosundaki görev, içeriği bakımından masa başında yerine getiriliyordu; görevlinin cumhurbaşkanı ile temasını gerektirmiyordu. İnönü, Ataç'ın *Ulus* gazetesinde çıkan "Söyleşi" başlıklı yazılarını izlerdi. Radyodaki sevilen "Evin Saati" metinlerini yazan ağabeyi Dr. Galip Ataç'ı yitirdiğinde, Nurullah Ataç'a İnönü başsağlığı yazmıştı. Yukarda belirttiğim gibi Ataç öğle yemeklerini biz daire arkadaşları ile yerdi. Ataç ahbaplarına bundan söz ederken, geniş anlamda "Öğle yemeklerimi Köşk'te yiyorum" demiş olabilir. Oktay Akbal dahil, ahbaplar da onu "Öğle yemeklerini İnönü ile birlikte yiyormuş" tarzında anlayıp çevreye anlatmış olabilirler. Konu, üstünde bunca durulmaya değmez bir ayrıntıdır. Onu böylesine vurgulayışım, konuşurken ufak bir dikkatsizlik, bir dil sürçmesi ya da üstü kapalı bir övünme vesile-

Levent Şahverdi Arşivi

sinin, çok daha can alacak önemdeki tarihsel olguların bile kulaktan kulağa, kuşaktan kuşağa iletilişinde aklın almayacağı boyutlarda tahrife uğrayıp, yersiz değer yargılarına ve sapmalara yol açabileceğini düşündüğümdendir.

Ataç'ın olup bitenlere uygun düşmeyen sofra öyküsünün, Oktay Akbal'ın yıllar sonra 1992'de dizi halinde özet olarak *Milliyet*'te yayımlanacak *Babıâli'de 50 Yıl* adlı yapıtında 10 Nisan'da yinelendiğini görmek beni biraz şaşırtmayacak değildi.

Yazar (12 Eylül 1980 ertesi milletvekili) Rüştü Şardağ kırk yıl sonra *Güneş* gazetesindeki köşesinde Nurullah Ataç'a da değinecekti: (3 Mayıs 1987- Pazar eki) "1950 seçimlerinden önce İsmet İnönü'yle birlikte rahmetli Ataç dostum da İzmir'e gelir. Biraz ezik, 'Şardağ' dedi. 'Kendi kendimi bazen eleştiriyorum. Köşkte görev aldım. Suç mu? diye. Ama ne var bunda. Ben İnönü'nün yanına namuslu bir seçim yasasını çıkarttıktan ve dosdoğru uygulanacağına inandıktan sonra yaklaştım.' Yanıtım şu olmuştu:

"Yerden göğe kadar haklısın. İnönü büyük insan. Milli Şef'liğin kaftanını silkeleyip attı. Kendini yıkacak olan bir seçime gidiyor. Ben senden farklı olarak uygulamanın sonucunu bekliyorum."

Şu var ki, Ataç'ın atanışı "namuslu bir seçim yasası"nın çıkmasından önce, anımsadığım kadarı ile, eski Milli Eğitim bakanı Hasan Âli Yücel'in telkini ve daha yüksek bir kadrodan ona aylık aldırmak üzere aracılığını esirgememesi ile gerçekleşmişti. Ataç, lise öğretmeni idi.

Attila İlhan'ın "Ataç, İnönü'nün gözde bir adamıydı... Partinin kültür işlerinde önemli söz sahibi idi" (Attila İlhan, *Hangi Atatürk*, 1982, sayfa 60), yollu yargısı da, görebildiğim kadarıyla, İnönü-Ataç ilişkisini gerçekleri aşırı ölçüde aşacak biçimde abartmaktadır. Partinin kültür işlerine olan katkısı ise, kanımca hiç yoktu.

Kalıtımsal ufak bir pürüz olduğu anlaşılan ara sıra kekeleyişleri, Ataç'ı tatlı yarenliklerinden alıkoymuyordu. Kalem'deki öğle soframızın havasını renklendirdiği kuşkusuzdu. Sıradan geçen binbir konu arasında Yahya Kemal ayrı bir yer tutuyordu. Ünlü ozanın Madrit Büyükelçiliği günlerini canlandıran öykülerden biri, onun Osmanlı tarihi üzerindeki geniş kapsamlı bilgisini, öbürü boğazına düşkünlüğünü vurgulamakta idi. Güven mektubunun sunulduğu üç-beş dakikalık kuru, beylik tören bitince, Kral Alfons protokolü bir yana bırakıp, Beyatlı'yı birkaç saat yanında alıkoymuş; kendisinin de tutkunu ya da uzmanı olduğu Osmanlı tarihinin derinliklerine birlikte balıklama dalmışlar.

Ağzının tadını pek bilen Yahya Kemal, fırsat buldukça gittiği kalburüstü Madrit lokantalarından birinde, imrenilecek iştah görüntüsü içinde hapır hupur ya da şapır şupur karnını doyururken, komşu masalardan

Levent Şahverdi Arşivi

birinde oturan bir başka müşteri, patronu çağırarak sormuş: "Bu zat, yemeklerinizin nefasetini reklam etmek için para ile tutulmuş bir görevli mi?" Osmanlıcanın, dolayısıyla Türkçenin üzerindeki egemenliği kuşku götürmeyen Yahya Kemal Beyatlı'nın, yine birgün Kalem soframızda konuşulurken, belki Üsküplü oluşuna bağlanabilecek bir deyiş tarzına tanık oldum. Laf arasında sözünü ettiği bir tanıdığının ağır sayılabilecek sözlü saldırıya uğrayışını anlatırken, bunu "Arkasından 'serseri' çağırdılar" biçiminde dile getirmesi yadırganmayacak gibi değildi. İstanbul ağzı ile "Arkasından 'serseri' diye çağırdılar" şekli herhalde daha kabul görürdü.

Levent Şahverdi Arşivi

1948
HER ŞEYE RAĞMEN DEMOKRASİYİ SÜRDÜRME

I
İnönü'nün Güneydoğu Gezisi

21 Şubat'ta beyaz trenle Adana'ya hareket ettik. Bundan önceki gezide olduğu gibi, Muğla Demokrat Parti milletvekili Nuri Özsan dostumuz, Kocaeli milletvekili Nihat Erim'le birlikte yolcular arasında idiler. Seyhan bölgesindeki son sel afetinin yaptığı zararlarla alınacak önlemler günün konusu idi. Yanı sıra Tarsus, Mersin, Malatya, Elazığ, Diyarbakır ziyaret edildi. Her yerde iki partiden yurttaşlarla görüşüldü. Yolculuğumuzun altıncı günü akşamı alınan bir haberden DP içinde kapanmış gözüyle bakılan bunalımın yeniden depreştiği anlaşılıyordu. Celal Bayar Parti Meclis Grubu Başkanlığı'ndan yeniden çekilmiş, İzmir'de Ege Bölgesi Demokratlarına seslenerek yaptığı uzun konuşmada son olayların iç yüzünü açıklamıştı.

O akşam trenin yemek salonunda Nuri Özsan durgundu, üzgündü. Bir ara İnönü'nün onu baba sevecenliğiyle avuttuğunu duyduk: "Merak etme Nuri Bey, hepsi gelir geçer, düzelir." Yemek bitince ikisi birlikte kalkıp, İnönü'nün özel salonuna geçtiler.

Daha sonra uğradığımız Tunceli, Pertek, Siirt, Batman, Raman, Bismil, (yeniden) Diyarbakır, Gaziantep, Ceyhan, (yeniden) Adana (İncirköy yakınındaki sismik yöntemle petrol araştırmaları) ve Maraş'ta üzerinde durulan su taşkını ve petrol konuları dışında, her iki partiden olanlarla alışageldiğimiz buluşmalara tanıklık ettik.

MTA'nın petrol arama ve üretme alanındaki çalışmalarının ticari değerdeki ilk verimli sonucu sayılan Raman 8 kuyusundan petrol elde edilişi bu geziye rastlamış; ülke çapında sevindirici olmuştu. Bu kuyu Türkiye'de kırk yıl sonra bile petrol verecek nadir özellikte idi.

Levent Şahverdi Arşivi

Dinlediklerimizin hepsi petrol açısından geleceğimizin umut verici olduğu izlenimini bırakıyordu. Ne yazık ki, kırk yıl sonra da talihin bize güldüğünü göremeyecektik.

Bitlis yolu üzerinde Baykan ilçesi, yamaçları bodur çamlarla süslü, cana yakın bir vadinin tepesinde. Yolun kenarında kurulmaya başlayan yeni kasabaya örnek olmak üzere yapılan sekiz-on güzel memur evi, daha bitirilmemiş. Evlerin mimarı olan sevimli bir genç açıklamada bulundu. Bu arada Kalem'imiz kâtiplerinden Mülkiyeli Özhan'ın arkadaşı olan Baykan Kaymakamı, ayaküstü dert yandı. Doğu'daki hizmetinin sona ermesini iple çekiyor; Batı'ya alınması için çareler arıyor. Çevre, doğa olarak şirin. Yeni evler de hiç fena değil. Böyle bir yerde görev alacak bir Avrupalı kaymakam hayal ediyorum. Kendini yararlı biçimde oyalayacak neler bulmaz? Kasabanın, yöredeki köylerin etnografik yönden incelenmesi. Bölgenin florası, faunası. Bunlarla ilgili koleksiyonlar. Jeolojik bakımdan araştırmalar. Su getirmek için olanaklar yaratma. Avcılık; kışın belki kayakçılık. Bizim kaymakam genç yaşında burada sıkıntıdan patlıyor; avunmak için radyo ile Tekel İdaresi mamullerinden başka şey bulamıyor. Televizyonun gelmesine daha on yıldan çok var.

Bu geziden alıkoyduğum bir başka anı Gaziantep'e vardığımız gün -artık tiryakisi haline geldiğimiz demokrasi gösterilerinden olarak- sokaklarda dağıtılan Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi'nin bir tanesini sakladığım Gaziantep kolu açılış bildirisi idi.

II

Amerikan Yardımı Hızlanıyor

Yardım tertibinden yeni alınmış dört denizaltı gemisini, 20 Mayıs'ta İstanbul'a gelen İnönü de gezdi. Geçirdiği ameliyattan sonra Sultanahmet'teki evinde dinlenen Peker'i -hükümetten ayrılışından beri- İnönü'nün ilk kez yoklayışı o günlere rastlıyordu.

Süratle ilerleyen yol yapımı ve üç-dört saatte gidilebilecek hale gelmiş olan Ankara-Konya yolunun bitirilişi dolayısıyla, Amerika Yollar Dairesi başkan yardımcısı Mr. Hilts, karayollarında Türk mühendis ve fen adamlarının elde ettikleri başarının mükemmel olduğunu ülkesine bildirdiğini anlatıyordu. Birkaç gün sonra, bu zat, yeni yılda açılacak olan 18.000 bin kilometre yolun Ortadoğu'da önemli bir rol oynayacağını sözlerine ekliyordu.

Türkiye'ye çeşitli aralıklarla geliş gidişlerinin ikisinde Mr. Hilts'i İnönü kabul etti. Bu görüşmelerde, yol yapımı konusunda onun tekrarladığını

Levent Şahverdi Arşivi

anımsadığım iki belli başlı öğütlemesi vardı. Birleşik Amerika'da geçirilmiş deneyimlere dayanan öğütlemelerden birincisi şu idi: Türkiye, yol atılımında bir çırpıda en çoğunu yapayım diye gücünü aşacak hırsa kendini kaptırmasın; ikincisi, yolların kentlerle kasabaların içinden geçen kısımlarında iki yandaki arazinin kamulaştırılması için bir an önce tedbir alsın.

İlerde 1950 sonrası Menderes, Demirel ve Özal gibi başbakanlar buyrukları altındaki Banknot Matbaası'nı üç-beş yıl olağanüstü hızla çalıştırarak "görülmemiş" kalkınma sağlamaya yeltenmeleri sonucu, elleri ile yarattıkları enflasyona on yılda bir kurban oldukça, ya da memleketi kurban ettikçe, Mr. Hilts'in bu ölçülü gelişmeye değgin öğütlemesinin değerini anımsayarak, kulaklarını çınlatacaktım. O teknisyen idi, politikacı değil.

❑

1948'in 17 Mart'ında Başkan Truman "Rusya'ya karşı Amerika'da zorunlu askerlik yöntemi başlatmayı" istediğini söyleyerek, dünya durumunun nezaketini herkese duyurmuştu.

Amerika Senatosu Türkiye ile Yunanistan'a 275 milyon dolarlık bir yardım kabul etti. Dışişleri Bakanı James F. Burns 1947'de basılan *Speaking Frankly* adlı kitabında (sayfa 305) "askeri gereç sağlamakta haklı idik. Türk hükümetinin ve Yunan Krallığı'nın eşi görülmedik özgür ve demokratik hükümet örnekleri oldukları hakkında karar vermek zorunda değildik. O devletlerin iç işlerine karışmıyorduk," demişti. Ülkemizde çok partili yaşama geçişte dost devletlerin telkinlerinin, hatta katkılarının etkisi olduğu savında bulunanlara, sanki Burns, gerçeğin öyle olmadığını anlatıyordu.

III

İnönü'nün Muhalefet Liderleri ile Görüşme Notları

Dört gün sonra, Hasan Saka başkanlıktan çekildi.

O gün İnönü'nün bu çekilme dolayısıyla muhalefet önderleriyle yaptığı temasları kendi notlarından okuyalım:

❑

8 Haziran 1948

Saat 22.30'da Fuat Hulusi Demirelli'yi kabul ettim. Başbakanın istifasından malumat verdim.

Çokluk partisiyle temaslarım neticesinde yeni hükümetin yine Hasan Sa-

Levent Şahverdi Arşivi

ka'ya teveccüh edecek göründüğünü söyledim. Bir tavsiyesi olup olmadığını sordum. Hükümetin teşkili "yüksek hukukunuzdan" olduğunu söyleyerek verdiğim malumata teşekkür etti ve hükümetin muktedir arkadaşlardan teşkil edilmesi temennisinde bulundu.

Demokrat Parti Başkanı Celal Bayar'la görüşmek lüzumunu ima etmek istedi.

Celal Bey'le görüşmek imkânından daima memnuniyetle istifade edeceğimi söyledikten sonra, meclis grubu başkanı olarak hükümet işlerini görüşmekte bana muhatap olduğunu, hatta kendisinden sonra Müstakil Demokrat Parti Grubu başkanını kabul edeceğimi ilave ettim.

Kendi partilerinin tüzükleri yani parti gruplarının meclis dışındaki bir teşekkülün altında bulunması keyfiyetini doğru bulmadığım üzerinde kısa bir münakaşa geçti. Bundan sonra seçim kanununa girecek seçim suçları üzerinde Halk Partisi Grubu'nun prensip kararı üzerinde malumat verdim. Emniyetli seçim için elzem olan şartların temin edilmekte olduğunu söyleyerek seçim kanununun müşterek gayretle iyi bir halde çıkmasını ve partilerin seçime iştirak etmek vazifesini göz önünde tutmalarını hatırlattım.

Kabul edilen prensip kararları üzerinde ihtirazi kayıtlar[1] dermeyan etti ve seçime iştirak işinde idare kurullarının karar vereceğini söyledi.

❑

Saat 23:00'te Müstakil Demokrat Parti Grubu Sekreteri Ahmet Tahtakılıç'la görüştüm. Başbakanın istifası üzerinde bir mütalaa söylemedi. Yalnız buğday ihracı üzerinde okunan müfettişler raporunun kabine içinde huzursuzluğa sebep olduğunun hissedildiğini, bunun mu kabine tebeddülüne sebep gösterildiğini sordu.

Başbakanın böyle hususi bir sebep söylemediğini bildirdim ve istifanameyi de kendisine gösterdim. Tekrar Hasan Saka'nın intihabı mevzuu üzerine malumat ister gibi göründüğünü zannettiğim için istişarelerim neticesinde reylerin onun üzerinde toplandığını ifade eyledim.

Seçim kanunu üzerine Halk Partisi Grup kararı hakkında ona da malumat verdim. Perşembe günü onların da bir toplantısı olduğunu ve neticesini arzu edersem bana da söyleyeceğini bildirdi. Partilerin yapıcı bir zihniyetle çalışmalarını tavsiye ettim.

Ayrıldık.

18 Temmuz'da Nihat Erim vasıtasıyla Ahmet Emin Yalman mülâkat talep etti. Saat 15'te Nihat Erim hazır olduğu halde kendisini kabul ettim.

Demokrat Parti'nin seçime girmemesi ve Bayar'ın hareketi hakkındaki tenkitleri üzerine davet olunmuş ve Bay Bayar'la görüşmüş. Bay Bayar'da intibah hasıl olduğu, sükûnetle kendisini ikna yolu tutulursa hatasından döneceği kanaatında bulunuyor. Benimle görüşmeyi arzu ediyormuş, çağırırsam mem-

1 Çekinceler.

Levent Şahverdi Arşivi

nun olacakmış, davet etmemi ısrarla telkin etti. Yanlarında, yarın öğle yemeğine davet ettim. Bay Bayar memnuniyetle muvafakat cevabı verdi.

❑

19 Temmuz Pazartesi

Sabahleyin *Kudret* gazetesinde Demokrat Parti'nin seçime girmeyeceğini gösteren beyannamesini okudum. Bu kat'i emr-i vaki teşebbüsü tabii beni inkisara uğrattı. Saat 13:30'da Bay Bayar'la yemeğe oturduk.

Politika olarak dış vaziyet üzerinde konuştuk. Vaziyet hakkında malumat almak istiyordu. Cihan vaziyeti üzerinde bilinen havadisleri ve mütalaaları karşılıklı söyledik.

İç politika üzerinde sözü o açtı. Millet Partisi'nin teşekkül ettiğini ve perşembe günü Mareşalin beyannamesini vereceğini söyledi. Partinin programını; nizamnamesini görmüş. Liberal, milliyetçi, muhafazakâr olarak hülasa ediyor. Muhafazakâr sözünden inkılapların muhafazası mı, inkılaplar devrinden evvele avdetin mi kastedildiğini merak ediyor. Dış politikalarını nasıl ifade edeceklerini de beyannameden öğrenmek istiyor. Mareşalin liberal olmasını anlayamıyor.

Bu sözlere ben az karıştım. Ve kendisinin bu konuda hararetli olduğunu zannettim.

Söz buradan iç politikaya girmiş olunca, Demokrat Parti'nin kanun içinde bir tekamül yolu takip etmesindeki faydadan bahsettim. Seçim kanunu üzerindeki münakaşa yüzünden seçimlere girmemek gibi hareketlerin memlekette huzuru ve sulhu bozacak neticeler vermesinden endişe gösterdim. Zorla kanun kabul ettirmek ve kanunların tatbikatına mani olmak gibi hareketlerin, kanun içinde çalışmak telakki edilmesinin güç olacağını ve vatandaşlarda böyle telkinlerin mahzurlar meydana getirmemesinin mümkün olamayacağını anlatmaya çalıştım. Hatalı yollardan dönmek için çareler bulunmasını telkin etmek istedim. Yumuşak ve gayet dikkatli ifadelerle söylediğim bu fikirler karşısında, aynı üslûp ile kendilerini müdafaa etmeye çalıştı ve seçime iştirak meselesinde emr-i vakiin kati olduğunu ve kendilerinin seyirci kalacaklarını ifade etti. Partilere kanun içinde çalışmalarını tavsiye etmekten ve yanlış hareketlerin mahzurlarının memleketin takatı içinde kalmasını temenni etmekten başka bir şey yapamadığımı söyledim. İyi seyahat ve afiyet temenni ederek ayrıldım.

Hülasa:

Kanunun, emniyetli bir seçim için elzem olan şartları verdiğine dair sözlerim, onun üzerinde hiçbir tesir yapmadı. Seçime girmemek kararını kati olarak anlatıyor. Millet Partisi ile zihnen çok meşguldür.

IV

Tarihçi Toynbee - Genç Diplomat Wilson

İnönü'nün kabul ettiği tarihçi Toynbee'nin, yurtiçinde yaptığı inceleme

Levent Şahverdi Arşivi

gezilerinden sonra verdiği demeçte "köylü ile kentli arasında büyük uçurum açmışsınız. Buluşabildiğim erkek ve kadınlar arasında Batılılığı özümsemeyi hazmedememiş tipler gördüm" gibi sözleri dikkati çekiyordu.

Cumhurbaşkanı ile görüşmelerinde ele alınan değişik konular arasında Toynbee, bir ilginç gözlemi üzerindeki düşüncesini de ortaya koydu: Doğu'da demokrasinin olup olamayacağı noktasında kuşkusu bulunduğunu dile getirdi. Tereddüdünün nereden kaynaklandığını şöyle açıkladı: Doğu'da iktidara gelen, allem ediyor, kallem ediyor, bir daha gitmeye yanaşmıyordu.

İki yıl sonra, 14 Mayıs 1950 seçimlerini yaşayışımızın ardından, Toynbee'nin değerlendirmesini merakla bekleyecektim. Gecikmeyecek olan o değerlendirme, Türkiye'nin göğsünü kabartacak yargıyı içerecekti. Marshall Yöneticisi Hoffman'ın görüşü ise şu idi: "Türkiye en çok yardımı hak eden bir ülkedir." Başkan Truman da, yardım konusunda "Türk ulusu bu fırsattan yararlanmıştır" tarzında izlenimini açıklıyordu.

O günlerde İnönü'nün kabul ettiği yabancı dostlar arasında Churchill'in özel tabibi Lord Moran ile Moran'ın oğlu John Wilson vardı. Wilson, bir süre önce İngiltere'nin Ankara Büyükelçiliği üçüncü kâtipliğine atandığında, Churchill'den getirdiği bir salık verme mektubunu sunmak üzere İnönü'yle görüşmüştü. Daha sonra, Lord Moran, oğlunu görmek üzere Ankara'ya gelmişti. Wilson'la, İnönü'yü ilk ziyaretinden beri ahbaplık ediyorduk. Bir gün konuşma sırasında Wilson, birlikte İnönü'nün özgeçmişini kapsayacak bir kitap kaleme almamızı önerdi. Bunu, uygun bir zamanda kendisine arz ettiğim İnönü olumlu olumsuz hiçbir tepki göstermedi. Belki, İnönü, bu tür fırsatlardan yararlanmasını bilmiyordu. Oysa onun yerinde örneğin Bayar gibi dinamik bir politikacı, kim bilir bu olanağı ne güzel kullanır; sanırım özel biyograficisi Cemal Kutay'ı seferber ederdi.

Yaklaşık on altı yıl geçecek; 27 Mayıs yönetimi yaptığı seçimlerin ardından sona erecekti. Kıbrıs bunalımının birkaç kez erişeceği doruklardan birinin daha oluştuğu 1961-1965 arası İnönü başkanlığındaki yaklaşık üç yıl üç ay süren karma hükümetler dönemi yaşanacaktı. Başbakanlık müsteşarı bulunduğum o sırada bir gün (15 Ocak 1965) odama gelen Dışişleri genel sekreter yardımcısı Büyükelçi Ali Binkaya, İnönü'nün Nobel Barış Ödülü için aday gösterilmesinin söz konusu olduğunu söyleyerek, bunu uygun görüp görmeyeceklerinin kendisinden sorulmasını diledi. Arz ettiğimde, İnönü'nün yanıtı pek kısa oldu: "Hevesli değilim." Yaklaşık yirmi beş yıl sonra bir başka başbakanın buna heves ettiği, ama hevesinin kursağında kaldığı görülecekti: Turgut Özal'ın...

Levent Şahverdi Arşivi

1949
"MİLLİ HUSUMET"

I
Dış Tehlike Olasılığı

Bilim kurulunun hazırlayıp, Bakanlar Kurulu'nun Halk Partisi Meclis Grubu'na sunduğu yeni seçim kanunu tasarısında yer alan adli güvence ilkesine grupta en şiddetli karşı çıkış, yargıçların böyle işlere karıştırılmaması gerektiği fikrini savunan Feridun Fikri Düşünsel'den geldi. Başbakan Günaltay ise, tasarının kabul edilmemesi halinde çekileceğini bildirdi. Böylece, aralık ayının ilk haftası içinde yeni tasarı grupça kabul olundu, 16 Şubat'ta kanunlaştı.

Nisan ortasında çıktığımız gezide, dolaşılan yerler arasında Çankırı, Çerkeş, Kurşunlu, Ilgaz, Kastamonu, Araç ve Sinop vardı. Kastamonu Vali Konağı'ndaki akşam yemeğine ilin adli örgütünden olanlar da çağrılmıştı. Bu belki de son zamanların çok sözü edilen "seçimlerde adli teminat" konusu üzerinde teklifsizce fikir değiş tokuşu içindi. Adliyecilerle sözden söze atlandı. Bir ara İnönü çok partili yaşama gireli beri âdet haline gelen türlü suçlamalar arasında kendisinin büyük servetler edindiğine değğin bulunana ilişti. "Ben icraatım esnasında Düyunu Umumiye gibi bir idareye son vermişimdir. Servet yapmak aklımdan geçseydi, Düyunu Umumiye'nin kaldırılması vesilesini fırsat bilirdim."

Konuşmanın bu son kısmı, her aybaşı Atatürk'ün kendi maaşından Başbakan İnönü'ye para yardımı olarak İş Bankası'ndaki 2 numaralı hesaba 2.000 lira aktarmasının hikmetini insana yeterince anlatıyordu.

Kastamonu'da halka seslenirken belirttiği üzere, İnönü'ye göre Türkiye'nin karşısında bulunduğu ihtimallerden ve tehlikelerden esenlikle çıkmasının ilk şartı "vatandaşlar arasında düşmanlık olmaması, beşinci kol teşebbüslerinin bütün vatandaşlar tarafından muvaffakiyetsizliğe uğratılacağının bilinmesi" idi.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu "ihtimal ve tehlikeler"in tanınmış, yetkili bir yabancı askeri yazarca nasıl düşünüldüğünü görmek üzere, G. F. Eliot'ın 1949'un üçüncü ayında yayımladığı *If Russia Strikes* adlı yapıtının çevirisinden şu bölümü okuyalım:[1]

"Hulasa edecek olursak: Türkiye Ortadoğu'nun anahtarıdır. Türkiye, Sovyet kuvvetleri tarafından 1949 yılı içinde, aynı zamanda kuzeydoğudan da olmasa bile, kuzeybatı'dan (Boğazlar'ın ötesinden) muvaffakiyetle istila edilebilir. 1950 senesinde ise, muvaffakiyet ümidi çok azalır. Çünkü, o zamana kadar Türkler mukabil taarruz için hem iyi teçhiz olunmuş kuvvetlere ve hem de daha iyi bir hava savunmasına malik olacaktır. Keza, 1950 senesine kadar halen konuşma safhasında olan Basra Körfezi bölgesinin müdafaasına ait İngiliz-Amerikan müşterek planı tamamlanmış bulunacaktır. 1950 senesine kadar İngilizler'in emrindeki Doğu Afrika kıtalarının sayısı muhtemelen mühim miktarda artmış olacak ve İngiltere Adaları'yla Amerika'da da deniz aşırı harekât için elde bulunacak kara kuvvetlerinin hacmi artacaktır. Nihayet 1950 yılına kadar Yugoslavya'nın ve gerekse İsrail'in alacakları durum hakkında daha sarih bir fikre sahip bulunulmuş olacak ve ona göre planlarımızı yapabileceğiz.

Bu itibarla genel olarak şunu söyleyebiliriz ki, Sovyetler Birliği Ortadoğunun mühim bir kısmını ele geçirmek için 1949 yılında oldukça büyük bir şansa malik olacak, fakat 1950 yılında bu bakımdan şansları azalacaktır."

❑

30 Haziran 1949'da Demokrat Parti büyük kongresince Milli And adıyla alınan karar, onu tehdit edici ve kışkırtıcı nitelikte bulanlarca Milli Husumet Andı olarak anılacaktı.

Antta siyasi hak ve hürriyetlerin kullanılmasına ve milli hâkimiyet esaslarının tahakkukuna engel olunmaması istenerek, buna ters düşenlerin Milli Husumet'e uğratılacakları bildiriliyordu.

❑

Husumet Andı'ndan sonra çıktığımız ilk gezide (6 Temmuz) Sivas, Amasya, Tokat ve Erzincan illerine uğradık. Özenli, ağırbaşlı giyimi kuşamı, pasaklılık ve rüküşlük kadar, sonradan görmüşlükten de uzak tutumu

1 Türkçesi, *Eğer Rusya Taarruz Ederse*, çev. Kur. Alb. Cemal Aydınalp, 1949 sayfa 119.

Levent Şahverdi Arşivi

ile Bayan İnönü, çoğu gezilerimizde olduğu gibi bunda da eşine yoldaşlık ediyordu. Doğru yanlış 1949'da bana yaşayan devlet adamlarımızın en Batılısı ya da ülkenin elli yıl ileri düşünüşlüsü gibi gelen İnönü, devrimlere yürekten inandığı için, toplumumuzda kadına verilmesi gereken yeri, kendi aile yaşantısında yâra ve ağyara her fırsatta göstermeyi ödev biliyordu.

II

İnönü Üzerinde Birkaç Değerlendirme Daha

İnönü'nün çok gençken başlayan kitaba düşkünlüğü, Yemen'de kolağası iken İzzet Paşa kumandasındaki Kuvay-ı Umumiye'nin Erkân-ı Harp reisi bulunduğu sırada dinlediği plaklarla tattığı Avrupa musikisi zevkini biteviye geliştirmesi; kırk yedi yaşından sonra İngilizce öğrenmesi; cumhurbaşkanı iken viyolonsel meşk edip fizik ve kimya[2] dersi alışı; bir Yalova gezisinde (1943 Şubat'ı) bütün boş zamanında Milli Eğitim Bakanlığı'nın Türkçeye çevrilmiş "Klasikler" dizisinde yer alan eski Yunan yapıtlarının tümünü hatmedişi; yahut orman içindeki ağaçların türlerini ayırt edebilmek üzere adlarını bellemesi; olanak buldukça sevdiği spor olan ata binmekten geri kalmayışı; daha başkalarının yanı sıra, örneğin Amerika'nın *Foreign Affairs* dergisini her ay ciddi bir okul öğrencisi titizliği ile başından sonuna dek sindire sindire anlamaya çalışarak okuması; satranç, bilardo oynaması; ileri yaşlarında bile çivileme denize girişi; kendini yetiştirme ve eksik gördüğü yanlarını bütünleme yolunda azimle aralıksız yürümesi, hep bilinen şeylerdir. İnönü'ye yöneltilen eleştirilerin pek bollaştığı günlerde idi. Robert Kolej'den arkadaşım makine yüksek mühendisi Fazıl Zobu'dan[3], kendinin mi bir başkasının mı buluşu olduğunu sormadığım bir nitelendirme duymuştum. Bu niteleyişe göre, çapa vurulursa, İnönü bir "tümen komutanı" idi. Kalibre saptamada, askeri rütbeleri sunma ve değerlendirmede yetki ve yeteneğim olmadığı için, tümen komutanının düzeyini kestiremem elbette. Ama, sanırım, İnönü'yü kıratça tümen komutanından biraz ileride sayanların bu görüşleri, az da olsa,

2 Otuz beş yıl sonra Sosyal Demokrasi (SODEP) Partisi Başkanı Prof. Erdal İnönü babasının fizik ve kimyaya karşı olan ilgisi için şöyle diyecekti: "Harp Okulu'ndayken de kimyaya meraklı imiş... Cumhurbaşkanlığı Köşkü'nün bir odasına bir fizik-kimya laboratuvarı kurmuşlardı.... Hatta bu, Demokrat Parti kurulduktan sonra bir eleştiri ve alay konusu olmuştur. 'Koskoca bir cumhurbaşkanı evinde oynamak için böyle masraflara girişti' diye. Fakat, o gerçekten öğrenmek istemişti." (*Cumhuriyet* gazetesi, 27 Eylül 1984).

3 1960'lı yıllarda İstanbul Sanayi Odası başkanı.

Levent Şahverdi Arşivi

belki onun yukarıda sıraladığım ödev dışı uğraşların hakkından gelebilmesine de dayanmakta idi.

Sağlığında ya da iktidardaki İnönü'ye acı eleştiriler yönetenlerden epeycesi, yıllar sonra onu daha olumlu gözle görmede sanki birbirleriyle yarış edeceklerdi. Özellikle devlet adamlığı niteliğini vurgulayıp överek.

"Türkiye İnönü ayarında bir sivil aydın yetiştirmedi" sözünü de, dostum emekli albay Selahattin Ergi'ye, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, CHP organı *Ulus*'un başyazarlığından yeni ayrıldığı; bu yüzden, muhalefet önderi İsmet İnönü ile arasının belki biraz şekerrenk varsayılabileceği günlerde söylemişti.

Kısacası, 6 Temmuz'da çıkılan gezide kayda değer bir özellik yoktu. Yalnız, eski ahbap Nuri Özsan'ın eksikliğini duyuyorduk. Epey özelliklere gebe olan bir başka gezimizi, ay sonunda İzmir'e ve dolaylarına yapacaktık.

29 Temmuz akşamı Ankara'dan bindiğimiz beyaz trende eski ahbap Nuri Özsan'ın yüzünü yine görememeyi kuşkusuz yadırgadık. İzmir'e dek bütün hat boyunca, halk geçtiğimiz kentlerle kasabaların duraklarını hıncahınç doldurarak karşılamaya geliyordu. Ertesi gece vardığımız İzmir'in Alsancak İstasyonu'nda, kötü bir tesadüf olarak yeraltı kablosunun yanmasından, semtin elektrikleri sönüverdiği için, yakılan meşalelerin ışığında trenden inildi.

III
Cumhurbaşkanına "Yuha!"

Kentin muhalefet gazetelerinden birinde 31 Temmuz sabahı çıkan yazı "Husumet Andı"nın doludizgin uygulanmasına geçildiğini gösteriyordu. Yazıda, İzmir'in tekin olmadığı ihtar edildikten sonra, nedeninin açıklanmasına girişiliyor, burasının "Recep Peker'e siyasi mezar" olduğu yollu soğukça bir benzetiş yapılıp, asıl maksada gelinerek, İnönü'nün de buralarda çok dolaşmaması salık veriliyordu. Buna üzüldüğü sezilen İnönü, duygusunu tenhada şöyle belli etti: "Garp Cephesi kumandanı olarak girdiğim İzmir'de, şimdi benden pasaport soruyorlar." Gelgelelim, üzüntü uzun sürmedi. Gazete yazısının tepkisi, Ege Bölgesi'nde üç hafta kalmamız biçiminde kendini gösterdi.

Yurtta gerek basın gerek söz özgürlüğü artık doruğuna varmıştı. Bunu, 1 Ağustos tarihli *Yeni Asır* gazetesinde, Çeşme Karargâhı'nda konuşan Bayar'a atfedilerek yayımlanan bir demeç, bütün çıplaklığıyla ortaya koyuyordu: Eski başbakan Recep Peker'i 80.000 kişiye yuhalatmışlardı; gerekirse bu kez İnönü'yü hem de -şaka değil- 180.000 kişiye yuhalatacaklardı.

Levent Şahverdi Arşivi

Demeç, aynı tarihli "tarafsız" *Cumhuriyet* gazetesinde de çıktı.[4]

❑

Yeni Asır gazetesinin -Bayar'ın kullandığı deyimle- "işlerine" ne ölçüde "yaradığı", 1960 sonrası Yassıada duruşmaları sırasında anlaşılacaktı. Basın içinde çıkar karşılığı Demokrat Parti'yi destekleyenleri ayırt edici "besleme" nitelemesine hak kazananlar, ilan verilerek beslenmelerinin yanı sıra, örtülü ödenekten de yararlandırılacaklardı. Besleme basına örtülü ödenekten verilen para listelerinde 1951'de *Yeni Asır*'ın aldığı miktar devrim yöneticilerinin el koydukları belgelerde (doların 2,80 lira olduğu zamanda) 74.161,50 lira olarak kaydedilmişti. Böylece 1951 yılında *Yeni Asır* gazetesi DP'nin -1987'de 1.000 lirayı aşan doların değeri üzerinden- 27 milyon liralık işine yarayacak; ya da Hazine'ye 27 milyona mal olacaktı (*Güneş* gazetesinin 23 ve 25 Nisan 1987 günlü nüshaları).

Örtülü ödenek harcamalarıyla ilgili olarak Yüksek Adalet Divanı kararında eski başbakan Menderes'e çıkarılan zimmet 4.878.264,19 lira; usulsüz sarfiyat 7.456.261,31 lira idi (toplam 12.334.545,50 lira). Müsteşarı

4 Bayar'ın bu konuda üç ay sonra Kâzım Özalp aracılığıyla yapacağı açıklama hakkında İnönü'nün notu aşağıdadır:

9 Kasım 1949

"Hilmi Uran, Tevfik Fikret Sılay, Faik Ahmet Barutçu ve Nihat Erim'le beraber akşam yemeğindeyiz. Kazım Özalp'ın acele mülakat istediğini haber verdiler. Yemeğin sonunda geldi. Celal Bayar kendisinden akşamüzeri pek acele olarak mülakat istemiş ve konuşurken, bugünlerde Büyük Meclis'te sözü geçecek bir meseleye de temas etmiştir.

Bu mesele, '80 bin kişi ile Bay Recep Peker'e yuha denildiğine ve tehdide uğrarsa, 180 bin kişi ile karşısına çıkacağına' dair 1 Ağustos'ta *Yeni Asır* gazetesinde (ve İstanbul'da Cumhuriyet'te) intişar eden beyanatı meselesidir.

Sayın Özalp, Bay Celal Bayar'ın bu konuda söylediklerini şu şekilde hikâye etmiştir:

Konuşmalarımızda Bay Peker'i şiddetle tenkit eden sözler söyledik. Cumhurbaşkanı hiçbir suretle hatırımızdan geçmedi. Çeşme'de yazılan bir yazı ile, bu sözlerin gazeteye beyanat olarak verilmediğini bildirdim. Tekzip etmeye gelince; bu yazıları yazan gazete (*Yeni Asır*) işimize yarıyor. Muhabir gerçi her iki taraftan para alıyorsa da, bize de faydalı oluyor. Tekzip ederek muhabiri ve gazeteyi kırmak istemedim. Hakikat budur. Bu sözleri cumhurbaşkanına arz edilmek için söylemiyorum. Kendilerine bu tarzda malumat vermeyi tamamıyla sizin takdirinize tevdi ettim, demiştir.

Bay Bayar bu ifadelerle, *Yeni Asır*'ın 1 Ağustos 1949 tarihli nüshasını, beyanatı işaret edilmiş olarak ve ayrıca Çeşme'den gönderdikleri izahın bir suretini General Özalp'a vermiştir.

Sayın Özalp'ın malumâtı burada bitmiştir. Bahsi geçen iki vesika (Gazete ve izah) şimdi bizdedir."

Levent Şahverdi Arşivi

Ahmet Salih Korur'un zimmeti ise, 28.407,15 lira. 1960 öncesinin 12 milyon lirası (2 lira 80 kuruş olan doların 2.325 liraya yükselişinden ötürü), 1989'da 10 milyar 242 milyon lira tutmaktadır.

Harcamalar içinde Menderes'in oğullarının okul ücretleri bile yer almakta idi.

❑

1961-1965 karma hükümeti döneminde 1050 sayılı Muhasebe-i Umumiye Kanunu'nun 77'nci maddesinde yapılacak değişiklikle, başkaca hükümlerin yanı sıra, şunlar da konularak, örtülü ödeneğin amaç dışı, keyfince çarçur edilmesinin ilerde hortlamasının önlenmesine çalışılacaktı: "Örtülü ödenek, başbakanın ve ailesinin masraflarına ve siyasi partilerin idare, propaganda ve seçim ihtiyaçlarına sarf olunamaz." Değiştirilen metni Başbakan İnönü bana -o dönemde Başbakanlık müsteşarı görevinde bulunuyordum- kendisi zihninde toplayarak bizzat yazdıracaktı.

❑

Osmanlı İmparatorluğu'nda geçimini ilkin Bursa'daki Doyçe Oriyent Bank adlı Alman bankasında çalışmakla sağlamış bulunan şimdinin muhalefet partisi başkanınca, günün asker kökenli devlet başkanına yuha çektirileceğinin söylenip basın aracılığı ile yayımlanabilişi, üç yaşını ancak dolduran çok partili yaşamımızda hatırı sayılır hızda gelişme gösterdiğimizin kanıtı olmalıydı. Yuha çektirmenin, kendi başına, görgü kuralları ve yol yordam bilme gibi efendice davranış ölçüleri içine sığıp sığmaması tabii ayrı bir konu idi. Burada, İnönü'den başka vesilelerle duyulmuş bir sözün belleklerde depreşmesi de doğal sayılabilirdi: "Bütün ömrüm, ta okuldan beri, hep külhanbeylerle mücadele içinde geçmiştir."

Demokrasiyle sarmaş dolaş geçen yıllar yılları kovaladıkça, ömrü vefa edenler göreceklerdi ki, kimi politikacılarımız için para karşılığı istenilen doğrultuda lehte ya da aleyhte yazılar kaleme alacak, daha doğrusu o politikacıyı göklere çıkarıp rakiplerini yerin dibine batıracak kimseler kiralamak vazgeçilmez alışkanlık haline gelmiştir. Hatta, gelenekleşmiştir. Böylece, İzmir'deki ilk yuhalı yazı hiç de boşa gitmemiştir.

Husumet Andı'nın uygulanışı bu kadarla kalmıyordu. Daha biz İzmir'e varmadan, uygulanışın ne yolla olacağı bir düzene bağlanmıştı. Çeşme'de bulunan İzmir DP İl Yönetim Kurulu Başkanı Dr. Ekrem Hayri Üstündağ, protokol gereği partisini temsil etmek üzere cumhurbaşkanını karşılamak için Çeşme kaymakamınca Alsancak İstasyonu'na çağrıl-

Levent Şahverdi Arşivi

mıştı. Ama, o gelmemişti. Gelmeme kararı Üstündağ'ın acıklı biçimde oğlunu yitirmesiyle ilişkili değildi. Bahtsız olayın kökeninde yine de, politika yatmasına karşın...

1946 seçim sonuçlarının meşruluğu bir İzmir gazetesinde "Nesebi Gayrı Sahih Çocuk" başlıklı yazıda tartışma konusu yapılmış, gazete sorumlu müdürü Müçteba Uraz 10 yıl hapse hüküm giymişti. Müçteba, DP İzmir İl Başkanı Ekrem Hayri Üstündağ'ın oğlu Bülent'in karısı idi. Yazıyı, askerlik görevini yapmakta olan Bülent yazdığı için kendi yüzünden karısının cezaya çarptırılışına çok üzülmüş ve canına kıymıştı.

❑

İzmir içinde Tilkilik, Güzelyalı, Tepecik gibi semtler gezilirken, Hisarönü kahvesindeki halkla konuştuğu sırada, İnönü "Sizden iki şey istiyorum" dedi, "birincisi, düşman tecavüzü karşısında memleketi müdafaa için vatandaşlar arasında ayrılık göstermeyeceğiz. İçeride ve dışarıda, bundan kimsenin şüphesi olmamalıdır." Bu sözü dinlerken gözümde Binbaşı G. F. Eliot'un sekiz ay önce yayımlanan kitabı canlanıyordu. İnönü, kitabın İngilizce aslını okumuştu. "İkinci isteğim, hiçbir sebep ve tesirle vatandaşlar arasında düşmanlık olmasına müsaade etmemenizdir."

❑

4 Ağustos'ta Menemen'deki konuşmasında İnönü, gezisinin nedenini açıklıyordu:

> Siyasi partiler arasında eşit hukuk, eşit muamele olacaktır diye iki sene köy köy dolaştım. Şimdi görüyorum ki, tekrar şehir şehir, köy köy dolaşarak vatandaşların birbirlerine düşman olmamalarını istemek zamanı gelmiştir... Siyasi hayatın muhtelif devirlerinde benim için en şiddetli sözleri en çok işitmiş olan bölge sizsiniz. Bunların benim üzerimde hiçbir tesiri yoktur. Benim için mühim olan, vatandaşların birbirlerine düşman olmamasıdır.

❑

Foça'daki konuşma da, yine Husumet Andı'nın etkilerini gidermek içindi: "Partiler arasında mücadele olacaktır. Fakat bunun içine düşmanlık karıştı mı, her türlü siyasi mücadele memleketi bir felakete götürür."

❑

Kemalpaşa'da, İnönü demokratlarca hakkında çıkarılan söylentilere dokunarak yaratılmış olan bulanık havayı berraklaştırmak istedi:

Levent Şahverdi Arşivi

İşittim ki, siyasi cereyanlar içinde, İzmir ve etrafına uğramamaklığım, uğramaya imkân bulamadığım tarzında tefsir ve telkin edilmiş. Evvela, bu sözü sizin huzurunuzda, İzmirlilerin bütün memleketçe müsellem olan yüksek vasıflarına karşı beslediğim hürmet fikri ile tashih etmek isterim. Gerek sizin, gerek İzmir'in her tarafında bulunan vatandaşların medeni cemiyet ve yüksek insanlık vasıflarından hiçbir zaman ve hiç kimsenin şüphe etmeye hakkı yoktur. Siyasi cereyanlar bizim medeni münasebetlerimizi, insanlık hayatımızı incitmeyecek ve bozmayacaktır... Aleyhinde o kadar söz söylenmiş olan devlet reisinin kim olduğunu ve ne olduğunu her köye yakından gösterirsem, hakkında yazılan ve söylenen sözlerden ne kadarının doğru, ne kadarının yanlış olduğunu vatandaşlarım güzelce muhakeme edeceklerdir.

IV
Çakır'ın Kahvesi - Çakır'ın Notları

6 Ağustos akşamı, İkiçeşmelik'te Çakır Mustafa'nın kahvesi, bir türlü tadına doyamadığımız demokrasinin yeni bir gösterisine sahne oldu. Muhalefet propagandasının alabildiğine sömürdüğü anlaşılan konulardan birini, İnönü'nün yüzüne karşı soru sorma yiğitliğini göstererek deşen bir yurttaşın ağzından dinledik: "Amerika'da çiftlikleriniz varmış, ne dersiniz?" (Bana sorulsa, diyebileceğim, İnönü'nün Amerika'da fizik okuyan bir oğlu bulunduğu idi. Kendisine her ay Merkez Bankası yolu ile bütün öğrenciler için devletçe kabul edilmiş tutar üzerinden para gönderiyorduk. Hayran olduğum yön, her türlü gaile içinde babadan oğula haftanın yaklaşık beş gününde de aksatmadan mektup yazılması idi.) Soruyu soran yurttaşa, İnönü'nün daha sonra Ajans'la da yayımlanan cevabında, şöyle deniliyordu: "Bütün memleketin bilmesini istiyorum ki, Amerika'da ne benim ne kardeşlerimin bir metre arazimiz yoktur. İsviçre'de bir frank param yoktur. Memleket dışında herhangi bir bankada, herhangi bir müessesede para olarak ve Türkiye dışında herhangi bir ülkede bir dönüm arazi varlığım mevcut değildir."

Hakkında söylentiler çıkararak rakibini yıpratmaya çalışmanın, böylece demokratik bir yöntem gibi benimsendiği görülüyordu. İlerde yöntemin yaşamımıza iyiden iyiye yerleştiğine tanık olacaktık. Yassıada'da görevli subaylardan Yüzbaşı Kâzım Çakır, *Yassıada Hatıraları* başlığı altında yayımlayacağı günlük notlarında, 1950 seçimi ile iktidara gelip 1960 devrimi ile iktidardan alınan Demokrat Parti'nin önderi Celal Bayar'la ilgili olarak şöyle yazacaktı: (6 Ekim 1986 günlü *Güneş* gazetesi) "25 Ağustos 1960 Perşembe günü... Bayar intihara teşebbüs etmişti. Neden?

Levent Şahverdi Arşivi

Bankada 103 milyon lirası bulunduğu iddia ediliyor, 13 genci kıyma makinelerinde doğrattığı öne sürülüyordu. Bayar bunları öğrendiği zaman 'Yalan.. Bunların hepsi yalan' diye bağırmış ve bana 'Bu iftiralar karşısında ben ne yapacağım. Çocuklarımın bile yüzüne bakamam' demişti." Kahvede olup bitenleri ve sonra yüzbaşının notlarını okuyan bir kimsenin aklına çağrışım yolu ile ister istemez birtakım basit atasözleri gelebilirdi: "Ne ekersen, onu biçersin", "Etme bulma dünyası", "Keskin sirke, küpüne zarar", "Alma mazlumun ahını, çıkar aheste aheste" gibi özdeyişler.

❑

Şimdi yapabileceğim, o serüvene yaşayarak tanık olduktan sonra, birden 14 yıl ileriye sıçrayıp, düşlerdeki karabasanları andıran ürkütücü öykünün içinden yalnızca bir tek sahneyi şuracığa kaydetmek:

Yıl 1963, Mart'ın 27'sini 28'ine bağlayan gece Başbakan İnönü, saat 12:25'ten 1:20'ye kadar Genel Başkan Ragıp Gümüşpala ile öbür dört milletvekili ve senatörden oluşan bir Adalet Partisi heyetini, istekleri üzerine, Başbakanlık'ta Bakanlar Kurulu toplantı salonunda kabul ediyor. Bir saate yakın süren görüşmeler sırasında tuttuğum notlardan birkaç parça:

Heyette bulunan Aydın Senatörü Osman Saim Sarıgöllü konuşuyor: "Biz Demokrat Parti'nin devamı değiliz. Zaman zaman grubumuzda da söyledik. Tarihte misalleri vardır. Her şahıs, her topluluk devrini ikmal eder. İttihat ve Terakki'nin devamı olsaydı, Atatürk ve sizin hareketiniz muvaffakiyetli neticeye gitmeyecekti. Demokrat Parti'nin devamı mıyız, değil miyiz? Devamıyız diyen kimselerin aramızda yeri yoktur. Bu parti için kati bir karar."

İnönü söylüyor: "Niçin bilmez gibi yapıyorsunuz. İşi basite irca edelim. Mitinglere başladınız. Umumi af oluncaya kadar uğraşacaksınız, takip edeceksiniz. Biz, kanaatimizce, umumi af için zemini, zamanı, siyasi ortamı müsait bulmuyoruz. Hayır, istersen yaparsın! İstemediğin için yapmıyorsun. Onun için huzur gelmiyor. Ben bu itham karşısındayım. Yapmayınca, hiçbir hükümet işi netice vermeyecektir. Mümkün olan şeyi bir hamlede yaptık. Dört, beş, altı senelikleri çıkardık. On seneye kadar olanlar çıktı, diğerleri kaldı. Kalmasın. Yapamam, kudretim yetmez. Memleketin siyasi şartları müsait değil, anlıyor musunuz? Şimdi, sakin bir hava, herkes yerlerine oturmuş, düzen halinde iken, her şey yerinden oynadı. Herkes kendi açısından konuşuyor. Orduya karşı bir halk hareketini temsil ediyorsunuz. Size tevcih edilen bütün tarizleri biliyorsunuz. Bunların hepsini silmeye karar verdiğinize inandıracak bir parti halindesiniz. Tatbikine başladınız

Levent Şahverdi Arşivi

mı, benden samimi olarak yardım görürsünüz."

Senatör Sarıgöllü: "Bunu öğrenmek istiyorduk. Bu vasatı mutlaka yaratacağız."

❑

Manisa Halkevi'nde, bu kez İnönü, kendini dinleyen kalabalığa bir soru sordu:

"Bir devlet reisinin İstanbul'a, Ankara'ya ve Erzurum'a gitmesi tabii bir haldir de, İzmir'e, Manisa'ya gelmesi neden gayri tabiidir? Bunu izah edebilir misiniz?" Sonra devam etti: "İkinci Cihan Harbi'nden kurtardığımız memleketi, vatandaşlar arasında düşmanlığı bir siyasi vasıta zannetmek yüzünden tehlikeye atamayız... Ama, benim için canımdan da üstün bir ehemmiyette bir mesele vardır. O mesele, elimde bulunan büyük emanetin halefime tastamam, tertemiz, şerefli bir halde teslim olunmasıdır ve bundan dolayı, benim için büyük mesele vatandaşlarım arasında düşmanlık olmamasıdır."

❑

Akhisar, Kırkağaç ve Soma'daki temaslardan sonra, Kınık'taki konuşmasında, İnönü'nün yine muhalefetçe sömürülmüş olan aynı konu üzerinde durduğu görülüyordu:

> ... Ama, 1945'ten 1947'ye kadar geçirdiğimiz devre en büyük tehlikelerin bizim teferruatıyla pek haberimiz olmadan kapımızı zorlamaya çalıştığı günlerdir. Bu ufak hikâyeyi size hatırlatmam, 1945'ten beri sizleri görmek için gelmediğimin bir sebebini söylemek içindir... Bu kadar tabii bir hadise "Cumhurbaşkanı Ege Bölgesi'ne gelemiyor, çünkü gelmez, çünkü burada vatandaşlarıyla yüz yüze gelmesine maniler vardır" gibi bir propagandaya ve hiç şüphesiz kötü niyete dayanan zehirli bir propagandaya vesile vermişse, bu vesile tamamen haksızdır.

❑

İnönü'nün, Bergama'da Zübeyde Hanım Okulu balkonundaki söylevi, dürüst seçim konusunun yanı sıra, yine Husumet Andı'nın sonuçlarına dokunuyordu:

> Serbest, doğru ve namuslu seçim bugün iktidarda bulunan partinin ve hükümetin, muhalefette bulunan bütün siyasi partilerin ve hiçbir partiye mensup olmayan vatandaşların üzerinde ittifak ettikleri mevzudur... İç politikamızın bu yeni dönüm noktası, yani hürriyet ihtikârı ve sövme edebiyatından demokrasi ve medeni münasebetlere intikal zamanı, çetin olan yeni bir

Levent Şahverdi Arşivi

zihniyet inkılabına şiddetle ihtiyaç gösterir. Bu ihtiyacı doğuran sebep ve amil, siyasi bünyemize musallat olan düşmanlık prensibidir. Damarlarımıza bir zehir gibi damlamış olan düşmanlık prensibini yaşatırsak, fikir hayatına giremeyeceğiz; sövme devrinden kurtulamayacağız ve uğraşa uğraşa yaşadığımız vatanda emniyetin, vatan hududunda kuvvetin çökmekte olduğunu göre göre felaketlere sürükleneceğiz. Serbest, doğru ve emin bir seçimin tek şartı kanundur ve kanun içinde harekettir. Kanunu tanımayarak, kanun dışında yol arayarak serbest seçim temin olunamaz."

❑

Siyasal savaşımda uygar bir dönem açılması dileği, Dikili'de şu biçimde ortaya konuluyordu:

... Huzursuzluk politikası ister istemez şiddet politikasına, şiddet politikası düşmanlığa, düşmanlık ise zehrin memleket bünyesinde yerleşmesine yarar... Bu safhaları bugüne kadar perde perde, derece derece yaşamış bulunuyoruz. Şimdi, demokratik hayatın rahat ve huzur içinde gelişmesi devrine gireceğiz. Memleket bu devri bekliyor."

❑

9 Ağustos'ta gezilere ve konuşmalara ara verdik. O gün, Demokrat Parti, Cumhuriyet Meydanı'nda "Protesto Mitingi" adını verdiği bir açık hava toplantısı düzenlemişti. İnönü'nün 9 Ağustos'a dek Ege Bölgesi'nde yaptığı ve iki gün sonra sürdüreceği konuşmaların hepsi, ezberdendi. Kâğıda bakarak, hazırlanmış söylev okuduğu olmadı. Fakat, bu tür konuşmaların hepsini önceden, saatlerce düşünerek zihninde saptıyor; ölçüyü, ağırbaşlılığı, ılımlılığı, mantığı ve sağgörüyü her birinde tümüyle koruyor; böylece söz söylemenin kendisini çok yorduğunu, zaman zaman kabul ediyordu. Sık sık sinirlendiği, bizlere ara sıra nezaketle çıkışmasından anlaşılıyordu. Bana bir ara: "Ne o bir tutukluğun var bugünlerde. Hanımı göreceğin geldi galiba?" dedi. Genel Kâtip Cemal Yeşil'in de, yapılan gezilerin tarih ve sırasını yazıp yazmadığına bakmak üzere, cebindeki andıç defterini alıp gözden geçirmiş. Bir kayda rastlamayınca, "Öyle ise, bu defteri ne taşıyorsun üstünde?" diye sitem etmiş.

9 Ağustos mitingini hazırlayan tertip heyeti, İzmirlilere seslenerek yayımladığı bildiride diyordu ki:

Nesiller boyunca devam edegelen hürriyet ve demokrasi mücadelesi bizim neslimizin elinde kansız, ihtilalsiz, yalnız millet ekseriyetine dayanarak doğmak üzere bulunduğu bir sırada, bahaneler icat olunarak, hırs ve arzularının, keyfi idarelerinin devamı maksadıyla CHP idarecilerinin şahlandığını ve bu se-

Levent Şahverdi Arşivi

bepledir ki milletimizin büyük ekseriyetinin candan arzuladığı bu kurtuluş davasının soysuzlaştırılmak istendiğini son zamanlarda muhtelif tezahürleriyle anlamış bulunmaktayız. Halk Partisi'nin zümresi elinde uşak, köle olmadığını; (...) memlekette yapılan her türlü kötülükleri gidermenin tek çıkar yolunun millet iradesinin hilesiz tecellisinden ibaret olduğunu haykıracaksın.

Bildiriyi kaç kişinin okuduğu kestirilemezdi. Fakat bu gibi açık hava mitinglerinin epeydir tanığı olan İzmir Valisi Osman Sabri Adal'dan, meydanları doldurmak üzere kamyonlarla taşınan kimselere "bindirilmiş kıtalar" denildiğini öğrendik. Bunların hepsine uygun nicelik ve nitelikte kumanya ile içki sağlanması için gereken yardımı Demokrat Parti yapıyormuş. Çeşitli doğrultulardan meydanı doldurmaya gelen bir kısım partililerin yolu, İnönü'nün Alsancak'ta kalmakta olduğu Demir Konak'ın[5] yakınından geçiyordu. Kalburüstü demokratlardan Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu'nun evi de Demir Konak'ın hemen hemen karşısında idi. Vakit vakit kurucuların oraya girip çıktıklarını uzaktan görüyorduk. Demir Konak'la Karaosmanoğlu'nun evi arasındaki yola, onarılacak yanı olmamakla birlikte, tamirat konularak sabahtan başlamak üzere taşıtların oradan geçmesi Valilik'çe önlenmiş bulunuyordu. Ayrıca, konağın bahçe duvarları arkasına küçük bir askeri birlik ihtiyat tedbiri olarak makineli tüfeklerini tabiye etmişti.

❑

İnönü'nün bir hafta süren gezi ve konuşmalarının muhalefeti ne denli etkilediği pek belli değildi. Ama, iktidarla ilişkilenmekten kaçınma kararında ayak direnildiği, 11 Ağustos'ta belediye başkanının Kültürpark Ada Gazinosu'nda verdiği çay dolayısıyla anlaşıldı. Çaya çağırılan Üstündağ rahatsız olduğu özrünü ileri sürerek gelmedi. İnönü, orada çağrılılar önünde konuşurken, şunları da söyledi: "Siyaset hayatımız demokratik rejimde tabii seyrini takip edecektir. Bu esnada vaki olacak muhtelif tedahüller benim gözümde ancak bir tekâmül devrinin muhtelif görünüşlerinden ibarettir."

❑

Ertesi gün kent içindeki fabrikaları gezdik. İnönü fabrika işçileri önünde yaptığı kısa konuşmalardan bir tanesinde diyordu ki:

---

5 1856-1912 arasında İngilizlerin yaptığı İzmir-Aydın demiryolunu işleten yabancı ortaklığın üst aşamadaki yöneticileri burada otururlarmış. Şimdi, TCDD, konağı hastane olarak kullanmaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

Her siyasi parti ve kanaat size sokulacak ve sizden rey isteyecektir. Ben bunlarla alakalı değilim. Benim alakadar olduğum nokta, her siyasi kanaatte bulunan ve bulunmayan vatandaşların birbirine dost olarak çalışmaları imkânını cemiyette temin etmektir.

❑

Bayındır'daki konuşmasında, İnönü "Kanun dışına çıkan cereyanları mutlaka kanun içine alacağım" dedikten sonra, şunu ekliyordu: "Seçim birçok meseleleri büyük mikyasta huzur ve sükûna kavuşturacaktır."

❑

Ödemiş'teki konuşmada, partilerüstü devlet başkanı tavrıyla 12 Temmuz Bildirisi ruhu korunuyordu:

Bizim demokratik rejimde zorla iktidarda kalmak asla olmayacaktır. Yine, bizim demokratik rejimde, zorla iktidara gelmek de asla olmayacaktır... Siyaset hayatımız en yüksek buhrana vardıktan sonra, selamet yoluna dönmektedir. Siyasi partiler birbirinin karşısında ve memlekete karşı çok nazik bir duruma gelmişlerdir... Haksız vaziyette olan parti memleket efkârını kaybedecektir... İktidarda bulunan ve muhalefette bulunan siyasi partiler birbirine karşı haksızlık etmekten dikkatle, çok dikkatle çekinmeye mecburdurlar... Hükümet, serbest ve emin bir seçimin bütün şartlarını kanunla himaye edecektir... Bilmelidir ki, bütün memleket uzun zamanların kesif propagandalarının ve demokratik rejimin türlü hastalıklarının tesiri altında, emin, doğru, serbest bir seçimin bütün şartları üzerinde çok dikkatli ve hassastır... Seçimde zorla netice almak prensip olursa, bu bizi gözümüzün göremeyeceği kadar geri asırlara götürür... Vatandaşlar, siyasi partiler, emniyetli bir seçimin bütün şartlarını gözleriyle görürken, seçimde zor kullanmanın bütün kapılarının kapandığına da inanacaklardır. Benim uğraştığım, kapıların kapanacağından şüphe ettiğimden değil, zorla seçim kazanmanın imkânına vatandaşlarımın inanması ve buna göre zihinlerinde ve hareketlerinde hazırlanmalarını önlemektir. Ruhlar üzerinde çalışıyorum. Bu hastalığı tedavi edemezsek, alacağımız maddi tedbirler az semere verecektir ve vatandaşlar arasında gittikçe huzursuzluk olacaktır. Vatandaşlar arasında huzursuzluk düşmanlığa varacaktır. Vatandaşlar arasında huzursuzluk -beni dinleyen bütün Türkiye halkına Ödemiş'ten söylüyorum- vatandaşlar arasında düşmanlık, sizi, iki cihan harbinden kurtardığımız memleketi, mutlaka felakete götürecektir... Türkiye'de sesimi işiten bütün vatandaşlar, aranızda seçim yüzünden, seçimde zor kullanma yüzünden düşmanlık çıkıp, memleketin felakete götürülmesine, devletin başında bulunan vatandaş olarak, bütün kuvvetimle mukavemet edeceğim.

❑

Tarafsız devlet başkanı tutumu ile Ödemiş'te söylenen sözlerle göze çarpan iyimserlik, daha sonra Tire'de de sürdürülüyordu:

Levent Şahverdi Arşivi

Demokratik rejimin hastalık devrinin sonlarındayız. Ya geçiriyoruz, ya geçirmemiz çok yakındır. Büyük vatandaş kitlesinin tesiri altında, siyasi partiler, haksızlıktan behemehal sakınacaklardır. Haksız yola girmişlerse, geriye döneceklerdir. Siyasi partilerin emniyet ve kanun içinde çalışmaları, hiçbir arızaya uğramayacağından vatandaşlar tamamıyla müsterih olsunlar.

❑

Aydın'daki konuşmada iyimserlik daha artmıştı:

Ben size dünyanın cennetlerini, memleket için istediğiniz bütün iyiliklerin tılsımlarını getirmiyorum. Onları siz bulacaksınız. Ben size bütün iyiliklerin bütün cennetlerin anahtarlarını getiriyorum... Bir demokrasinin cemiyette insana her şeyini, dünyanın ve vatanın bütün güzelliklerini haram eden, vatanı insana cehennem eden küfür devrinin, sövme edebiyatının, hastalık buhranının sona ermek üzere olduğunu müjdelemek istiyorum. Ben size selamet getiriyorum... Siyasi partilerden hiçbirisi diğerinden üstünlük, ötekinden fazla hak, ötekinden fazla imtiyaz ve hiçbir sebep ve bahane ile kanundışı vasıtalarla meramına nail olmak yoluna düşmeyecektir. Bu çerçeveleri vatandaşlarımın hepsi kabul ettiği takdirde, karşısında bulunduğumuz güçlükleri halletmek kolay olacaktır... Seçim emniyeti, hile ihtimalini kaldıracağı kadar, zorlama imkânını da kaldıracaktır... Seçim üzerinde vatandaşları neticenin kabulünde tereddüte sevk edecek hiçbir açık kapı bırakılmayacaktır. Siz, futbol maçında gözünüzün en kızgın olduğu zamanda bir hakem düdüğü ile birbirinizden ayrılmaya alışmışsınızdır. Gençler, siyaset münakaşaları içinde hangi parti hoşunuza giderse gitsin, birbirinize ve ailelerinize düşman olmamayı esas ahlak sayacaksınız... Benim bu seyahatlerde aradığım, bu işin sonu nereye varacak diyen vatandaşlarıma, vatanda huzurun mahfuz tutulacağını temin etmektir. Hiçbir sebeple vatandaşlarımın birbirinin boğazına sarılmayacağına, onları, memleketi ve bütün dünyayı ikna etmektir... Vatandaş, bir siyasi partiye mensup olsun veya olmasın, siyaset adamlarının istedikleri yola sevk edebilecekleri gibi gözü kapalı değildir. Bunu, siyaset adamlarına ispat ettiği gün, gerek iktidarda ve gerek muhalefette olsun, memleketi idare edenler ve gazeteler, vatandaşın başlı başına bir akl-ı selim, bir muhakeme sahibi olduğunu takdir ettikleri gün, birçok mugalatalardan derhal kurtulacağız. Birçok doğru yolları kolaylıkla bulacağız... Ara seçimlere bütün partiler gireceksiniz. Ara seçimleri, siyasi hastalıkları tedavi eden büyük ilaçtır. Ara seçimlere girmemek için haklı hiçbir sebep yoktur. Siyasi partileri haksız yolda yürümekten siz men edeceksiniz.

❑

Muğla'daki konuşmada, İnönü, kendisinin iç politikadaki rolünü de açıklıyordu:

Levent Şahverdi Arşivi

... Bu kısa zamanda büyük bir buhranı 947 Temmuz'unda gördüm. Karşılıklı itimatsızlık en büyük dereceye çıkmıştı. Senelerden beri yapılan bir haksız propagandaya göre, iktidar zalim bir zorba sınıfı imiş gibi gösteriliyordu ve bu memlekette köklü bir kanaat haline gelmiş olan eski haksızlık olarak, muhalefet azgın bir haydut imiş gibi görünüyordu... Siyaset münakaşasında muhakemesini tamamıyla kaybetmiş olanların birbirlerine neler reva görebilecek hale geldiklerini belirtmeye çalışıyorum. İşte ben, bu havayı yenmek için ortaya girdim... Bu politika, siyasetin her meselesinde olduğu gibi bir yeni münakaşayı, onun muhalefet için zararlı olduğu münakaşasını doğurdu. Bu politikanın lüzumsuz ve faydasız olacağı fikri iktidar partisi içinde de vardı... Bu münakaşa, esas tabiatı itibariyle, iç politikada anlaşma politikasıyla şiddet politikasının müsademesinden ibarettir. 949 buhranı, bu çatışmanın yüksek noktasıdır. Bu noktada, vaziyet şiddet politikasının üstün gelmesi şeklinde meydana çıkmıştır. Bunun neticesi, tabiatıyla memlekette birbirine karşı emniyetsizliktir. Bu yeni safha 12 Temmuz günlerinden daha ehemmiyetlidir. Kanun telakkisi gibi, hangi kanuna riayet olunacak ve hangisine riayet olunamayacak telakkisi gibi, vatandaşlara "henüz rastgeldiğiniz yerde değil, fakat seçim gibi muayyen bir mevzuda, açık olarak haksızlığa emin olduğunuz hareketlere karşı kendiniz elinizden gelen her şeyi yapabilirsiniz" gibi, bir takım prensipler ortaya çıkarıyor... Eğer sükûnetle düşünürseniz, hatırlayacaksınız ki, 947'den sonra şiddetli bir usul tutmak taraftarı olanlar, karşılarında ilk önce bertaraf edilmesi lazım olan engel gibi, beni bulmuşlardı ve Devlet Reisi'ni kendi politikasına karşı gelen adam olarak bütün tek hedef tutmak siyaset olmuştu. Nihayet, bu siyaset açıktan ifade olunmuş, herkesin bildiği bir siyasettir... İşin yeni bir dikkate ve muhakemeye değerli olan tarafı, öteki taraftır. Yani, 947'de demokratik bir rejimin karşılıklı hürmet ve anlayışa dayanarak yaşaması mümkün olduğuna inananların, "şiddet politikası iyi usuldür" kanaatine vardıktan sonra, -onların dakarşılarında mani olarak beni bulmalarıdır... Demek ki, şiddet politikası, başından kabul edenler ve sonunda oraya gelenler tarafından aynı engel ile karşılaşıyor. Bu engel, devlet reisidir. Bu da tabii bir hadisedir. Kanunu müdafaa ile vazifeli olan adam, elbette ilk önce karşıya çıkacak adamdır... Bu rejim birbirine hürmet esasından ayrılacak, birbirine şiddet tatbik edecek yola girdikten sonra, yan yana iki evde, iki kardeşin nihayet birbirinin boğazına sarılması kaçınılmaz bir neticedir. Ben, işte bu anda, vatandaşlarımın arasına giriyorum... Aklınızı başınızı alın diye, günlerden beri bağırıyorum.

V

Husumet Andı'ndan Sıyrılamayan Hemşerim: Nuri Özsan

Muğla Halkevi balkonundan yapılan bu konuşma sırasında İnönü'nün bir an nerede ise hıçkırırmışçasına sesinin titrediği, gözlerinin yaşardığı görüldü. Babamın memleketi Muğla'da bir gün kalındı. Oralı ve şimdi

Levent Şahverdi Arşivi

orada olan eski ahbap Nuri Özsan'ı çok soruşturduk. Bir türlü gözükmedi, ortaya çıkamadı. Belki gözükmemek için bir yerlere bile savuşmuştu. DP'nin içtiği Husumet Andı'nın en göz yaşartacak belirtisine sanırım böylece Özsan'da rastladık. "İçilen bir acı kahvenin kırk yıl hatırı" olduğu sözünün yol açtığı uygarca tutumlara politikacılarımız, anlaşılan kolay kolay ısınamayacaklardı.

Bu gözyaşı dökme belirtisi marazi bir duygusallık değil, sağlıklı bir hassaslığın, "Keşke görebilseydik Özsan'ı" demenin bir türlüsü idi.

❑

Ara seçimler konusunu, İnönü Denizli'de yeniden ele aldı:

"Vatandaşı, hava verir gibi türlü telkinlerle tahammül edemeyeceği kadar doldurduktan sonra, seçim sandığının başından onu almak, tahammül edilmez bir hale koymak demektir."

Nazilli'deki konuşmanın özü, yurttaşlara "Birbirinize itimat ediniz" öğütlemesi idi.

Ege Bölgesi'nde her gittiğiniz yerde görülen kalabalığın ve coşkunluğun bir başka yönü de bulunduğunu, Kuşadası'ndan sonra daha iyi sezmek kabil oldu. Kalabalıktaki yurttaşların göğüslerine bakıldığı zaman, epey bir kısmında DP rozetleri görülmeye başlamıştı. Anlaşılan, merkezin genelgesi, nasıl olsa İnönü'yü karşılamaya çıkan halka bu rozetlerden dağıtılması yönergesini parti yetkililerine vermiş bulunuyordu. Rozetlerin kime zaman hemen oracıkta, ayaküstü, yanımızda dağıtılmakta olduğunu bile görüyorduk.

Söke'de, karşılayıp dinlemeye gelenlerin bir kısmında, göğüsleri aynı rozetler süslüyordu. İnönü, "Bana karşı en büyük mükâfat, Söke'de vatandaşlarımı yan yana, omuz omuza göğüslerinde mensup oldukları partilerin rozetleriyle ve birbirleriyle şakalaşırken bulmaktır" diyordu. Husumet Andı'nın uygulanmasından Demokrat Parti'nin kurucuları, il kurucularının yakınları bir türlü vazgeçememekle birlikte, partinin büyük çoğunluğu, rozetlerini takarak da olsa, İnönü'yü karşılayıp kalabalık içinde görmeye gelmekten çekinmiyordu. Bu durum karşısında, Çeşme DP karargâhından tarafsız geçinen basına esinlendirilen yazılarda, İnönü'nün Ege Bölgesi'ndeki söylevlerinin önem ve etkisini bir kalemde sıfıra indirmek için "Ege'de vatandaşlar arasında düşmanlık hislerinin asla mevcut olmadığı, böyle bir şey mevcutmuş gibi göstererek telkinde bulunanların cumhurbaşkanına yanlış malumat verdikleri" iddia edildi. Böylece yeni bir taktik kullanma yoluna gidilse de, halka nicedir yapılmış bulunan düşüncesiz sayılabilecek telkinler, başka başka partiden olanların kahvelerini

Levent Şahverdi Arşivi

ayırmaları, birbirlerinin düğününe ya da cenazesine uğramamaları sonucunu çoktan yaratmıştı.

VI

Ege'de Üç Haftada 32.000 Sözcük

Kimi gazetecilerin yaptığı hesaba göre tümü 32.000 sözcük tutan Ege Bölgesi'ndeki söylevlerinden sonuncusunu İnönü, 21 Ağustos'ta İzmir'den ayrılmadan fuardaki Ada Gazinosu'nda verdi. Yakın tarihimizdeki olayları sıra ile gözden geçiren bir başlangıçtan sonra dedi ki:

"Kırk seneden beri hiçbir dışarı hadise bilmiyorum ki, bir iç buhranı ile beraber yürümesin ve onunla beraber neticelenmesin. Hiçbir büyük iç hadise bilmiyorum ki, mutlaka dışarı bir hadiseyi davet etmesin." Bu son söylevin iki önemli noktası vardı. Biri İnönü'nün "Muhalefet iktidara geldiği takdirde, karşısında bulunacak partilere şimdi muhalefetin haiz olduğu emniyeti vereceğine dair teminat" istemesi; öbürü, "Halk Partisi'nin serbest seçimi kaybedince iktidarda kalmamanın mukadder olduğunu anlamış" olmasını açıklaması idi.

Fuardan ayrılırken, aşırı kertede coşan halkın arasından geçip çıkabilmek pek zor oldu. Sivil emniyet memurlarının, hele Emniyet Amiri Ragıp Bey'in birçok yeri sıyrık, çürük, bere içinde kaldı. İzmir emniyet müdürü de, insan tufanı karşısında sanki aczini haykırdı. İnönü'yü güç halle bir polis motosikletine bindirerek yol açabildiler.

❑

Bir hafta sonra İstanbul'a gelen İnönü'ye Teşvikiye Sağlık Yurdu'nda hasta yatan Fevzi Çakmak'ın hatırını sormak kısmet olmadı. Çünkü hastanın yanına giremedi.

Öte yandan, Alman Hastahanesi'nde yatmakta olan eski başbakan Peker ziyaret kabul edemeyecek halde olmadığından, İnönü, onun hatırını sorabilmek olanağını buldu.

VII

Parlayarak Boşalma İhtiyacı

İstanbul'dan Hadımköy'e geçerek bir askeri tatbikatta hazır bulunduk. Top atışları, bunlara ilişkin açıklama ve eleştiriler ağır basıyor. İzleyi-

Levent Şahverdi Arşivi

ciler arasında Amerikan Askeri Yardım Heyeti ileri gelenleri de var. Dolayısıyla, görevli subaylarımız bol İngilizce konuşuyorlar. Meslek yaşamındaki eski topçuluk deneyimi ile izlenimlerini İnönü de mikrofondan duyurdu. Söylediklerini yanı başındaki subay tez elden İngilizce'ye aktarmaya başladı. Bütün benzeri durumlarda çevirmenliğin bana kalmaması, en içten dileğim olur. Hele, havadan sudan beylik görüşmeler dışında, teknik terimlere gereksinme gösteren diyalogların tercümesinden irkilir, üstesinden gelememe ürküntüsüne kapılırım.

Bu tatbikatta üç-beş kez İnönü ile kısım kısım sorumlular arasında ulam ulam sözlerin tümünde çeviri benden başkalarınca hemen üstleniverildiğinden, içim öylesine rahat ki... Dememe kalmadı. Ansızın, İnönü'nün beni herkesin içinde çağırıp paylarmışçasına top gibi gürleyişi duyuldu: "Haldun, nerdesin, nerdesin?" Oysa, ben hep pek yakında idim, ama çekingen duruyordum. Bu, cumhurbaşkanından uzunca hizmet yıllarımda yediğim biricik, uluorta papara idi.

Hadımköy'den ayrılıp, otomobille Dolmabahçe'ye dönüyoruz. İnönü önde, şoförün yanında. Cumhurbaşkanının çağrılısı olarak bulunan (artık Halk Partisi'ni hâlâ tutan ender başyazarlardan) gazeteci-romancı Ethem İzzet Benice ile ben arkada oturuyoruz. Saraya varıncaya dek İnönü yolda boyuna arkasına dönme vesileleri icat edip, paylayışına pişmanmışcasına gönlümü aldı.

İtiraf edeyim ki, İngilizcem, kolejden sınıf arkadaşım Büyükelçi Orhan Eralp'inki kadar mükemmel olmak şöyle dursun,[6] herhangi bir Dışişleri üst düzey mensubununki gradosuna hiçbir zaman erişmemiştir bence. Yukarıda değindiğim çekingenliğim, bundandır. Hoş, bizde dil bilenlerin hepsi bildikleri dili anadili gibi bilirler ya!

İnönü'nün maiyetindekilere Hadımköy'de benim başıma geleni andırır parlamaları pek olmamıştır denilebilir. Ancak, 1945'ten sonra, özellikle iç politika çalkantılarının birikimlerinden oluşma tortuları, o bilinç altında belki bu yoldan boşaltma zorunluluğu duymaya başlamıştı. Benzeri çıkışmalara seyrek de olsa sivil-asker bütün arkadaşlar az çok tanık oluyorduk. Hadımköy'deki, zincirin halkalarından biri sayılabilirdi.

---

6 Nitekim, "Zorlu'nun Öyküsü" başlıklı incelemesinde Büyükelçi Semih Günver 1958'de Birleşmiş Milletler'de Kıbrıs'a ilişkin Türk tezinin heyetimizce büyük başarı ile savunulması sırasında Eralp'in Shakespeare'in *Othello*'sundan Perde I, Sahne 3'ü sunuşu için "Orhan Eralp, o güzel Oxford İngilizcesiyle Old Vic Tiyatrosu sanatkârlarını aratmayacak şekilde bu bölümü okumuş ve siyası komisyon üyelerinin hayranlığını kazanmıştı" der (*Güneş* gazetesi, 29 Mayıs 1985).

Levent Şahverdi Arşivi

İngiltere Ortadoğu Hava Kuvvetleri Komutanı Mareşal Sir William Dickonson'u Dolmabahçe'de kabulden, yine Dolmabahçe'de basın mensuplarıyla yapılan bir toplantıdan sonra, İstanbul'dan Ankara'ya hareket ettik. Basın mensuplarına seslendiği yaklaşık bir saat süren konuşmasında, İnönü özellikle "Muhalefetin serbestçe faaliyet göstereceği, fakat şiddet politikasına asla müsaade edilmeyeceği" noktası üzerinde durdu. Dış politika alanında gittikçe artan bir önem aldığımıza değinerek, bunun ulusça gösterdiğimiz beraberliğin bir sonucu olduğunu söyledi.

Ankara'ya dönerken, İnönü trende bir vesile ile bana "Kuvvetli bir çoğunlukla bir devre daha iktidarda kalırsak, ondan sonra işler normal hale, yoluna girer" dedi.

İnönü'nün basın toplantısındaki sözlerine karşı Bayar'ın yanıtı şu oldu:

"İnsaf edilsin. Kim kime şiddet göstermiş ve baskı yapmıştır? Kim kime şiddet göstermeye, baskı yapmaya muktedirdir?"

VIII

"Kurbanın Olam Paşam!"

İnönü'nün 1 Kasım meclisi açış söylevi bile Husumet Andı'na biraz ilişiyordu: "Seçimde zor kullanma halinin belirmesi, memleketimiz için bir talihsizlik olmuştur." Seçimlerin dürüstlüğü üzerine söylevde şu güvence yer alıyordu: "İyi niyet sahibi fakat vesveseli vatandaşların yüreğinde dahi seçimde hile imkânı olmadığı inancını yerleştirmelidir. Bunun için seçim kanununda ne kadar tedbir alınsa yerindedir."

Söylevden sonra İnönü meclisteki Cumhurbaşkanlığı Salonu'na geçti. Amerika'nın askeri yardım yapmakta olduğu ülkelerde yardımın sonuç ve yararlarını yerinde incelemek üzere dolaşarak Ankara'ya da gelen Jenner, Fergeson ve Green'den kurulu bir senatör grubunu, Amerika Büyükelçisi Wadsworth ve İktisadi İşbirliği Türkiye temsilcisi Dorr'la birlikte kabul etti. Senatörlere deniz kuvvetlerimiz adına Tuğamiral Rıfat Özdeş mihmandarlık (konukçuluk) ediyordu.

Konuşma uzunca sürdü. Kapitülasyonlar, devletçilik, özel girişim gibi konulara değinildi. İnönü'nün açıklaması bitince, senatörlerin salondan ayrılmaları üzerine birkaç dakika içeride kalan Amiral Özdeş, "Kurbanın olam Paşam" diyerek, İnönü'nün konuşmayı yönetmedeki becerisi karşısında duyduğu hayranlığı belirtti.

İnönü senatörler üzerinde bıraktığı izlenimi merak ediyordu. Senatörler, meclisteki buluşmadan sonra Amerikan Askeri Heyeti Başkanı General Mc. Bride'a çağrılı idiler. Ben oraya çağrılmadığım için, senatörlerle

Levent Şahverdi Arşivi

görüşmeme olanak yoktu. Konukçu Amiral Özdeş'e telefon ettim. O, akşam senatörlerden ikisi ile Süreyya Pavyonu'nda yemek yiyeceklerini söyledi. Ben de pavyona gidip, bir başka masaya oturdum. Sonra, merdiven başında Özdeş'le ayaküstü kısaca buluştuk. Başı hafif dumanlı olan Özdeş'in sözcükler ağzından dökülüyor gibi: "İntiba çok müsait... Büyük adam diyorlar... Canım efendim, bizde büyük adam var ama, o araya girenler yok mu... middleman' ler... Onlar işi bozuyor." Amiralin ne demek istediğini anlayabilmek güçtü ama, bir buçuk ay sonra kendisinin Demokrat Parti'ye girdiğini gazetelerde okuyacaktık.

Senatörlerin ziyareti, hava birliklerimizin tepkili Vampire uçaklarıyla güçlendirilmeleri ve büyük bir radar ağının kurulmasına girişilmesi sırasına rastlıyordu.

IX
"Vay, Arkam!" mı?

Devlet adamlarınca yakınlarının kayrılmasını serbestçe eleştirmek için basının elinde ne olanaklar bulunduğunu, kasımın ilk haftasında ortaya konulan bir örnekle gördük. Demokrat Parti'nin yeni organı, altı aydır çıkan *Zafer* gazetesi idi. Gazetenin Ömer İnönü hakkındaki bir yazısı üzerine, Bayındırlık Bakanlığı, İstanbul Teknik Üniversitesi ile Amerika'da Pasedena Üniversitesi'nden yetişmiş bu yüksek mühendisin, nitelikçe birçok benzerinin bulunduğu Karayolları Umum Müdürlüğü'nde 700 lira aylıkla çalışmasında olağanüstü bir şey olmadığını resmen açıkladı. Oysa, tek parti zamanında örneğin 1933'te, Refii Bayar adlı gencin İktisat Bakanlığı'nın girişimiyle kurulmuş Milli Reasürans Şirketi umum müdürlüğü görevini, o zamanın parasıyla 2.000 lira maaşla çevirdiği -fısıltısı- kulaktan kulağa ulaşmıştı. Günün koşulları altındaki töremize göre gazetelerimizde bu konuda herhangi bir haber çıkması pek beklenemezdi. Bundan ötürü, ne vaktin milletvekili maaşlarının beş misli olan 2.000 rakamının gerçeğe uygunluk derecesini, ne de delikanlının öğrenim durumu ile yeterliliğini, kamu öğrenebildi. Amaç kimsenin kazancı üzerinde durmak olmadığına göre, bu ufak örnek, yalnızca demokrasinin açıklık sağlamaktaki yararını göstermeye elveriyordu.

X.
Bir İhbar

9 Kasım'da Celal Bayar'ın Kâzım Özalp aracılığı ile bir başvurusu oldu. Bunun öyküsünü İnönü'nün aşağıdaki notundan okuyalım:

Levent Şahverdi Arşivi

9 Kasım 1949

Hilmi Uran, Tevfik Fikret Sılay, Faik Ahmet Barutçu ve Nihat Erim'le beraber akşam yemeğindeyiz. Kâzım Özalp'in acele mülakat istediğini haber verdiler. Yemeğin sonunda geldi. Celal Bayar kendisinden akşam üzeri pek acele olarak mülakat istemiş ve bazı günlük hadiseler üzerine ehemmiyetsiz şeyler söylemiş. Bunları naklettikten sonra, yemeğin sonunda, hizmet çekildikten sonra, konuşacak şeyleri olduğunu ima etti ve biraz sonra şunları anlattı:

B. Celal Bayar'a son seyahatinde, trende şimdi Millet Partisi'nde olan bir milletvekili gelerek, yalnız ve mahrem konuşmak istediğini ve adını başkasına bildirmemesini söyleyerek şu malumatı vermiş:

Millet Partisi ileri gelenlerinden Osman Bölükbaşı, Fuat Arna ve İzzet Mühürdaroğlu; Sadık Aldoğan'ın da hazır bulunduğu bir konuşma esnasında, Celal Bayar'ı imha ederek, bu hadiseyi Halk Partisi'nin yaptığını Mareşale bir beyanname ile ilan ettirip, memlekette maksatlarına varmayı düşünmüşler. Fakat, bu halde İsmet İnönü ve hükümet vaziyete hâkim bulunacaklarından, muhtemel karışıklıkları ve tepkileri bastırabilirler diyerek, suikastın İnönü'ye yapılmasını tercih etmişler. Bu takdirde, hem iktidar İnönü'nün kaybolmasıyla zayıflayacak, hem de hadise Demokrat Parti'ye isnat olunarak, yine Mareşal tarafından bir beyanname çıkarılıp, bu partinin felaketi hazırlanacak diye mütalaa etmişler. Celal Bayar, bu adamların bunu yapacak istidatta olduklarını ve zaten Fuat Arna'nın, eğer Milli Emniyet'ten masrafını almıyorsa, menbaı malum olmayan masraflar yaptığını sözlerine ilave etmiş. Bu işte komünistler faal rol oynayabilirler; onlar adamı ve vasıtayı tedarik ederek, politikacıların tasavvurlarının tahakkuku imkânını hazırlayabilirler, demiş.

Bayar'ın ricası, Özalp'ın bu malumatı bana iblağ etmesi olmuştur. Celal Bayar kendisine haber veren adamın meseleden Milli Emniyet Müdürü B. Naci'ye de bahsettiğini söylemiştir. Özalp, konuşma esnasında, Celal Bayar'a haber veren milletvekilinin adını öğrenmek için iki defa teşebbüs etmiş ve Celal Bayar ikisinde de ismi söylememiştir.

❑

Kasım ortalarında açığa vurulan bu suikast haberi gazete sütunlarını bir ay kadar besledi. Coşku uyandırıcı olmakla birlikte haberin alınyazısı, tavsayarak sona ermekti.

❑

Yine kasımda, geçim zorluğu içinde bulunduğunun kimi gazetelerdeki demeçlerinden anlaşılması üzerine bir süre önce Saka Hükümeti'nce kendisine aylık bağlanmış bulunan Bayan Makbule (Atatürk'ün kız kardeşi) Ankara'daki arsalarıyla otomobil ve radyosunu Darüşşafaka'ya bağışladığını bildirdi.

Levent Şahverdi Arşivi

1950
"14 MAYIS GÜNEŞİ"

I
Marshall Yardımı

Önümüzdeki seçimleri kazanacak parti için, İktisadi İşbirliği Türkiye Temsilcisi Russel Dorr'un 10 Mart'ta yaptığı basın toplantısındaki sözleri can alıcı nitelikte olsa gerekti. Temsilci, şimdiye dek Marshall Planı alanındaki çabaların daha çok planlaştırma ve makine getirtme evresinde bulunduğunu söyledi. İlk sonuçlar ancak birkaç ay sonra alınmaya başlayacaktı. Yine Dorr'un eklediğine göre, gerçek sonuçların alınması iki yıl sürecekti. Bakalım, planın nimetlerine mirasçı olup, ürünlerini devşirmek kime nasip olacaktı?

II
İç Siyaset

Bazı yerleri sel baskınına uğrayan Eskişehir'e yaptığımız gezi, ufak ölçüde demokratik gösterilere yol açmadı denilemez. 9 Mart'ta ilin genel meclis salonunda günün konusu üzerinde açıklamalar dinlenip görüşüldü. Bu sırada DP il ikinci başkanı ile yönetim kurulundan bir üye ve DP Eskişehir milletvekili Kemal Zeytinoğlu da orada idiler. Bu üç zatın bulunuşu toplantıya bambaşka bir çeşni kattı. Konuşmalar, ses tonunun epey yükselmesine, hükümete ileri geri çıkışılmasına, sonunda İnönü'nün "bu iş politika mevzuu yapılmasın" demek zorunda kalmasına kadar vardı.

2 Nisan'da biz, Adana'da bulunuyorduk. CHP Genel Başkan Vekili Hilmi Uran'ın seçim bölgesi Seyhan olduğuna göre, istasyonda pek coşkun gösterilerle karşılanışımız, biraz buna yorulabilirdi. Ama, kalabalığı görenlerin hepsi, Adana'da şimdiye dek bunun benzerine rastlanmadığında birliktiler. Söylentiye göre böylesi Atatürk'e bile yapılmamıştı.

Levent Şahverdi Arşivi

Halkevi salonundaki konuşmasında İnönü "12 Temmuz beyannamesi, siyaset mücadeleleri arasında en dar ve en az hudutlar içinde itimadı tesis ediyordu. Bu, iki taraflı ve karşılıklı hak tesliminin ve karşılıklı vazife telakkisinin ifadesi idi. Bunda tarafların siyasetleri ve programları, talepleri ve tenkitleri, mücadeleleri ve gayeleri asla zarara uğratılmamıştı. Bu zihniyet terk olunmuş ve bu beyannamenin tek taraflı bir borç senedi olduğu telakkisi, bir siyaset, parti bünyesine felsefe olarak yerleştirilmiştir. Tabiî, beyannamenin üzerinde mutabık kalınan ruhu ve manası, tamamiyle zıt istikametlere ve zıt neticelere yöneltilmiştir. Değişiklik, maddi olmaktan çok daha geniş ve çok daha ehemmiyetli olarak, manevi ve ruhi sahada vuku bulmuştur" dedi. Şunları da ekledi: "Şimdi, bu seçimde memleketin karşısına, iç politika olarak, karşı karşıya iki mevzu konmuştur: Başlıca muhalefetin, şiddet prensipleri ve şiddet usulleriyle meydana çıkan iç politikası ve bugünkü iktidar partisinin iç politikada tahammül ve uzlaşma siyasetini, memleketin huzuru için esas tutması..."

Hilmi Uran'la birlikte Adana'dan ayrılarak yolumuza devam ettik. Trende öğle yemeği yenildiği sırada, İnönü bir ara ortaya doğru şöyle seslendi: "Hilmi Bey'e, 'Yahu seçim bu, nasıl temin edersin?' diyorum. O, 'Yok, eminiz, kazanacağız' cevabını veriyor." Uran, bu güveninde gülümseyerek direniyordu.

III

Bir Demet Kalburüstü DP Milletvekili Adayı

Seçimler yaklaştıkça, gönüllerinde aslan yatan seçkin asker ve başıbozuk kimi kamu görevlilerimiz birer ikişer ortaya çıkıyorlardı. Kurmay Albay Seyfi Kurtbek'in askerlikten kendi isteğiyle çekilmesinden sonra, Korgeneral Fahri Belen ile General Saim Önhon, kısa aralarla uğraşlarından ayrıldılar. Hepsinden ilgi çekici olanı, Yargıtay Başkanı Halil Özyürük'ün durumu idi: Husumet Andı'nın içildiği günlerde iktidar çevrelerince düşüncesi sorulan başkan, gerçi, bu andın Demokrat Parti'yi kapatmayı yasal kılacak vahamette olduğu fetvasını vermişti. Ama, kanısını o biçim belirtmiş olması, sayın adliyeciyi bir yandan da "şahsı itibariyle Demokrat Partiliye sempati göstermekten ve bu partinin aday listesinde yer almak"tan[1] alıkoyması gerekmezdi; nitekim etmedi. Belki General Ali Fuat Cebesoy gibi, Özyürük'ün de -ayrıca- bir bildiği vardı. Örneğin, Danıştay Başkanı İsmail Hakkı Göreli'ye Demokrat Parti el altından duyurmuştu ki, parti

1 Yargıtay başkanının 21 Nisan 1950 tarihli *Zafer* gazetesindeki demeci.

Levent Şahverdi Arşivi

listesinde milletvekili adayı ilan olunmayı kabul ederse, kendisinin 14 Mayıs'tan sonra cumhurbaşkanlığına seçilmesi düşünülmektedir. Neye yarar ki, uğraştaşı Özyürük'teki uzak görüşlükten yoksun bulunduğu anlaşılan Göreli, bu öneriyi kabul etmedikten başka, tutup Cumhuriyet Halk Partisi listesine girmişti.

Böyle bir öneri, Bayar'ın isteği üzerine, Profesör Sıddık Sami Onar'a da gazeteci Cihat Baban aracılığı ile yapılmış, ama kabul görmemişti (Cihat Baban, *Politika Galerisi*, 1970, sayfa 48-49).

Kandırılan Cebesoy'un, DP'yi desteklemesine karşılık, kendisini Cumhurbaşkanı yapacakları vaadini ciddiye almakla gösterdiği saflık, yirmi dört yıl sonra dolaylı biçimde Bayar'ın kalemiyle sergilenecekti. 1974'te Bayar *Günaydın* gazetesinde yayımlattığı "Bayar Yazıyor" başlıklı dizinin 46 sayılı bölümünde bunu şöyle itiraf edecekti: "Parti grubu görüşmeleri sürerken, bazı haberciler meclisten çıkıyor, Ankara Palas salonlarında haber bekleyen meraklılara bilgi taşıyordu. Bu sırada yanıma rahmetli general Ali Fuat Cebesoy geldi. Heyecanlı ve telaşlı görünüyordu. Kurtuluş Savaşı günlerinden beri yakından tanıdığım bu arkadaşımı karşıladım. Hemen söze başladı:

'Haberler iyi değil' dedi. 'Ne gibi?' diye sordum. 'Grupta cumhurbaşkanlığına seni seçiyorlarmış!.. Aman Celal Bey, seni dinlerler, git bu işi önle... Beni seçtir.' Bu sefer şaşmak sırası bana geldi. Bu eski arkadaşıma ne demeliydim? Demokrasiden beklenen fazileti anlatmanın yeri değildi. Tesir altında kalmış olmamaları için de burada oturduğumu söyleyemezdim. Bu nazik anı hangi sözlerle geçiştirdiğimi bugün gerçekten hatırlamıyorum. (*Ben de Yazdım* adlı yapıtın basılacak 9'uncu cildinden yararlanılarak bu diziyi Bayar'ın kaleme aldığı, dizinin her bölümünün başına eklenmiştir.)

Cihat Baban da, otuz üç yıl sonraki "Ankara Palas" başlıklı bir yazısında şöyle diyecekti: "... Bayar'ın cumhurbaşkanı olması için yürütülen kampanya bu otelde cereyan etti. O tarihte cumhurbaşkanlığına soyunanların hevesleri bu otelin salonlarında böğürlerinde kalmıştı." (*Son Havadis*, 30 Ekim 1983).

DP adayları arasına katılanlardan pek dikkatimi çeken biri, 1938'de Atatürk'ün vefatı üzerine İnönü'ye "Mani zail oldu, artık teşriki mesai edebiliriz" kolaylığını gösteren emekli general Ali İhsan Sabis'ti.

1930'da Cumhurbaşkanlığı Dairesi mütercimliğinden ayrılarak *Ulus* gazetesinde uzun süre yazı yazdıktan sonra, Basın-Yayın Umum Müdürlüğü'nde Başmüşavirlik'te bulunmuş olan Burhan Belge'yi, 1946 seçimlerinde Demokrat Parti Ege Bölgesi'nden aday göstermişti. Belge o dönem milletvekili seçilemedi. Politikadaki alın yazısı sürekli bir rakkas (sar-

Levent Şahverdi Arşivi

kaç) hareketi ile çizilen Belge, 1950'ye doğru yeniden Halk Partisi doğrultusuna yönelmiş bulunuyor; son zamanlarda çıkarmaya başladığı *Siyasi Mektup* adındaki iki sayfalık mini mini dergide zaman zaman Demokrat Parti'nin "treni kaçırdığı" sonucuna bile varıyordu. İleride yeniden DP'ye dönüş yapıp bu kez kazanınca, 27 Mayıs 1960'ta öbür milletvekili arkadaşlarıyla birlikte politikaya veda edecekti.

Kısa zamanda sıçrama göstererek, DP listesinde Eskişehir "bağımsız" milletvekilliği adaylığına ulaşıveren General Ali Fuat Cebesoy, 30 Nisan'da yeni partisinin odun pazarında yaptığı mitingde, minnet borcunu, kalabalık önünde bazı özdeyişlerle karınca kararınca ödemeye çalışıyordu: "Tarihe geçen insanlar sadece milletlerine ve memleketlerine hizmet etmiş sayılırlar. Bu gibi insanların vazifesi, yaptıkları hizmetten sonra mütemadiyen övünmek ve kendini övdürmek değil, ölünceye kadar milletin hizmetkârı olarak kalmak, kendileri hakkındaki hükmü milletimizin ve tarihin kadirşinaslığına bırakmaktır."

❑

İzmir'e doğru 2 Mayıs akşamı yola çıktık. Daha biz Eskişehir'den geçerken, *Zafer* gazetesi "Özel Trenden Seçim Propagandası" feryadını koparmıştı. Ama, ertesi gün, Alsancak İstasyonu'ndaki karşılayıcılar arasında, geçen ağustostakinin tersine, bu kez DP İzmir Başkanı Dr. Ekrem Hayri Üstündağ göze çarpıyordu. Göze çarpan bir başka husus, İnönü'nün, son Ege gezimizdekine kıyasla daha başka bir ruh haleti içinde bulunduğu idi. İstasyondan Demirkonak'ın alt kat salonuna birlikte girdiğimiz gazeteciler cumhurbaşkanının çevresini sarmışlardı. Gülüşerek, şakalaşarak hoşbeş edildi:

> Dolaştığım bütün yerlerde herkesi sükûn içinde seçim gününü bekliyor gördüm. Bütün dünyada politika at yarışlarına benzer. At meraklısı bir Macar asılzadesi, hayvanının koşusunu sonuna kadar takip etmiş, birinciliği kazandığını görünce heyecanından ölmüş. Bizim geçirdiğimiz seçim yarışında da geçenlerde böyle bir vaka olmuş. At yarışının hususiyeti budur. İnsan bazen kaybeder. Şimdiden, bundan bir hafta sonraki seçimlerin sonucu ne olursa olsun, kadere boyun eğmek lazım gelecektir. Sandık başlarına emniyetle gideceğiz. Her tarafta bu emniyeti müşahade ediyorum. Şansımız olur da kazanırsak, yeni bir hamle yapacağız... İktidarda iken bütün tenkitlerinize tahammül ediyorum. Hele bir karşınıza geçeyim de görün bakayım. Ben bu mevkie yumuşak koltuktan gelmedim. Hep mücadele ede ede, uğraşa uğraşa geldim. Bu davada tutacağım yol şudur: Hesapsız sabır, hiçbir güçlük karşısında eğilmeyen sebat.

Muhalefeti kastederek "Ben bunları yenerim ve siz de beni beğenirsi-

Levent Şahverdi Arşivi

niz" diyen İnönü, şunu ekledi: "Seçimlerden büyük bir milletin bütün olgun vasıflarıyla çıkacağız." Belediye başkanından yarınki konuşmanın Cumhuriyet Meydanı'nda olacağını öğrendikten sonra, şöyle ekledi: "İzmir, benim en çok söz söylemiş olduğum yerdir. İzmir de, bana en çok söz söylenen yerdir. Ben burada muhalefeti dostlukla yeneceğim. O meydan ve Atatürk heykelini ben açmıştım. O meydanda bana çok iltifat edilmiştir. Yine o meydanda söylenenlere yarın cevap vereceğim."

Demokrat Parti listelerinde kaç tane kadın aday bulunduğu sorusuna "iki" yanıtını alınca, "Demek ki, biz onlardan altı misli fazlayız. Medeniyette ve inkılapta altı misliyiz. Yeni Türkiye'nin üç-beş vasfı varsa, onların başında, hanımlara tanıdığımız haklar gelir," dedi. İzmir, Manisa ve Balıkesir'den başka bir yere gidilip gidilmeyeceğini soran gazetecilere, İnönü, 1949 Ağustos'unda aynı Demirkonak'ta, tenhada, acı acı bizlere söylediği bir sözü, şimdi latife yollu tekrarlıyordu: "Bu mühim haberdir. Gazetecilik yapıyorsunuz, söyleyemem. Pasaport alabilir miyim, alamaz mıyım, bilmiyorum. Ben buraya Garp Cephesi kumandanı olarak geldim. İzmir'i dolaşmak için bana pasaport vermeye kalktılar."

İnönü, seçimi yitirmesi şıkkı üzerinde şöyle durdu:

> Ben şimdi muharebe meydanında bulunan bir kumandan gibiyim. O vazifenin icaplarını yerine getirmek ve bunu vatandaşlarıma anlatmak için canla başla çalışacağım. Bir gün milletim "artık senin zamanın bitti" dediğinde, ona minnettar olacağım. Ben muharebe meydanında dolaşırken, bir arkadaşımı hasta görürsem, canım sıkılırdı. Çünkü, vazifesini yapamıyordu. Böyle halde dahi vazifesini yapmayanları ben affetmem. O gün vazifesini yapmazsa, ne zaman yapacak? Bütün ömrümüz muharebeyi kazanmak için vazife başında bulunmakla geçmiştir. Bu sebeple ihtiyarımla memleketimi türlü ihtimaller karşısında bırakıp gitmem. Çekilirim amma, bu defa karşıya geçer, mücadele eder, uğraşırım. Her iki taraf karşısındakini kuvvetli görmektedir. Seçmen ne düşünüyor, neye karar verecek belli olmaz. Bu böyledir diye seçmene darılmak olmaz. İzmir'e çok müteşekkirim. Benim için çok şey söylenmiştir ama, yıkıcı bir tezahür olmamıştır.

Görüşme şu sözlerle sona erdi: "Seçimi kaybetsem de, kazansam da, 'Gördünüz mü?' diyeceğim; 'Bir daha benim kadar sabırlısını bulamazsınız. Bu şeref benim. Bir daha elinize fırsat geçmez!"

Bu sözlerle belirtilen görüşün gerçeğe ne denli uygun düşeceğini o sağ kaldıkça, ilerde görecektik. Yirmi üç yıl boyunca...

İzmir'de Orduevi'ni ziyaretimiz sırasında üste gelen askerlerle konuşulurken, İnönü, Korgeneral Hakkı Akoğuz'a takıldı; askerlik mesleğindeki üst-ast ilişkisiyle demokratik yaşamda rol alan tarafların ilişkilerini kıyaslayarak, aradaki çelişmeye "Her emrinize 'Baş üstüne!' diyen yok" sö-

Levent Şahverdi Arşivi

zü ile değindi. Korgeneralin "Paşam siz yirmi beş senedir bu işin içindesiniz" cevabını verdiğini anımsıyorum.

❑

Haklı olarak övündüğü sabrın sınırına İnönü on beş yıl sonra varacaktı denilebilir. 27 Mayıs Devrimi ardından yapılacak ilk genel seçimin sonuçlarının zorunlu kıldığı 1961-1965 arası karma hükümetlerinin başında bulunmak yaman özveri isteyen bir sivil kahramanlıktı. Yalnız kaldıkça zaman zaman "Koalisyon ortakları tam fiyasko halinde; kimseyi görmek istemiyorum," "Çok sıkıntı veriyor bu Yeni Türkiye Partisi, namus belası yürütüyorum. Çok yoruyor beni", "Herkes birbiriyle ihtilaf halinde", "Çok güç hazmediyorum, bilesin", "İşim gücüm dert dinlemek. Spirituel tarafından alıyorum. Yoksa bavulumu alıp memleketten kaçmak gerek" gibi sızlanışlarla duygularını açığa vuracaktı.[2]

IV.
Tek Sorun: "Koltuğa Kim Oturacak?"

Çanakkale'deki konuşmasında, İnönü, demokratlara şu soruyu yöneltmişti: "Seçimleri kaybettiği takdirde, demokratlardan seçilecek bir cumhurbaşkanına, Cumhuriyet Halk Partisi'nden kimsenin müracaat etmemesi, hususi ve resmi işi için kendisiyle konuşmaması mı lazımdır?" Arkasından, Husumet Andı'nın tartaklanışı geliyordu: "Çanakkalelilerden şikâyetim, kongrelerinde böyle yersiz ve haksız kararlar verilmesine itiraz etmemeleridir."

Bursa'da halkevinin balkonundan halka hitap eden İnönü, başta Savarona, Demokrat Parti'nin öteden beri eleştiri konusu yaptığı resmi taşıtlardan söz açarak soruyordu: "Otomobillerim olmasa, devlet bütçesi denkleşecek mi?" Bunda, kullandığı resmi araçları bulunduğu makamın gereği saydığını mertçe teslim eden ve "Siz iktidara gelirseniz otomobil ve benzeri taşıtları kullanmayacak mısınız?" demek isteyen bir meydan okuma vardı. Soruya, muhalefet kurucusu İnegöl'de kaçamaklı bir karşılık vermekten başka çıkar yol görememişti: "Bize ancak Türk milleti sual sorar ve biz de ona cevap vermeyi vazife biliriz." İktidara geçerlerse resmi taşıt kullanıp kullanmayacakları konusu, kalabalık karşısında ustalıkla geçiştiriliyordu.

2 *Milliyet* gazetesinde çıkan iki yazım: "Çağdaşları Arasında İnönü", 28 Aralık 1974 ve "Sade Vatandaş İnönü", 27 Aralık 1975.

Levent Şahverdi Arşivi

Son dört yıldır yaptığımız bütün gezilerde olduğu gibi, bu kez de, kafilemiz irili ufaklı merkezlere girerken kalabalığın içinde kimi zaman arkada kalıyordum. Sağdan soldan söylenenler hemen her yerde birbirini andırıyordu: "İhtiyarladı diyorlardı İnönü için; halbuki, bak daha maşallah ne kadar dinç..." Yapılan propagandanın ne denli işlemiş olduğu bir çırpıda fark ediliyordu. Saçlarımın tamam olmasına karşın, kalabalıkta boyuma ve gözlerime bakarak, beni ünü artık iyice yayılmış bulunan saçları biraz dökük Nihat Erim sanıp eliyle birbirine gösterenlere rastladığım da oluyordu.

Son durağımız İstanbul'du.[3] Ertesi günkü Taksim meydanı söylevini Dolmabahçe'de İnönü Hususi Daire'de çokluk yemek yiyip kitap okuduğu küçük odada not ettirdi. O gece kendisinin bir tutukluğu vardı. Yaklaşık bir sayfa yazdırdıktan sonra, "Yırt onu" diyor, yeniden başlıyordu. Tümceleri güçlükle bir araya toplayabiliyordu. Vakit ilerliyordu. "Kalsın o, bir başka kâğıt al." Saat ikiye dek böylece sürüp gitti.

Ankara'ya dönüşümüze yakın Patrik Athenagoras Dolmabahçe'ye özel defteri imza etmeye geldi. Ayrılışında, "tazimlerinin ve muhabbetinin" cumhurbaşkanına iletilmesini rica ederken "Seçimlerde muvaffak olmaları için dua ediyorum" dedi; elinde elimi teşehhüt miktarı tuttu; belki bu vesile ile ayaküstü takdis edilmiş ya da kutsanmış oldum. Aldığım emir üzerine birkaç saat sonra Fener'e dek gittim. Patrikhane'nin arkası kol demirli büyük kapısı gıcırdayarak açıldı. İçeri girdim. İnönü'nün bir kartını bıraktım, döndüm.

Bütün gezimiz boyunca, İnönü Demokrat Parti'nin seçim bildirisini sabırsızlıkla bekledi. Konuşmalarında da buna ilişti. Fakat, bildiri her nedense geciktikçe gecikmiş, biz ise her gittiğimiz yerde onu sormuştuk. Körpe demokrasimizin bu kendine özgü pürüzü, ilerde demokrasimiz kazalara uğraya uğraya kartlaştığında bile, sorun olma niteliğini koruyacaktı.

Çıka çıka, sonunda yarısı Halk Partisi'nce yayımlanan seçim bildirisinin eleştirilmesinden oluşma bir belge 9 Mayıs'ta meydana çıkabildi. Metin, DP konuşmacılarının mitinglerde sözlü olarak ortaya attıkları vaatlerin kâğıt üstüne olanak ölçüsünde en azını yansıtacak gibi düzenlenmişti.

❑

Bu hava içinde 14 Mayıs güneşi doğdu.

Akşama doğru seçim sonuçlarının azar azar gelişini, (Cumhurbaşkanlığı köşkünde dahili 18 numaralı telefon orada olduğu için, 18 numara de-

3 Karşılayan kalabalığı İnönü'ye güvenle ve göğsü kabararak gösteren Vali Profesör Doktor Fahrettin Kerim Gökay'ın "İşte Paşam İstanbul!" sözü ileride ağızlardan eksik olmayacaktı.

Levent Şahverdi Arşivi

diğimiz) bilardo masalı nöbetçi yaverliğinde izliyoruz. İnönü, Günaltay, Erim, CHP Genel Sekreter Yardımcısı Barutçu, İçişleri Bakanı Erişirgil, CHP Genel Sekreteri Dursunoğlu ve Ankara Valisi Avni Doğan, bitişikteki odadan geçilen yemek salonundalar.

Masa üzerindeki üç telefon boyuna işliyor. Nöbetçi Yaveri Hüsnü Heper üçüne birden güç yetiştiği için, Genel Kâtip Cemal Yeşil, Yaver Fikret Yüksel, Daire Müdürü Vecih Bereketoğlu, ben, hep birlikte kendisine yardım ediyoruz. Zaman zaman yemek salonundakilerden biri-ikisi gelip bilgi alıyor; ya da telefonla konuşuyor. Yeni bir haber geldikçe, Hüsnü gidip, içeri arz ediyor.

Bir ara Erişirgil, İstanbul'un elverişli olmadığı anlaşılan sonuçları üzerine Vali F. K. Gökay'la görüştü: "Yahu, hani Rumlar bize verecekti?" Hattın öteki ucundan ne cevap geldi bilmiyorum. Yine Erişirgil, Niğde Valisi ile görüştü. Aldığı cevap üzerine bir uyarıda bulundu: "Sakın ha, öyle şeylere kalkışmayı aklından geçirme." Vali anlaşılan kaybın kesin olduğunu bildirmiş, kendine göre bir tedbir önermiş olacak. Erişirgil'in seçim çevresi aksi gibi Niğde...

Derken, Cevat Dursunoğlu telefonda: Aradığı yeri çabuk bulmak için, aradaki kentin telefon memuruna, tatlı Erzurum şivesiyle "Tevessüt et küçük hanım, tevessüt et" diye yalvarıyor. Falanca yerden sonra filanca yerin yitirildiği haberleri birbirini kovalıyor. Dursunoğlu'nun genel sonuçlar için pek iyimser olup, ezici çoğunluğa dek varan ilk tahminleri yavaş yavaş gücünü kaybetti. Yalnızca çoğunluğa, ardından başa baş olmaya dek indi; sonunda, ondan da aşağıya düştü.

Başbakan Yardımcısı Nihat Erim, Kocaeli'nin sonuçlarını öğrenince, "Zaten ümidim yoktu" dedi; sonra, hazırlanıp çıkmasında çok çaba gösterdiği Seçim Kanunu'nu anarcasına "Kendi elimle kesip yare verdiğim kalem, fetvay-ı hun-ı nahakkımı yazdı iptida" dizelerini okudu.[4]

Sonuçların büyük bir kısmını kapsayan haberlerin arkası alındığında, saat sabahın 2'sini geçiyordu. İnönü, ağır adımlarla mermer koridora doğru yürüyerek "Haydi hayırlısı, Allah rahatlık versin" dedi; sonra merdivenlerden yukarı yatmaya çıktı.

V

CHP Çoğunluk Sisteminin mi Kurbanı?

Eski vali, hukukçu dostum Sıddık Tümerkan 1976 yılında yayımlaya-

4 III. Selim'in olan dizeleri yazar Rüştü Şardağ günümüz diline şöyle çevirmiştir:" Kendi elimle kesip yare verdiğim kalem her şeyden önce, haksız yere benim kanımın akıtılması için fetva verdi."

Levent Şahverdi Arşivi

cağı *Kaymakam Sami'den Öyküler* adlı yapıtında (sayfa 112-116), İçişleri Bakanlığı'nda genel müdür olarak bulunduğu Seçim Kanunu'nun hazırlanışı sırasında Bakanlık yetkililerinin "çoğunluk sistemi yerine orantılı temsil sistemi üzerinde direttiklerini", ama Başbakan Yardımcısı Prof. Nihat Erim'e kabul ettiremediklerini dile getirecekti. Tümerkan'ın belirttiğine göre daha sonra konuyu Cumhurbaşkanı İnönü'ye açan bakana, cumhurbaşkanı "Başbakan yardımcısı profesör ne diyorsa, onu yapın" demişti. Tümerkan o kanıdadır ki, orantılı temsil sisteminin benimsenmesi halinde, sonuçlar Demokrat Parti için aşağı yukarı 250, Halk Partisi için yaklaşık 200 milletvekilliği olabilecekti. 37 yaşında kendi isteğiyle valilikten çekildikten sonra CHP saflarında politikaya giren Tümerkan orantılı temsil sisteminin geç benimsenmesini kitabında şöyle iğneleyecekti. "Tarihsel Lider'le modası geçmiş seçim hukuku uzmanı... Eski başbakan yardımcısı profesör, akıllarını başlarına on bir yıl rötarla ancak 1961'de devşirebildiler."

❑

1950 seçimlerinde bir küçük ayrıntı, Zonguldak İli'nde silme kazanan DP'nin adaylarından Maksut Çivi'nin ölümü; bunun üzerine CHP'nin en çok oy almış adayı Sebati Ataman'ın milletvekili oluşu idi. İstanbul emniyet müdürü bulunduğu sırada tanıdığım bu zat, sonra uyanıklık gösterip partisinden ayrılacak; DP'ye girecek; 1958-1960 arası Yassıada'da hüküm giyecek; daha sonra yılların geçmesiyle bu gibilerin yeniden politikaya girmeleri olanağı sağlandığında, yine milletvekili olacaktı.

1986'da Bayar'ın Anıtkabir'e gömülmesi kimilerince tartışma konusu yapılmak istendiğinde, Sebati Ataman oraya kimsenin konulmaması dileğini açıklayacak; İnönü'nün konulmasına karşı çıktığını da ayrıca anlatacaktı (*Güneş* gazetesi, 31 Ağustos 1986).

❑

15 Mayıs sabahı, nöbetçi yaveri Fikret Yüksel, cumhurbaşkanının buyruğu üzerine Demokrat Parti önderini evinden telefonla aradı; akşam geç yattığı için, Bayar'ın henüz uykuda olduğu cevabını aldı. Tekrar görüştüğünde, ona İnönü'nün kendisini beklediğini söyledi. Bayar Köşk'e geldi. Kısa bir konuşmadan sonra, döndü. Demokrat Parti'nin önerisi üzerine, Günaltay Hükümeti'nin 22 Mayıs'a dek iş başında kalması kararlaştırıldı.

Cumhurbaşkanının odamdaki dolapta sakladığım hususi dosyasını artık kendisine teslim edeceğim. Fihristini düzenledikten sonra, sandıklara yerleştiriyorum. Kimlerden gelmiş, ne mektuplar, neler yok!

Levent Şahverdi Arşivi

"Mutat zevat"tan etli butlu birinin 1943 tarihli mektubunda: "Paşam, artık ben eski bildiğiniz ..... değilim, ıslah-ı hâl ettim" denilerek, İnönü'den destek rica ediliyor. Arkadaşları içinde en semizi olan bu zatın herhalde kendi kendisi hakkında bir bildiği olacak.

Çok özelliği olan bir başka vesika: Minimini bir sayfa. Üstünde İnönü'nün el yazısı: "Demek bana çok dargın değilsin?" sorusu var. Altında, Atatürk'ün eliyle yazdığı yanıt: "Hayır, her şeyi unuttum, bildiğin gibi, arkadaşımsın ve kardaşımsın." 1937 Eylül'ünde, İnönü bir buçuk ay izin alarak başbakanlıktan resmen ayrıldığı gün, Dolmabahçe'de Tarih Kurultayı'nda Atatürk'le yan yana otururlarken, aralarında sessizce geçmiş yazılı bir konuşma... (20-25 Eylül).

❑

20 Mayıs Cumartesi günü, Hanımeli Sokağı'ndaki yeni taşındığı evine yerleşmiş bulunan Başbakan Şemsettin Günaltay'a gittik. İnönü, orada *Ulus* gazetesinde yayımlayacağı "Şükran borçlarım" adlı yazıyı bana not ettirdi. Ankara ve Malatya'dan adaylığını koymuş olan İnönü, bu kez kendisine oy vermemiş bulunan Ankara seçmenlerine, Milli Mücadele'den bu yana göstermiş oldukları teveccüh için o yazı ile teşekkür ediyordu. Otomobilde gelirken, İnönü "Artık bundan sonra doktorsuz yaşayacağım" dedi. Arkasından şunu ekledi: "Şerefimle çekilmişimdir." Sonra sordu: "Bana karşı bir düşmanlık var mı?"

Mali gücü elverse beni yanından ayırmayacağını söyledi. Birkaç gün önce Cumhurbaşkanlığı Daire Müdürlüğü'nden çekilen kayınbabam Vecih Bereketoğlu'nun, kendisini bırakmayıp gönüllü olarak özel işlerinde yardımı sürdürecek olmasını kastederek, "Müdür bey beni ihya etti" dedi.

VI

Üçüncü Cumhurbaşkanından Bizlere Güvence : "Vazifelerinize Devam Ediniz"

Bu arada Bayar, Genel Kâtip Cemal Yeşil'i evine çağırtmıştı. Yeşil'le, Bayar'ın yanından Kalem'e döndüğünde, görüştük. Bayar, bütün arkadaşların vazifelerine devamını istemiş. "İnönü tarihi şahsiyettir. Bir emri olursa, yerine getirirsiniz. Temasınızı muhafaza edersiniz. Aksini düşünmek Şark zihniyeti ile hareket etmek olur. Başyaver Cevdet'in gözlerinden öperim" demiş. İleri, kökleşmiş demokrasilerde iktidarı devralan bir parti başkanı ağzından çıkacak kıratta sözler. Bakalım uygulanış nasıl olacak?

Levent Şahverdi Arşivi

Böyle bir geçiş döneminde aksaklıga meydan vermemek için, bütün arkadaşlar elden gelen özeni göstermeye çalışıyorlar.

❑

21 Mayıs Pazar günü saat 17:30'da, İnönü on iki yıldır oturduğu Cumhurbaşkanlığı Köşkü'nden, kendi eşyasının daha önce taşındığı, yine Çankaya'daki kendi köşküne girmek üzere ayrılacak. Genel kâtipten şoförlere ve hademelere dek bütün personel 18 numarada toplandık. İnönü her birimizle ayrı ayrı el sıkıştı. Gözleri dolu dolu. Taraçadan aşağı merdivenleri inerken, arkasına döndü, bana: "Senin bir işin yoksa, beraber gidelim" dedi. Siyah Cadillac otomobile girip yanına oturdum. Başyaver "Paşam, Fikret aşağı köşkte nöbet beklese" dedi. İnönü, "İstemez. Yaverlerinden ayrılamıyor, derler sonra" cevabını verdi. Hareket ettik.

Otomobilde: "Veda ederken arkadaşlara bir şeyler söylemek istiyordum, olmadı... Böyle bir neticeye hiçbirinizi inandıramadım. Bunu, karıma bile kabul ettiremedim" dedi. Ben sözü, Şark'ta demokrasi olamayacağı kanısı besleyen İngiliz tarihçisi Toynbee'ye getirerek, "Toynbee artık numarasını verecektir" dedim. İnönü gülümsedi: "Evet, acaba iktidarı bırakabilirler mi, diye tereddüt ediyordu" dedi.

Orman Çiftliği'nde biraz dolaştık. Dönüşte, İnönü bir ara arkasına bakınca, Emniyet Örgütü'nün her vakitki takip arabasını gördü. İşaret ederek uzaklaşmasını istedi. Sonra, Memduh Şevket Esendal'ın evine uğradık. Oradan da, Çankaya'ya, İnönü'nün köşküne geldik. Akşam yemeğinden sonra, veda edip ayrılırken "ülkü yolundan giden" adamın yanındaki görevim artık bitmiş oluyordu.

❑

Cemal Yeşil, Cevdet Tolgay ve yaverler, cumhurbaşkanı ile her meclise gelişte alışık olduğumuz üzere Daire Müdürü Cemil Köker'in odasını boyladık. Orası, daha birçokları için de uğraktır. Pastası, çikolatası eksik olmaz.

Meclis'in koridorlarında ve odalarında; her yanında, şimdilik yadırganan yepyeni simalar dolu. Daha doğrusu, görmüş geçirmiş meclisin henüz kendilerine ısınamadığı yüzler. İşte, şu geleni gözüm ısırıyor. Öyle ya, Hukuk Fakültesi'ne, benim bulunduğum sınıfa, binbaşı üniforması ile devam eden Kemal Balta. "Ooo, yahu ne arıyorsun burada?" Rize'den milletvekili seçilmiş. Olayları kendi açısından, biraz da özür dilermişçesine yorumlayan bir hali var. "Bizim yeğen, Tahsin Bekir Balta, kazanamadı.

Levent Şahverdi Arşivi

Ben kazandım" diyor. Oysa, Yeğen hukuk profesörü ve eski bakan... Kemal Balta'nın rakiplerinin kaybedişlerindeki sırrı, kendi başarısının nedenini açıklayış biçimi pek hoş: "Kalitemiz düşük ama, propaganda için köy köy dolaştık."

Biraz sonra, yabancı gelmeyen bir başkası: Süvari Generali Saim Önhon. Hani, Çankaya Köşkü manejinde kimi zaman ata bindiğine rastladığımız Saim Paşa... Nihat Erim'in kazanamadığı Kocaeli'nden milletvekili seçilmiş. Onda da, aynı özür arama kaygısı ile karışık yorumlama çabası. Fakat, general çok daha kısa kesti. Yalnızca, "İşler karışık" deyip savuştu. Meclisin bütün havasında ikramiyelerini almak üzere hepsi bir araya toplanmış piyango talihlilerinin rüzgârı esiyor.

Betçe sesine karşılık, gelmiş geçmiş hanım milletvekillerimiz içinde vücut çizgileri en kıvrak olan İstanbul'dan seçilme Nazlı Tlabar. Divan kâtibi de olan Bayan Tlabar, Bayar'ın Kamutay'ca cumhurbaşkanlığına seçildiğini kendisine müjdelemek üzere, toplantı salonundan çıktı; bir karaca çevikliği ile merdivenlerden yukarı sekerek süzüldü.

Protokol Umum Müdürü Tevfik Kâzım Kemahlı sıkıntıda. Cumhurbaşkanı seçiminin top sesleriyle ilanına ilişkin hükmün kanundaki yerini bulmak için çırpınıyor.

Saatler geçiyor. Kordiplomatik tebrik için bekliyor. Nihayet, hükümeti Adnan Menderes'in kuracağı belli oldu. Hem Aydın hem İstanbul'dan milletvekilliği kazanmış bulunan Menderes'in, iki yerden birini yeğlemesi de yaklaşık iki saat sürdü. Ondan sonra, İstanbul milletvekili Menderes'in başbakanlığa atandığına değgin tezkere yazılıp, tebriklerin kabulüne başlanabildi.

Cumhuriyet Bayramlarında olduğu üzere, tebriklerin kabul edildiği salonda, önde cumhurbaşkanı, arkada meclis başkanı, başbakan ve genelkurmay başkanı, kordiplomatik geçerken de, Dışişleri bakanı yerlerini aldılar. Biz, Genel Kâtip Cemal Yeşil ve Başyaver Cevdet Tolgay'la, eskiden olduğu gibi, üç-dört adım geride, ayaktayız. Bu törende geleneğe göre yalnız cumhurbaşkanının eli sıkılırsa da, Koraltan kuruculuğun ve yeniliğin verdiği hevesle, geçenlere davranıp elini uzatmaktan kendini alamıyor.

Elçilerin kutlamasından sonra, verilen arada, Bayar iki pencere ortasındaki kanepeye oturdu. Rugan iskarpinlerinin burunlarını yukarıya dikip, gıcırdatarak, yorgunluğunu gideriyor.

Sıra milletvekillerinde... Henüz frak edinmeye vakitleri olmadığı için pek çoğu günlük giysileri ile geçiyorlar. Bir avuç kalan Halk Partili milletvekilleri birbiri ardından topluca geldiler. Başlarında İnönü olduğu halde, Celal Bayar'a doğru ilerliyorlar. Senatör Pepper'e 1945 Ekim'inde söylenen söz kulaklarımda çınlıyor: "Kendimi Millet Meclisi'mizde bir muha-

Levent Şahverdi Arşivi

lefet partisi başkanı olarak gördüğüm gün, hayatımın vazifesini yerine getirmiş sayacağım."

Hepsinin arkası alındıktan sonra, yine âdet olduğu üzere, biz protokol memurları ile birlikte tebrikte bulunduk. Yerine geçtiği asıkça yüzlü Günaltay ile kıyas edilirse, Menderes ne cici, ne güler yüzlü. Ne kadar, ıvrılıp kıvrılıyor.

Meclisten otomobillerle Atatürk'ün geçici kabrine gidildi. Büyük bir kalabalık "Yaşa, varol" diye bağırıyor. On iki yıldır yurdun dört köşesinde duyageldiğimiz nice "yaşa"ların ardından söylenen ad birdenbire değişiverdi. Yalnız, alkışlayanlar aşağı yukarı yine aynı. Arka otomobildekiler de, şimdilik yine eski bizler.

Sonra, Bayar'ı evcek oturduğu Meşrutiyet Caddesi'ndeki Alevok Apartmanı önünde bıraktık. Artık, Bayar'ın bir buçuk ay önceki deyişi ile "millete, Allah rızası için... hasbetenlillah hizmet edecek insanların" kimler olduğu anlaşılmıştı.

1923'ten beri, ilk kez iktidarın bir partiden başka bir partiye hiç sarsıntısız devri töreni böylece sona erdi.

Ve sanırım, yirmi yedi yıl egemen olan zekâ ve tedbir, kendinden sızan uyanıklığa ve çokbilmişliğe sözde yenilip yerini bıraktı. Dua ediyorum ki, gelecek bu sanımı yalancı çıkarsın.

23 Mayıs sabahı, iki gün önce İnönü'yü uğurlamış olduğumuz 18 numarada, başta genel kâtip olmak üzere, bütün memurlar toplandık. Bayar kentten geldi, bizlerle tanıştı. "Dikkatle vazifenize devam ediniz" buyurdu. Şimdilik kendisi yalnız başına Köşk'te yatıp kalkacak. Evinden getirdiği güvenilir oda hizmetçisi Emin yanında olmak üzere...

❑

Görkemli bir piyes gibi akıp giden olgular artık geride kalıyor. (Şimdi Trabzon'da, düşsel Pontus Devleti kral adayının Soğuksu Tepesi'ndeki kâşanesi gözümde canlanıyor... Yalman'ın telgrafla aldığımız makalesinin özeti... İnönü'nün bunun üzerine söyledikleri.) Kahramanını, antagonistlerini ve figüranlarını saptamak, onu seyredenlerin anlayışına ve kültürüne kalmış olan bir yüce piyes.

Belleği 1923'e dek geriye götürünce, üstün varlıklarıyla yirmi yedi yıla ışık tutmuş iki kahramandan sonra, sanki sahne artık dublürlerle[5] figüran-

5 Bu sözcük, yanlış olarak, dublör biçiminde Türkçemize mal edilip yaygınlaşmış gibidir (başaktörün yerine oynamak için hazır bekleyen).

Levent Şahverdi Arşivi

lara kalıyordu. Ama, tarihçi Toynbee ikisinin de hakkını vermekte gecikmeyecekti:

"... Türk Cumhuriyeti'nin ilk yirmi beş yılında, ülkenin dış politikasının temelini oluşturan siyasi ılımlılığın, onun iç politikasında da egemen olup olmayacağı ileride anlaşılacaktı. Çünkü, Türkiye Cumhuriyeti, iktidar tekelini memnunlukla avucunda tutan tek partinin desteklediği bir diktatörlük yönetimi altında yaşama atılmıştı. 1919'dan 1928'e dek on yılda giriştiği çok büyük devrimi, bundan daha az sıkı bir rejimin Türkiye'ye geçirtememesi mümkündü.

"Bu on yıl içinde, Türkiye bizim Renaissance'ın, Reforma'nın, Bilimsel Devrimin, Sınai Devrim'in ve Fransız Devrimi'nin topuna eşit görgülerin hepsine birden aynı zamanda katlanmıştır. Buna rahatça üç yüz yıl ayıracak yerde hepsini on yılda yapmayı yalnızca düşünmek, herhangi bir Batılının başını döndürüp, gözünü karartmaya yeter. Demokratik bir parlamento rejimi ile, bu hummalı on yılı geçirmek, Türkler için gerçekten güç olacaktı. Fakat, sorun şurada idi: Devrimin taşkını sona erdiğinde, dolayısıyla nihayet hızı kesecek bir duruma gelebildiklerinde, gerçek demokrasiyi başarabilecekler miydi?

"Bu sorunun cevabı, Türkiye'deki son genel seçimde olumlu olarak verilmiştir. Bu gerçekten serbest bir seçimdi. Bir kuşak boyunca işbaşında kalmış bir parti, o seçimle seçmenlerin muhalefet partisine çoğunluğu vererek iradesini belirtmesine; sonra da çekilen politikacıları kazanan muarızlarının aldatıp gadre uğratmayacağı bir 'centilmen anlaşması'nı gözönünde tutarak, muhalefet partisinin sükûnetle işbaşına geçmesine müsaade etmiştir. Bu, yalnız Türkiye için değil, bütün dünya için kayda değer bir zafer olmuştur."[6]

Bu görüş Toynbee'nin *A Study of History* adlı ünlü yapıtında şöylece özetlenmektedir: "Özgürlükçü Batısal çizgiler üzerinden bir felaket pahasına değil de, barışçıl bir geçişle kendini iki partili bir rejime dönüştürmekte başarılı olma bakımından Türkiye'deki yeni düzenin eşi yoktur."[7]

---

6 Arnold Toynbee, "Turkey's Thirty Years", *The New York Herald Tribune* (Turkish) American News, 3. II. 1954.)

7 Arnold Toynbee, *A Study of History*, Cilt II, New York, 1957, sayfa 188.

Levent Şahverdi Arşivi

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1950 - 1951
BINGIL BINGIL ESNEKLİK

"Ben eğer Türk milletine fayda temin ediyorsam, kanaatlerimden fedakârlık yaparak sosyalist de olurum."

Celal Bayar

6 Nisan 1947
İzmir

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

1950
EGEMENLİK ULUSUN

I

Ferahlık ve Heykelden Kazınan Vecize

Celal Bayar 4 Nisan'da geldiği Çankırı'da kendisini dinleyenlere şöyle seslenmişti: "Ne Ahmet'e ne Mehmet'e sandalye temin etmek niyetinde değiliz. Kendimize Allah rızası için, hasbetenlillah hizmet edecek insanları bulup ortaya atmak istiyoruz."

Yepyeni ufuklara -Hanya'yı Konya'yı oldum olası kavramış bulunanların yahut öteden beri işten anlayanların gönüle ferahlık verdiğini söyledikleri yepyeni ufuklara- doğru yol alıyorduk.

1935'te Nazilli Basma Fabrikası'nın temel atma törenindeki söylevinde "Türk milleti için Atatürk'ü sevmek daima bir ibadettir" diyen İktisat Bakanı Bayar'dı. On beş yıl sonra, bu sözünün unutulup gitmesine gönlü razı olmadığı anlaşılan Cumhurbaşkanı Bayar, onu Demokrat Parti iktidarınca Çankaya Köşkü bahçesine dikilmesi kararlaştırılan Atatürk heykelinin kaidesine "Seni sevmek milli ibadettir" şekline sokarak hakkettirecekti. Heykel, Sabiha Bengütaş'ça yapılıp, Halk Partisi'nin iktidardan düşmesine ramak kala tamamlanmıştı. Köşk bahçesine dikilmesi Bayındırlık Bakanlığı'nca verilen raporda uygun görülmediği için, konulacağı bir başka yer bulunamadan iktidar değişikliği olmuştu. Fakat, heykelin dikilmesi üzerinden çok geçmeden, "ibadet" deyiminin yalnız "Tanrı" için kullanılabileceği yollu uyarmalar üzerine, vecize, heykelin kaidesinden -yine Cumhurbaşkanı Bayar'ın emri ile- silinip kaldırılacaktı.

İnönü'nün önce devlet dairelerindeki resimlerinin kaldırılması, sonra da, onun Atatürk için geçici kabre bırakıldığı gün yayımladığı ünlü beyannamesinin asılı bulunduğu okul duvarlarından kaldırılması bunu izledi.

Levent Şahverdi Arşivi

"Tebdil-i mekân"dan[1] elde edilebilen ferahlıklar da gecikmedi.

Dairemizde bu yönden ilk piyango, Muhafız Kıtası Komutanı Yarbay Gani Güvener'e vurdu. Anlaşılan kişisel can güvenliği, "Şark zihniyeti"nden uzak kalma ilkesinden daha ağır basıyordu. İkinci piyangonun bazı belirtilere karşın, bana vurup vurmayacağını kestirebilmek güçtü. Örneğin, "Hava Kurumu'nda mühendis falanca" diye telefonda bana kendini tanıtan zat, doğrudan doğruya "Basri Bey" hitabıyla söze başlıyordu. Kastedilenin DP Genel Merkezi'ndeki Sekreter Basri Aktaş olduğu kuşkusuzdu. Hele aynı mühendisin ertesi gün Çankaya'daki odama gelerek, yüzünü tanımadığını o zaman anladığım Basri Bey'in hâlâ ben olduğumu sanması, hatta beni kutlayıp başarı dilemesi pek ömür şeydi. Bu türlü yanılmalar karşısında benim o olmadığımı açıklamaya çoğu kez fırsat düşmüyordu. O sayede, Basri Aktaş adına ve hesabına, başvuranlardan enikonu tebrik topladım. 8 Haziran'da Basri Aktaş Cumhurbaşkanlığı'nın değil, Başbakanlığın Hususi Kalem Müdürlüğü'ne atandı. Benim hiç değilse şimdilik "tebdil-i mekân" ferahlığından yoksun kaldığım belli oluyordu. Üstelik, ben on yedi yıldır olduğu üzere, hâlâ falan ya da filan zatın değil, devletin hizmetinde bulunduğum kanısını da henüz büsbütün yitirmiş değildim.

Öte yandan Genel Kâtip Cemal Yeşil'e gelen başvuruculardan biri "Yeni mi tayin edildiniz?" diye sormuş; Yeşil'den "Hayır, iki buçuk senedir buradayım" yanıtını almıştı. Başvurucunun saf saf "O halde ben bir hafta sonra yine geleyim" deyip, bir gidişi vardı ki...

9 Haziran'da Çankaya'ya gelen yirmi kişilik Çubukhisar heyeti, Köşk'ün havuzuna bakan mermer salonunda Bayar'la buluşurken -Atatürk'ün ruhunu şad etmek üzere- tekbir alıp dua ederek ferahlığımıza biraz daha ferahlık kattı. Yolda karınca duası satanlar, Dışkapı Camii kubbesinin tamamlanması için çat kapı bağış toplamak ya da para ile Kuran okumak isteyenler, evdeki evlad ü iyalin üstlerine ayrıca hafiflik getiriyordu.

Sıra büyük ölçüde "tebdil-i mekân"lara gelmişti.

Orgeneral Abdurrahman Nafiz Gürman'ın Genelkurmay Başkanlığı'ndan çekilmesi, ikinci başkan Orgeneral Tuğsavul ile Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Zeki Doğan'ın, Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Ali Ülgen'in, Birinci Ordu Müfettişi Korgeneral Asım Tınaztepe'nin Askeri Şura'ya nakilleri; dokuz valinin emekliye ayrılması; Ereğli Kömürleri İşletmesi Umum Müdürü İhsan Soyak'ın çekilmesi, maliye müsteşarının, Emniyet umum müdürünün, Basın Yayın umum müdürünün, Karabük Demir Çelik Fabrikaları müdürünün değişmesi kısa zamanda olup bitti.

---

1 Yer değiştirmeden.

Levent Şahverdi Arşivi

II

Bir Yakıştırma

Değişikliğe uğrayan generaller için ortaya atılan şu söylenti bazı gazetelere dahi geçti: 14 Mayıs akşamı "İnönü'ye gidip halü hatır istifsar etmişler, bir emri olup olmadığını sormuşlar." O akşam İnönü yattıktan bir saat sonra bile Çankaya'da en yüksek rütbeli subayın -Başyaver Cevdet Tolgay, Rıza Şah Pehlevi'nin cenaze töreni dolayısıyla Tahran'da bulunuyordu- Yüzbaşı Yaver Hüsnü Heper olduğunu gözümle görmesem, bu söylenti ile beliren yeni demokratik gösteriye az kalsın ben de inanacaktım.

❑

Yazar Reşat Nuri Güntekin'in, Devlet Tiyatrosu'nda sahnelenecek olan *Tanrıdağı* adlı piyesi de, "diktatörlüğün iyi başlayıp kötü bittiği" görüşünü bir ölçüde işliyor sayılabilirdi. Piyeste 1930-1954 arası kesintili demokratik yaşamımızdan derlenmiş gereçler kullanılıyor; bu arada örneğin, güdük kalan Serbest Fırka denemesine imada bulunulurken; oyunun kahramanı Kantemel'in, yaptırdığı seçimi sonradan geçersiz sayıp "prova" olarak nitelemesi dile getiriliyordu.

❑

Hoş, söylentilerin bizi maiyetinde bulunduğumuz üçüncü cumhurbaşkanının emrini yerine getirmekten alıkoyması için neden yoktu. Kendisi ile teması kesmenin -Bayar'ın deyimi ile- "Şark zihniyeti"ni göstereceğinden çekinerek, 11 Haziran Pazar günü saat 17'de İnönü'yü köşkünde ziyarete gittim. Eski cumhurbaşkanının söyledikleri kısaca şunlardı:

"Generaller için yaratılan hava onları örselemez mi? Garpta böyle şey olmaz. Yaşlandığın zaman bunu hatırla. Okumayan adam, cüretkârdır. Yaptığı şeyi, ilk defa kendi bulduğu bir şey zanneder. Halbuki, daha evvel yapılmıştır, tecrübe edilmiştir. Bayar, beni ziyarete geldiğinde, hiçbir valiyi değiştirmeyeceklerini söylemişti. Ben de, kendisini tebrik etmiştim. Yalnız Edirne valisi emr-i vaki yaptı. Bingöl valisi de öyle, dedi. Huzursuzluk yaratılmış oluyor. Kanada büyükelçisi, Kasım Gülek vasıtasıyla benden mülakat istemiş. Kimse ile bir sene görüşmeyeceğim. Sonra mana verirler. Churchill'in mektubuna hazırladığın cevabın[2] altına ayrıca el ya-

2 Churchill'in Londra'dan İnönü'ye gönderdiği 31 Mayıs 1950 tarihli mektuba hazırladığım cevap.

Levent Şahverdi Arşivi

zımla da 'Very sincerely yours' dedim. Fazla mı oldu? Böyle bir mektubu şu anda Churchill'den hiç beklemiyordum. Çünkü, bu harpte kendisiyle en çok mücadele ettiğim adam o idi. 'Mektubu neşret' diyorlar, ama şimdilik doğru değil. Atatürk bu kadarına tahammül etmezdi. Seni Hariciye'ye versinler. Nasıl, bir sıkıntın yok ya?"

Bu söz beni yıllar öncesine götürdü. Savaş koşulları içinde bir yıl uzatılan subaylık hizmetinin bitiminde terhis olduktan sonra yatakta geçirdiğim uzun hastalık sırasında otuz yaşını doldururken, Hariciye'ye giriş sınavına katılma niyeti besleseydim, o fırsatı yaş sınırını aştığım için kaçırmış olacaktım diye düşünmüştüm. Çekirdekten yetişmenin her meslek için ne denli can alıcı bir gereksinme olduğunu; başka görevlerden tepeden inme atanmaların Dışişleri topluluğu içinde nasıl karşılandığını, tanığı olduğum örneklerden az çok öğrenmiştim. İnönü, sözlerini şöyle sürdürdü:

"Sigarayı dört gündür bıraktım. Erdal yeni döndü Amerika'dan. Orada iken, onu hükümdar çocuğu addederek, seçim bahsine inanmaz gibi yapmışlar. Sonra, neticeler alınınca inanmışlar. Ev sahibi Madam Cumhuriyetçi imiş: 'Zaten politika her tarafta bu hale geldi' demiş."

❑

Eskiye ilişkin bu kısa ara sözden sonra, biz yine yeniye dönelim.

İki gün önce (Cuma), Cumhurbaşkanı Bayar, çağırdığı gazetecileri yemeğe alıkoyarak ağırlamıştı. Bu ikramın demokratik çeşnisi, muhalefet gazetecilerinden herhangi birinin çağırılmamış olması ile beliriyordu. Dokuz gün sonra bir başka demokratik görünüş oldu.

III

Memurlar Yaranma Yarışında

Açılan EKİ Umum Müdürlüğü'ne vekil olarak atanan Yusuf Gürata fazla konforu kendi yurttaşlarına yakıştıramayan, alçakgönüllü bir mühendisti; Zonguldak'taki Umum Müdürlük köşkünü "Çankaya'nın bir modeli olarak gördüğünü" söyleyerek, orada oturmayacağını, köşkün yabancı uzmanları ağırlamak için ayrılacağını gazetelere müjdeledi.

Umum müdür vekilinde göze çarpan çaba tek olay değildi. Hoşa gitmek, yerinde kalabilmek, daha iyi yere yükselebilmek ümidi besleyen nice görevli çıkar yolun bu olduğu düşüncesiyle, karınca kararınca eskiyi ve geçmişi kötülemek için birbiriyle yarışıyordu.

Levent Şahverdi Arşivi

IV
İktidar Hastalarının Tedavisine Başlandı

22 Mayıs'tan bu yana geçen hafta içinde Kalem'imizde ve çevremizde birtakım başkalıklar elbette göze çarpıyordu. Bunu sezmiş olmalı ki, *Vatan* yazarlarından -kolej ve askerlik arkadaşım- Sinan Korle, "Değişen Çankaya" adlı bir röportaj yapmak hevesine kapılarak Köşk'ü gözden geçirmek istedi. Sinan'ın ricasını Bayar memnunlukla uygun gördü. Gerçekten de değişiklik olmadı denemezdi. Cumartesi, pazar günleri, Köşk bahçeleriyle eski Köşk'ün halka açık olduğunun ilan edilişi, yirmi yedi yıldır akla gelmemiş parlak bir buluştu. Çimler üzerinde uzanarak kebap mısırdan, soğuk gazoza dek türlü eğlencelik ve alkolsüz içkilerle safra bastırıp keyif çatan ziyaretçiler Cumhurbaşkanlığı Konutu'nda görülmemiş canlılık yarattılar. Buna üzülen eski İstanbul efendisi bir dostumun "Bitli Kâğıthane'ye döndü" demekten kendini alamayışı, belli ki demokrasiyi kavrayamamaktan ötürü idi.

"İktidar hastası" politika "şöhretleri"ni sahneden çekmek için elden gelen esirgenmiyordu. Bunun için, meclise arka arkaya sözlü soru yağdırılıyordu. Aralarında bir tanesi İsmet İnönü'nün oğlu Ömer İnönü'nün Muzaffer Kayalıbay'ı otomobille ezerek öldürdüğü fısıltısına ilişkin soru idi.

Yargılama sonunda Ömer İnönü 5 Temmuz 1951'de aklanacaktı. Bu suç atma girişimi yeni değildi. Ömer'in babası daha cumhurbaşkanı iken pişirilip kotarılmıştı. Bir yandan İsmet İnönü'ye gammazlandığı için onun acendasında birkaç satırla yer tutmuştu. İlerde *Güneş* gazetesinde Turhan Aytul'un "İnönü-Bayar Çatışması" adlı yazı dizisinde konu ile ilgili olarak Bayar "Benim bu meselede hiçbir dahlim yoktur" diyecekti. Tokat milletvekili Ahmet Gürkan'ın soru önerisini savcılığın ihbar kabul ederek kovuşturmaya geçtiğini ekleyecekti.

Daha epey değişiklik vardı.

Örneğin, cumhurbaşkanı falanca ortaklığın tüzüğüne ilişkin olmak üzere Bakanlar Kurulu'nca düzenlenmiş kararnameyi onaylarken, ortaklık temsilcilerinin adlarını küçük cep defterine not ediyordu.

Her ne hikmetse, Genel Kâtip Cemal Yeşil'in ruhu bile duymadan, bakıyoruz, Maliye müfettişleri gelip, Köşk'ün hesaplarını kitaplarını teftiş ediyorlardı.

Cumhurbaşkanı -sanki açık eksiltmeye çıkarılmışçasına, yahut daha fazlasını kendine yakıştırmıyormuş gibi- "Maaşımın 2.000 lirasını istemiyorum, bakiyesi bana yetişir" diyor; Cemal Yeşil ne yapacağını şaşırıyordu. Bu sanki, Sovyet işgalinden sonra Halk Mahkemesi kararıyla idam edilen Bulgar Çiftçi Partisi lideri Petkof'un yargılanmasını anımsatır gibi

Levent Şahverdi Arşivi

idi. Kadın yargıçla Petkof arasında şöyle bir konuşma geçmiş: Yargıç, Petkof'a soruyor; "Karınızın müteaddit kürkleri varmış, öyle mi?" Sanık cevap veriyor: "Siz de Petkof'un karısı olsaydınız, sizin de olurdu."

Bir mektupla talip olduğu başhekimlik kadrosu dolu bulunduğu için, Bayar'ın eski ahbabı Dr. Yusuf Hikmet Oktar, uygun görmesi üzerine açık daire müdürlüğüne atandı. Anlaşılan Dr. Oktar her ne biçimde olursa olsun cumhurbaşkanının hizmetinde bulunmak istiyordu. Genel kâtibin haberi olmadan bütçeyi kendi başına hazırlayıp Büyük Millet Meclisi'ne sunmaya kalkması doktorun ilk acemiliği oldu.

V
Otomobil Saltanatı

Bu arada kırmızı plakalı Köşk arabalarının bir kısmına beyaz plaka takılarak, ufak bir el çabukluğu ile kırmızı plakalı resmi araba sayısını azalmış gibi göstermek acaba kimin aklına gelmişti? Onu öğrenemedik.

DP'nin muhalefet günlerinde pek çok sayıdaki kıymetli propaganda gereçlerinden bir tanesi otomobil saltanatı idi. Köşk çevresinde bulunan hünerli formül, bütün devlet örgütlerinde belki Köşk'teki sağgörü ile uygulanamadığından, İçişleri Bakanı Halil Özyürük'ün bu saltanatı sürmekte olduğunu CHP'li *Ulus* gazetesinin fotoğraflarla saptayıp sürekli yayında bulunması üzerine, bu eski adliveci 13 Ekim 1951'de bakanlıktan çekilmek zorunda kalacaktı.

❑

Kalem'de bildim bileli bedava içtiğimiz Taşdelen suyu ile kahve artık kalkıyordu. Köşk'ün üst katındaki salonda, elde imza kartonu ya da evrak, maruzatta bulunmak üzere cumhurbaşkanının yanına giriyorum. Salonun bir köşesinde Bayar'ın torunlarından Attila limonata içip bisküvi yemekte. Hiç tınmıyor. Bir taraftan benim söylediklerime tecessüsle kulak kabartırken, büyükbabasına "Siz de ister misiniz?" diye limonata ikramına kalkıyor. Büyükbaba müsamahalı, fakat red eder gibi az susturucu bir eda ile "Peki yavrum, peki" diyor. Görünüşe kalırsa, torun, rüştünü ispat etmiş çağdadır.

VI
Eski - Yeni Kıyaslaması

Bahçelerle eski Köşk'ün cumartesi-pazar günleri halka açılmasından

Levent Şahverdi Arşivi

çok önce, kutlama, ululama,[3] hacet gibi nedenlerle Cumhurbaşkanı Bayar'ı görmek üzere gelenlerin sayısı daha ilk günden son derece kabarıktı. Bunların kimlikleri ziyaretlere ayrıca gözalıcılık veriyordu. İçlerinden rastgele birkaçını görelim.

On yedi yaşlarında bir delikanlı. Çorum'da kapıcı imiş. Bir meydan mitinginde "Yaşasın Demokrat Parti, Kahrolsun Cumhuriyet Halk Partisi" diye bağırmış. Hapse atmışlar, işinden çıkarmışlar. İş istiyor. İlle cumhurbaşkanını görecek. Oysa, Bayar'ın emri var. İş için başvuranları kabul etmiyor. Bunu delikanlıya anlatınca, "Öyle ise, gözün aydına gideceğim" dedi.

Bir başkası, mitinglerde beyanname, seçim pusulası dağıtmış. Seçimler bittikten sonra, ücretini almak için çalmadığı kapı kalmamış. Zafer kazanılınca parti merkezinde kimseleri bulamamış. Hakkını istiyor.

Bir başka sefer, Nöbetçi Yaverliği'ndeyim: Fatsa Halkevi'nde memur olduğunu söyleyen bir hanım telefon ediyor. Cumhurbaşkanı kendisini kabul etmeye mecburmuş. Yaver Fikret'le hanım telefonda uzun boylu tartıştılar. Sonunda Fikret "Şu halde iltimas istiyorsunuz" diyerek işi kestirip atmaya çalıştı. Telefonun yanından ayrılmayan Demirtaş -cumhurbaşkanının reşit yaştaki öbür torunu- bizim henüz kavrayamadığımız yeni bir gerçeği açıkladı: "İltimas devri geçti artık!" Bu haber üzerine bir ferahlık daha duymak zorunlu idi elbet.

Yine Nöbetçi Yaverliği'nde oturduğum bir gün; firlak girtlaklı, saz benizli, hekim deyimi ile hyper-sensible bir genç.. Adı Faiz'miş.. Huzura kabul edilmek üzere sıra bekliyor. Bir ara coştu, ayağa kalkarak "Yüzbaşım" dedi "Yedek Subay Okulu'nda iken karşıdan buralara doğru bakar, acaba şu Çankaya'yı görmek bize de nasip olur mu derdik. Dava kazanıldı, işte görüyoruz yüzbaşım!" Muradına ermiş cezbelinin ilk tiyatro sanatçılarımızdan Manakyan'ın tiradlarını andıran heyecanı oracıkta balon gibi sönmüştü. Çankaya'yı görmüştü ya, ondan sonrasını düşünmeye gerek yoktu.

Akın eden insan curnatası içinden seçilmiş bir örneği nöbetçi yaverinden dinleyelim: Gece saat 22:00, DP Kadıköy İlçe Sekreteri Osman Tekin, Köşk kapısına dayanıyor. Bayar, Koraltan, Menderes yemekteler. Bayar, yaverle adeta dertleşiyor: "A, bu kadarı olmaz yahu. Sarhoş demek ha!" Ama, ertesi gün Bay Tekin'i yine de kabul ediyor (27 Haziran).

Sabahleyin (26 Haziran) cumhurbaşkanının eşi Bayan Reşide[4] Bayar

3 Eski deyişle "arz-ı tazimat".

4 28 yıldır bir daha yüzünü görmek kısmet olmayan 1921-1923 Ankara'sından ilkokul sınıf arkadaşım Turgut Bayar ile pul biriktirme vesilesiyle bir-iki kez evlerine

Levent Şahverdi Arşivi

odama telefon etti. Şöyle diyordu: "Müfide Hanım -Mersin'in DP mücahidi, daha sonra belediye başkanı- kapıda duruyor. Elinde Hamdi Beyin - Bayar'ın dünürü, Turgut Bayar'ın kayınbabası- mektubu var. Bu sıcakta bekletiyorlarmış. Hemen emir verip içeri aldırtsınlar. Eski şekil devam edemez." Nöbetçi yaveri Fikret Yüksel'e telefonla durumu sordum. "Randevu almadan gelmiş" dedi; "Biliyorsunuz, randevu almadan gelenleri cumhurbaşkanı kabul etmiyor." Gerçekten, ilk günlerde önüne gelen ziyaretçiyi kabul eden Bayar, birbiri peşinden sökün eden kafilelerle baş edilemeyeceğini anlayınca, artık randevu almadan gelenleri görmeyeceğini kesin olarak emretmişti. Eşinin iradesi Sayın Bayan Bayar'ın bilgisine ulaşmamıştı. 14 Mayıs'tan öncesine taş atayım derken, sayın zevcine sitem etmiş oluyordu. Fikret olayı Bayar'a anlattığında, o sadece gülmekle yetinmiş. Bay ve bayan birbirlerinin davranışlarına karşı bu gibi noktalarda ilgisizler belki. Bunu biraz yadırgadım. Dudaklarımın ucundan İzzet Molla'nın şu dizeleri döküldü:

"Sipihre[5] çıkma kolaydır, Mesih[6] olmak güç."

Ama, insan curnatası deyip geçmemek lazımdı. Huzura kabul edilmek üzere Nöbetçi Yaverliği'nde sıra bekleyenlerin nüfuz ve kudret derecesini kestirmek güç olmadı. Bakanlar Kurulu'nun işleri arasına girmiş bulunan "resim asma" konusu bir karara bağlanmış, karar ilan edilmişti. Kararın Köşk'te ve müştemilatında nasıl uygulanacağını cumhurbaşkanı bir formüle bağlamıştı: "Kalem odalarındaki resimler için Hükümet kararı dahilinde hareket edilsin. Köşk'ün içindeki resimler benim mesuliyetim altındadır. Olduğu gibi kalsın." 18'e kapıdan girince, soldaki yaverlik masasına oturulduğunda baş üstüne rastlayan yerde Gazi'nin büyük boyutlu, üniformalı yağlıboya resmi[7] vardı. Bunun karşısında duvarda duran yağlı boya sivil kıyafette İnönü portresi yukarki emir gereğince bir zaman yerinde asılı kalmıştı. Daha doğrusu 29 Haziran akşamına değin... O gün, Ayaşta Zırhlı Birlikler Okulu'ndaki askeri tatbikattan döndüğümüzde,

gitmiş, annesini de tanımıştım. Hanımefendi'nin sesini o zamandan beri ilk defa duyuyordum. On iki yıl sonra, Bayan Bayar vefat ettiğinde, Başbakan İnönü, Hacıbayram'dan kaldırılacak cenazenin uğurlanışında kendi adına bulunulması ve aileye başsağlığı dilemesi için Özel Kalem Müdürü Necdet Calp'ı görevlendirecek; onun gitmek istemeyişi üzerine, Başbakanlık müsteşarı olarak görev bana aktarılacaktı.

5 Göğe.

6 İsa Peygamber.

7 1927'de bu portreyi yapan A. Kampf'a, Gazi, yüz kısmı için birkaç kez poze etmiş. Kampf, belden aşağı çizmeli kısmı, yaver rahmetli yüzbaşı Şükrü Özer'e bakarak yapmış. Arkada Ankara Kalesi'nin silueti, daha ön planda Gazi'nin bindiği at vardır.

Levent Şahverdi Arşivi

İnönü portresinin kaldırılmış olduğunu gördük. Resmin ansızın sır oluşunun bir tek açıklaması bulunabilirdi. Kabul edilmek için bekleyen mücahitler ya da takdirkârlar, sıraları gelinceye kadar "iktidar hastası"nın büyük boydaki tablosu ile karşı karşıya oturmayı kendilerine yedirememiş, bunu liderlerine de duyurmuş olsalar gerekti.

VII
Boşalan Kitaplık

Cumhurbaşkanlığı Köşkü'nün üst katındaki kitaplık salonuna, 1938 sonlarında, İnönü'nün kendi evinden getirilen kitapları yerleştirilmişti. Zamanla kitap raflarının ihtiyaca yetmediği görülerek, duvarlara boydan boya yeni raflar eklendi. 14 Mayıs'tan sonra İnönü'nün kitapları kendi evine taşınınca, salondaki raflarda hiçbir şey kalmamıştı. Durum gözüne çarpan Bayar emir verdi: "Kütüphane pek boş. Dolduralım." Bunun üzerine resmi yayınların hacimlilerinden yararlanılarak, kitaplık salonu dekoru, boşluğu göze batmayacak tarzda düzeltildi. Bu arada, Ziraat Fakültesi'nin yayınlarından sayısı kabarıkça kitapları dolgu maddesi olarak epey işe yaradı.

❑

İnsan curnatasının yanı sıra, bir de yazılı başvurma curcunası sürüp gidiyordu. Evrak memuru Bebe Rıza burnundan soluyor, kâğıtları kaydetmeye güç yetişiyordu.

Örneğin, Bursa'dan bir telgrafçı; eski İttihatçılardan olduğunu şöyle hatırlatıyor: "Hani Setbaşı'nda rey pusulalarını sandıklara avuç avuç atmıştık ya. İşte ben oyum."

Birçok mektuptan ve içlerindeki 1946-1950 arası tarihini taşıyan DP Genel Merkezi başlıklı kâğıtlara yazılmış ilişiklerinden şu anlaşılıyordu: Demokrat Parti'ye o yıllarda yapılan bütün sızlanmalara "Bugün elimizde bir şey yok, inşallah yarın iktidara gelince ilâahiri..." yollu cevaplar verilmişti.

Kendilerini yıllardır gadre uğramış sayanlardan yığın yığın dilekçeler geliyordu. Çoğu "demokratik inkılap ve hayata karşı olan sevgi ve alakam dolayısıyla geçmiş iktidardan gördüğüm sui muamele..." ya da "üç senedir terfi müddetim dolduğu halde Halk Partili olan amirim...", yahut "baskısı altında inlediğim istibdattan sayenizde kurtulduk" diye başlıyordu. Sonra, uğranıldığı iddia olunan haksızlığın açıklanmasına girişiliyordu. Bunlar, cumhurbaşkanının emriyle ilgili mercilere havale ediliyordu.

Levent Şahverdi Arşivi

İlgililerin verdiği cevaplar çokluk "filan tarihte inzibat komisyonu kararıyla hakkında verilen" ya da "zimmetine para geçirmiş olduğu" tarzında açıklamalardan oluşuyordu.

VIII
Varlık Vergisi'nin Geri Verilmesi

Yurtdışından mektup gönderen bir Ermeni vatandaş, Varlık Vergisi'nden ileri gelen zararının tazmini için, iktidara geçince DP'nin tedbir alacağı vaadinin artık gerçekleşeceğine güvendiğini belirtiyor, sonucu tez elden beklediğini bildiriyordu.

❑

Refik Koraltan'ın Amerika'daki -adını anımsayamadığım- bir oğlundan da mektup vardı. Kendisi New York'ta (her ne demekse) ticaret erbabı mensuplarıyla temasta imiş. Hepsi, memleketteki siyasal gelişmeyi Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü'nün oradaki temsilcisinin gereğince yansıtmadığı düşüncesinde imişler. Ayrıca, bakanlıklardaki müdürlüklerin sabotaj yaptıklarını söylüyorlarmış. Mektubu arz ettiğim zaman, Bayar içindeki görüşler için "doğrudur" dedi. Verdiği emir üzerine mektubun suretlerini Başbakanlık'a ve bakanlıklara yolladık.

❑

Yücel dergisi sahibinden gelen mektupta, yarı tıbbi, yarı şairane bir deyimle "10 Kasım 1938'de duran nabzımız, 14 Mayıs 1950'de yeniden atmaya başladı" deniyordu. Birkaç gün sonra gelen ikinci bir mektupta, derginin kaç nüsha satış yaptığı takdirde yaşayabileceği rakamlarla belli ediliyordu.

Bir başka mektupta sızlanış şöyle idi: Madeni varmış. "Kara kuvvetin zulüm ve itisafi yüzünden" mahvolmuş. Kara kuvvet, "hattı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır" dedirtenmiş (mektubun buraya kadarını anlamak mümkün değilse de, gerisi daha açıktı). Afyon Toprak Ofisi malzeme şefi iken Bayar'ı karşılamaya gittiği için tasfiyeye uğramış. İş istiyor.

❑

Amerika'dan, İktisadi İşbirliği Türkiye Temsilcisi Mr. Russell Dorr'un

Levent Şahverdi Arşivi

babasından gelen bir mektubu kendisine sunarken, Bayar, eski harfleri bilip bilmediğimi sordu. Bu soruyu, önce yaşımı göstermediğime takılan nükteli bir iltifat gibi kabule hazırlandım. Yanıldığımı hemen fark ettim. Bayar, yazılacak cevapta belirtilmesini istediği dört noktayı eliyle ve Arap harfleriyle mektubun altına kaydetti. Pratik tutumuna hayran olmamak elde değildi. Oysa, kendinden önceki iki başkan o beceriyi gösterememişti. Arap harfi kullanmamakta ayak diremişlerdi.

Russell Dorr'un Doğu illerimizde yaptığı bir gezi dönüşü yazdığı bir mektubun Türkçe çevirisini arz ederken, Bayar çevirideki sia kelimesini sordu. Capacity karşılığı olarak kullandığını anlattım. "O, sia değil, süa'dır" buyurdu. Huzurdan çıkınca hem tereddüt, hem merak edip lügate baktım: Sia imiş.

Von Papen'in yazdığı bir Fransızca mektubu okurken Büyük Millet Meclisi albümünde Fransız dilini bildiği yazılı olan cumhurbaşkanı fugitif'in, bir başka mektupta da gens de lettres'in manasını anlamak istediler.

Dışişleri ile ilgili salahiyetname ve benzeri evrakın altına konulan soğuk damgaya yeni cumhurbaşkanının adı ne şekilde yazılacaktı? Protokol Umum Müdürü Tevfik Kâzım Kemahlı bunu telefonla öğrenmek istemişti. Bayar'dan sordum. Bilhassa Celal'in üstünde aksan sirkonfleks olup olmayacağını... Bunun üzerine kendileri "Hakiki imlası nasıldır?" sorusunu yönelttiler.

❑

Amerika'dan bir başka mektup aldık. Kalburüstü kimselerin özgeçmişini yazan *Current Biography* adlı kitaba konulmak üzere, Bayar için hazırlanmış yaşamöyküsü mektuba ilişik bulunuyordu. Metnin gözden geçirilerek, gerekiyorsa düzeltildikten sonra yayımlanmak üzere geri gönderilmesi isteniyordu. Türkçe çevirisini Bayar'a arz ettiğim özgeçmişin bir tümcesinde "İnönü, partiler kurulmasına müsaade etti" deniliyordu. Ben o tümceyi okuyunca, Bayar derhal kanısını açıkladı: "Müsaade etmeseydi ne olacaktı sanki? Kanun müsaitti." Böylece o tümce çıkarıldı. Biraz aşağıda "İnönü iktidardan iyi duygular içinde ayrıldı diye gazeteler övdüler" fıkrası geliyordu. Bayar'ın buyruğu ile o fıkranın başına "ilk zamanlarda" kaydını ekledik. "Demokrat Parti böyle bir başarı beklemiyor, % 40 kadar milletvekili alacağını umuyordu" tümcesini de, yine buyruk gereği, şu biçime getirdik: "Demokrat Parti'nin çoğu büyük bir ekseriyet alacaklarını umuyorlardı. Pek azı bunu beklemiyordu."

Levent Şahverdi Arşivi

IX
"Yaman Bir Adam!"

Rıza Çavdarlı adlı birisi, içinde eski harflerle yazılmış bir mektup bulunan basılı bir broşür göndermişti. Broşürün kapak yazısı şöyle idi:

Komünistlikle Cidal
Çavdarlı Neşriyatı Serisinden
Kanunlar mı Komünistleri Himaye Ediyor?

Mektubunda Çavdarlı, Bayar'dan özür diler gibi idi. Demokrat Parti hakkında evvelce beslediği kanaatlerin (o kanaatler her ne ise) şimdi tamamıyla değişmiş olduğunu belirterek, pişmanlık duyduğunu anlatıyordu. Broşürde İnönü, Rusya ile yatıştırıcı siyaset kullanılması taraflısı olup Truman'ın isteği üzerine istifa eden Amerika'nın eski Cumhurbaşkanı Yardımcısı Wallace'a benzetiliyordu. Bayar mektubu ve broşürü gözden geçirdi. Sonra, "Yaman bir adam bu" dedi; "ifadesi düzgün." Aldığım emir üzerine yeni Basın-Yayın umum müdürü Halim Alyot'a telefon ettim. Çavdarlı hakkında bilgi istedim. Çavdarlı için, Alyot, Umum Müdür-

lük arşivinden çıkarttığı şunları bana bildirdi: "Gayri ciddi. İlmi kıymeti yok. Tarihi roman olarak yazmış olduğu eserler intihal."[8] Bir yandan, Bayar, Daire Müdürü Dr. Hikmet Oktar'ı çağırarak, Cerrahpaşa Verem Pavyonu'nda yattığını öğrendiğimiz bu "yaman adam"la ilgilenmesi için emir verdi.

❑

Yazılı başvurma curcunasının sadece Kalemimize inhisar etmediği anlaşılıyordu. Haziranın dördüncü haftası içinde Sağlık Bakanlığı; ondan üç hafta sonra da Tarım Bakanlığı birer genelge yayımladılar. Bunlarda, imzasız ihbar mektuplarının işleme konulmayacağı, ihbarlardan bir kısmının iftiradan oluştuğu bildiriliyordu.

---

8 Çalıntı.

Umulur ki, Rıza Çavdarlı ile Rıza Çandarlı aynı kimseler değillerdir. Çünkü, vaktiyle, 15 Haziran 1940 günlü *Ulus* gazetesinde şu satırlar okunmuştu: "İstanbul'da 2 Casusun Davası Dün Başladı": "Açıkgöz Gazetesi sahibi Mehmet İhsan Yazgan ve Rıza Çandarlı yabancı bir devletin casusluk hesabı ile ve yabancı sefaretten gizli para ve haber alarak yazmaktan mahkemelerine başlandı. Mahkeme gizli yapılacaktır."

Levent Şahverdi Arşivi

X
Savarona Serüveni

İleride tadını tadacağımız birtakım ferahlatıcı olayların belirtileri de kendini göstermeye başlamıştı. Örneğin, iktidar gazetesi, Savarona'ya bir alıcı çıktığını haber veriyordu. Bayar'ın başkanlığındaki hükümetçe 1938'de satın alınan Savarona Yatı ile gezmek, hasta Atatürk'e, yalnız Marmara ile Boğaziçi'nde birkaç kez kısmet olmuştu. Ege Denizi savaş dolayısı ile kapalı kaldığından, İnönü cumhurbaşkanlığı zamanında bu yatla yalnız Marmara ile Karadeniz'de birkaç gezi yapabilmişti. Savarona'ya binmiş olması İnönü'yü yıpratmak üzere bir günah gibi 1945-1950 arası muhalefet edebiyatında sergilenip sömürülmüştü. DP iktidarının eşsiz buluşlarından biri, kullanılması bir zamanlar yüzkarası gibi gösterilmek istenen Savarona'ya bazı iç değişiklikler yaparak "okul gemisi" adı takmak olacaktı. O adla hizmetinde bırakılan yatla Bayar, okyanuslar aşırı uzun gezilere çıkacaktı.

XI
Tevfik Rüştü Aras

1945'te *Tan* gazetesindeki yazılarıyla DP kurucuları yararına epey emeği geçmiş olan Dr. Tevfik Rüştü Aras, Hüseyin Cahit Yalçın'dan açılan Filistin Uzlaştırma Komisyonu başkanlığına atandı. Böylece, Aras beş yıl önceki hizmetinin ödülünü az çok elde etmiş oluyor; olaylara bir başka parlaklık katıyordu.

XII
"Atatürk'ün Çırağı"

Kore'ye asker gönderme kararına varmak için ilk görüşmeler 18 Temmuz'da başbakan, bakanlar ve askeri erkân arasında Yalova'da başlamıştı. O sırada Yalova'da bulunan Birleşmiş Milletler Türk Daimi Delegesi Büyükelçi Selim Sarper'e Başhekim General Dr. Zeki Hakkı Pamir'in "Yahu, karara varmadan bir kere İnönü'ye de sorsalar" dediğini; Sarper'in "Evet, birkaç kadeh içsem de, söylesem" cevabını verdiğini anımsıyorum.

Ondan sonra, Yalova'da kaldığımız kadar, iki buçuk aydır alışmaya çabaladığımız yeniliklere daha yenileri katıldı durdu.

Genel Kâtip Cemal Yeşil'in böbreklerinden, Başyaver Cevdet Tol-

Levent Şahverdi Arşivi

gay'ın siyatikten sızlanmaya başlamaları o günlere rastlıyordu. Bende herhangi bir sağlık aksaması henüz baş göstermiş değildi.

Yalova'da polisin bir yurttaşa dayak attığını cumhurbaşkanı öğrenince, tepki çok kuvvetli oldu. Bayar "Ben burada iken dayak atılır mı? Failini perişan ederim" demekten kendini alamadı (8 Ağustos). "Perişan" sözcüğü kalburüstü demokratların pek beğendikleri bir deyime benziyordu. Fenik, yazı başlıklarında bile onu kullanıyordu. Her tarafta arttığı söylenen asayişsizlik ve zabıta vakaları acaba bu "perişan" olma korkusundan mı ileri geliyordu? Yoksa, 14 Temmuz'da kabul edilen Umumi Af'tan yararlanarak başıboş bırakılan 23.000 hükümlünün bunda bir etkisi var mı idi? Anlayabilmek zordu.

Bir sabah Büyükelçi Selim Sarper'den gelen bir raporu Yalova Köşkü'nün ikinci kattaki yazı odasında Bayar'a okuyordum. O dinliyor, zaman zaman elverişli izlenimini "Aferin çocuğa, aferin çocuğa" sözleriyle ortaya koyuyordu. Böyle "çocuk" diye söz yöneltmeyi Atatürk severdi. Yalnız, sözcüğü o "çucuk" biçiminde söylerdi. Atatürk'ün -oldukça esnaf ağzıyla- "çırağı" olduğunu muhalefette iken kimi vesilelerle ortaya atıp bir kısım basına da yansıtmış bulunan Bayar, onun kullandığı sözleri de taklit ediyordu demek... Dahası, Atatürk kaplıcada çoğu kez kısa kollu beyaz bir gömlek giyerdi. Şimdi çırağı da öyle yapıyordu. Zaten, çırak lateşbih[9] bir Atatürk'tü. Bunun niçini çok basitti: Atatürk resmi sıfatını bırakıp, tek başına ülkeyi padişaha karşı ayaklandırmıştı. Bayar da milletvekilliğinden çekilip, halkı "diktatör"e karşı kıyam ettirmişti. Ben, yazı odasından aşağı inip, Köşk'ten ayrılacağım sırada, cumhurbaşkanının küçümencik torununu, dadısı, oyalamakla meşguldü. Dadı yavruyu "Prensesim" diyerek kucaklarken, kapıdan çıktım.

XIII

Gece Yatısına Kalan Yabancı Konuklar

Can alıcı yeniliklerden bir önemlisi, İngiltere büyükelçisi ile eşinin kaplıcada iki gün Cumhurbaşkanı Köşkü'nde alıkonulup konuk edilişi idi (3-4 Ağustos). Böyle bir geleneğin değil, örneğin bile Cumhuriyet tarihimizde olduğunu sanmıyorum. Yine bildiğim yöntemlere göre, devlet başkanlarımızın yabancı diplomatlarla yaptıkları bütün temaslarda ya Dışişleri bakanı ya da bakanlığın bir temsilcisi bulunur. Atatürk olsun, İnönü olsun bu kuralı titizlikle gözetmişlerdir. Sir Noel Charles ile Lady Char-

9 "Benzetmek gibi olmasın!" anlamında.

Levent Şahverdi Arşivi

les'in Yalova'da kalışlarında ve cumhurbaşkanı ile birlikte İznik örenlerini görmeye gidiş gelişlerinde, yanlarında yalnızca Kırşehir milletvekili Amiral Özdeş bulundu.

Büyükelçiyi ve eşini Acar motoru ile İstanbul'a getirip, esenledik. Sonra, Bayar, konuk Amerikan Altıncı Akdeniz Filosu Komutanı Visamiral John Bellentine'ı Dolmabahçe'ye kabul etti (5 Ağustos). Bursa'da dinlenmeye çekilmiş bulunan Milli Savunma Bakanı Refik Şevket İnce'ye Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Samet Ağaoğlu vekillik ediyordu. Dolayısıyla, kabulde Amerika Büyükelçisi Wadsworth ile birlikte o bulundu. Büyükelçinin sözlerinde kayda değer yönler vardı. Bunlar, adeta halinden yakınır bir eda ile anlattığı "ömrünün büyük bir kısmının Arap ülkelerinde memleketini temsil etmekle geçtiği; en son görevi olan Roma'da Kont Ciano'nun Amerika'ya savaş ilan ettiği; mesleğindeki çalışmalarının ürününü ilk kez Türkiye'de devşirdiği" idi. Bununla, Türkiye'den Kore'ye asker gönderilmesinin sağlanmış olmasını kastediyor denilebilirdi.

İngiliz büyükelçisi ile eşinden sonra, kaplıcada ağırlanma nöbeti, İktisadi İşbirliği Misyonu Başkanı Orta Elçi Russell Dorr ile eşi ve çocuklarında idi. Bütün görüşmelerle gezintilerde yine Amiral Rıfat Özdeş bulundu. Dışişleri'ni ve hükümeti temsil edecek bir kimse yoktu (13 Ağustos).

XIV

Cumhurbaşkanı ile Başbakanın İlişkileri

Yeniliğin bir başka yönü cumhurbaşkanı-Dışişleri bakanı ilişkilerinde göze çarpıyordu. Ağustos başından beri Paris'te bulunan Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü'den bir ses çıkmayışı tuhafına gitmiş olmalı ki, Bayar, Cemal Yeşil'e "Paris'teki faaliyetten haber alamıyoruz; olup bitenleri gazete havadislerinden okuyoruz" demeye gereksinme duymuştu.

Cumhurbaşkanı ile başbakanın ilişkilerinin de yenilik göstermekten uzak bulunmadığına çok geçmeden tanık olduk. 17 Ağustos'ta Yalova'dan Ankara'ya hareket edilecek, yol üstünde Gölcük Tersanesi gezilecekti. İstanbul'da bulunan başbakan Gölcük'e birlikte gelecekti. Başyaver Cevdet Tolgay aldığı emir üzerine 16 Ağustos'ta bu konuyu konuşmak üzere başbakanı telefonla İstanbul'dan aradı. Telefonda karşısına İstanbul milletvekili Salih Fuat Keçeci çıktı. Keçeci, başyavere "Şimdi siz başbakanla görüşemezsiniz. Söylenecek bir şey varsa, ben kendisine söylerim" dedi. Cevdet'in olayı bana hikâye ederken, yaverlikteki bunca yıllık tecrübenin verdiği olgunluğuna ve yüzündeki sevimli çizgilerin kıpır kıpır

Levent Şahverdi Arşivi

edişine karşın, şaşa kalışını sözle belirtmekte güçlük çektiğini seziyordum. Başbakanla temas sağlanamadığından, Bayar ertesi gün Gölcük gezisini yalnız başına yaptı.

❑

Zincirleme yürüyen gericiliğe ödün vermenin ilk halkası ezanın yeniden Arapça okunmasına izin çıkaran kanundur. Yıllar sonra, Cihat Baban bu konuda şöyle diyecekti: ".... Demokrat Parti derhal ezanın Arapça okunmasına yol açan kanunu getirince, Bayar üzüldü, sinirlendi, fakat beş yıllık mücadelede birbirleriyle yüzgöz olan liderler kadrosu içinde Bayar Menderes'e söz geçiremedi ve olupbittiye boyun eğdi. Bu onun aleyhinde fena bir puan oldu, sonra bu gedikten çok su girecekti." (*Politika galerisi* 1970, sayfa 30.)

1942'de Bayar'ın başarılarını, yazdığı 4 cilt kitaba sığdıramayan tarihçi Cemal Kutay ise, Arapça kuran yüzünden Bayar'a kırılmıştı (22 Nisan 1990 günlü *Sabah* gazetesi).

XV
Genel Kâtibin Arabası

Genel Kâtiplik arabasıyla Ankara'ya dönecek olan Cemal Yeşil, giderken Bursa üzerinden geçip orada bir gün kalmak için Bayar'dan peşin izin almıştı. Bayar'ın Yalova'dan Gölcük'e hareketinden sonra yola çıkmak üzere işini düzenlemişti. Cumhurbaşkanı, Yeşil'e, tam kaplıcadan ayrılacağı sırada küçük bir süpriz yaptı. Genel Kâtiplik arabasını epey zamandır Termal Oteli'nde bulunan Meclis Başkanı Koraltan emrinde bırakmasını, kendisinin trenle Ankara'ya dönmesini bildirdi. Biraz tuhaftı. Ama, tabii emir emirdi.

XVI
Patrik

Üç buçuk ay önce Dolmabahçe'de elimi büyücek ellerinin arasında tutarken, İnönü'nün başarısı için niyazda bulunduğunu söyleyen Patrik Athenagoras, Tanrı duasını kabul etmediği için olacak, bu kez Bakırköy Aya Yorgi Kilisesi'nde, günün gereklerine göre niyazın şeklini değiştirmişti; "Allah Celal Bayar'ı başımızdan eksik etmesin" diyordu (*Son Posta*

Levent Şahverdi Arşivi

gazetesi, 14 Ağustos). Ama, 14 Mayıs'tan önce ömrüne dua edilenin adını unutturacak yerde hâlâ piyasaya sürme yanılgısına kapılan kimi aymazlar da yok değildi. Bunlar gidişata ayak uydurabilmek anlayışını gösteremişlerdi. Kore'ye harekete hazırlanan savaş birliklerine İzmir'den katılacak erleri getiren vagonların üzerine "İnönü sana layık olmaya gidiyoruz, İnönü'nün izinde yürüyoruz, İnönü'yü örnek alıyoruz" gibi modaya aykırı sözler yazmışlardı. Bu kadarla da kalınmamış, İzmir'in CHP organı *Anadolu* gazetesi vagonlar üzerindeki tümceleri, yazı ve fotoğraflarla gösterir yayımlarda bulunmuştu. Bu suç üzerine savcılık gazete aleyhine tabii hemen kovuşturmaya girişmişti.

❑

Sayesinde Bayan Reşide Bayar'dan "Eski şeklin devam edemeyeceği" uyarısını aldığım Mersin'in ileride belediye başkanı olacak Bayan Müfide İlhan'ın adı bir ara yine ortada dolaştı. Eşinin İstanbul'a naklettirilerek oranın hastahanelerinden birine hekim olarak atanması için Cemal Yeşil cumhurbaşkanından emir aldı. Emir Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Nihat Reşat Belger'e Yalova'dan telefonla ulaştırıldı. Oysa bir yandan, Bakanlık tavsiye ve iltimas yapılmayacağına ilişkin bir bildiri yayımlıyordu. Bu paradoks da alacalı bulacalı olayların gözleri kamaştırdığı ağustos ayının cilveleri arasında idi (22 Ağustos).

❑

Üstünden çok geçmemişti ki, cumhurbaşkanı daha önce İngiliz büyükelçisi ile Yalova'da yapılan görüşmelerin Amiral Özdeş'çe tutulan ve o zamandan beri bende duran procés-verbal'ini istedi. Belge bir daha ne bana, ne de genel kâtibe geri geldi. Her ikimiz için beslenen güvenin bir belirtisi olabilirdi bu.

❑

Kitaplık memurluğuna yeni atanan Bayan Özel İnanlı ile yeni daire müdürü Yusuf Hikmet Oktar kafa kafaya verip, bir levha hazırladılar. Levhada "Bu konforlu, lüks manej İnönü zamanında yapılmıştır" tümcesi okunuyordu. Cumartesi ve pazar günü manej duvarına asılı kalan levhayı Bayar görünce indirtti. Yerine, daha hafif imalı bir yenisi konuldu: "Kapalı manej", altında inşa tarihi.

Levent Şahverdi Arşivi

XVII

Demokratik Görünüşler

Birinci Ordu kuvvetlerinin Kocaeli bölgesinde yapacağı manevralarda bulunmak için Gebze'ye gidiyoruz. Eksprese bağlanan iki özel vagonla Ankara'dan İstanbul'a hareket ettik (10 Eylül). Her iki vagonda mutfak, sofra gibi rahatlık araçları eksik değildi. Biz maiyettekiler karnımızı tabii orada doyurduk. Ama, cumhurbaşkanı katarın herkese açık lokanta vagonunda yemek yemeği yeğledi. Demokratik bir özenti olarak ekspresin öbür yolcuları ile bir arada görünmek kendisi için anlaşılan gerekli idi. Böylece, demokrasinin görüntü yanı kusursuzca işlerken, özel vagon da işlemeye devam ediyordu.

Demokrat Parti'nin muhalefet günlerinde belli başlı eleştiri konularından bir albenilisi Beyaz Tren olmuştu. O katar şimdi hangarında yatıyordu. Gerçi Bayar'ın onu kullanmamayı düşündüğü ortalığa yayılmıştı. Ama, kimi gazeteler -iki ay önce- Beyaz Tren'in İstanbul hattı yolcularına tahsis edildiğini yazmışlardı. Bayar, haberin her nedense "asıl ve esası olmadığı"nı Anadolu Ajansı ile derhal ilan ettirmişti (11 Temmuz). Belki "ne yer ne yedirir" sözü uyarınca Beyaz Tren'e ne kendi binecek ne başkasını bindirecekti. Gelgelelim bu tahminin doğru çıkmayacağını ileride yabancı devlet başkanlarının Türkiye'yi ziyaretleri sırasında görecektik. Demek ki cumhurbaşkanı, bu konuda lüks saydığı Umum Müdürlük Konağı'nı ancak yabancı uzmanlara layık gören yeni EKİ Umum Müdür Vekili Yusuf Gürata gibi düşünüyor olmalıydı.

XVIII

Edinburgh Dükü Yalova'da

Manevralardan sonra Yalova'ya geçildi.

İngiltere Kraliçesi Elizabeth'in eşi, Edinburgh Dükü Altes Philip donanma stajı görmekte olduğu savaş gemisinin İzmir Limanı'na uğrayışını vesile bildi. Uçakla Yalova'ya dek uzanarak, cumhurbaşkanına günü birliğine konuk oldu. Avrupa'dan dönen Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü de bu buluşmaya katıldı. Yemekte dükün çok ilgilenip hoşlandığı uçan daireler üzerinde epey konuşuldu. Sonra, polo oyununa, bu oyunun oynanmasında kullanılan midillilere sıra geldi. Bayar bu konuda genişçe bilgi aldı; düke haralarımızdan midilliye yakın nitelikte birkaç hayvan armağan etmeye karar verdi.

Yemek üstüne kahve içilmek üzere Köşk'ün arkasındaki taraçaya çıkıldı. Yakın otellerden, çoğu hanım olan meraklılar taraçayı kuşattılar. İçle-

Levent Şahverdi Arşivi

rinden elinde fotoğraf makinesi bulunan biri parmaklıkları aşarak sokuldukça sokuldu. Bunu seyreden dük dayanamadı. "Ne hacet, buyursunlar, birlikte kahve içelim" demekten kendini alamadı. Cumhurbaşkanına Altes'in bu sokulganlıktan pek haz duymadıklarını çıtlattım. Belki bir seçmen vatandaşı gücendirmenin yersizliğini düşünmüş olduğundan, Bayar susmakla yetindi. Biraz sonra dük veda edip ayrıldı (14 Eylül).

XIX
Kabineden İkinci Çekilme

Nihat Reşat Belger'in Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'ndan ayrılışı, dört ay içinde Menderes kabinesinde ikinci tutunamayış olayı idi. Çekilişin nedeni açıklanmadı. Ama, iktidar çevrelerinin sonradan kullandıkları zarif deyim ile nedenin "şeyhuhet" (kocamışlık) olduğu iddia edildi. Dr. Belger'in istifası günü (18 Eylül) Ankara milletvekili Hamit Şevket İnce, Bayar'ın çağrılısı olarak, Çankaya'da yemekte idi. Vakit vakit sofradan kalkan İnce nöbetçi yaverliğine geçerek, oradan üç kez şehre telefon etti. Biraz sonra, sofradakilerden Başbakan Menderes -merak etmiş olacak- yaverliğe geldi. İnce'nin nerelere telefon ettiğini sordu. Bu soruşturmanın konuklar arasındaki karşılıklı güvenle herhangi bir ilişkisi yoktu herhalde.

❑

Cumhurbaşkanı Zonguldak gezisini on gün gecikme ile yaptı. Gezi her zamanki olağanüstü coşkun gösteriler dışında bir özellik taşımıyordu. Yalnız, kalabalık arasında kendisine "Sen bizim birinci reisicumhurumuzsun, yaşa, varol" diyen hayranlara, Bayar, "Atatürk'ü de unutmayın!" uyarısı ile alçakgönüllüğünü belli etti (25-26 Eylül).

❑

Ankara'ya döndükten sonra, Bayar Robert Kolej'in emekli profesörlerinden hocam Lawrence Moore'u kabul etti. Kendisi daha sonra Amerika Büyükelçiliği'nde basın ataşeliği yapmıştı. Şimdi, *Christian Science Monitor* Gazetesi yazarı idi. İkisi arasında Bayar'ın kuruculuk günlerinden kalma bir ahbaplık varmış. Konuşma daha çok Atlantik Paktı'na Türkiye'nin alınmamış olması çevresinde dolaştı.

Bayar görüşünü şöyle anlatıyordu: "Paktın on iki azası vardır. Amerika ile İngiltere hariç, geri kalan on devlet maneviyat, askeri kudret, harp ka-

Levent Şahverdi Arşivi

biliyeti, istikrar, solvabilité bakımlarından bize nazaran hiçtir. Öyle olduğu halde onlarla yazılı bir vesika imza edilmiş, bizimle edilmemiştir. Bunu anlayamıyorum. Bizi layık mı addetmiyorlar, aşağı mı görüyorlar, terettüp edecek vazifeyi ifadan aciz mi sayıyorlar? Cevap olarak denecektir ki, eski hükümetin müracaatı da kabul edilmedi; sizinki de edilmedi. Ama, öteki hükümet, milletin devirdiği bir hükümettir. Fertler arasında söz verilebilir, tutulur veya tutulmaz. Ama, millet mukadderatı mevzuu bahsoldu mu, iş değişir. Ben millete hesap vermek mecburiyetindeyim. İtiraf edeyim ki, Demokrat Parti bunun cezasını çekecektir."

Profesör Moore'un görüşü şu oldu: "Bizim kökenimiz, yetişmemiz, tarih geleneğimiz başkalık gösterir. Bir kentin ahalisi, kalkar, hiçbir yerden emir almadan, kendiliklerinden manevi bir ortaya çıkışla şu kenti elbirliği ile geliştirelim, derler. Amerika antlaşma imza etmez. Söz verir. Kaldı ki, bir antlaşma olursa, üsleri emre hazır tutmak gibi bir sorun belirir, ihtilatlara yol açabilir. Zaten, yazılı bir taahhüt olsa, maddeten bugünden farklı bir durum doğacak değildir."

Bayar, "Hayır mesele maddi yardımda değil" dedi. "Belçika ve Hollanda'ya böyle bir imkân tanınıyor da, bize tanınmıyor. Anlayamadığımız budur."

Profesör Moore sözünü sürdürdü: "İzlenen olumlu politikanın Amerika'da bıraktığı iyi izlenim orada başka hiçbir zaman yaratılmış değildir. Bu olumlu yolda yürünürse, alınacak sonuç, pakta girmekle alınacak sonuçtan farksızdır. Kore'ye yapılan yardım Amerika'da büyük publicity'yi mucip olmuştur. Hele, sorumluluğu üstünüze alarak, kendiliğinden, pazarlıksız (Moore bunu Türkçe olarak, 'bazarlik' biçiminde söyledi) olmak üzere bu girişimi yapmışsınızdır."

XX

Aftan Nâzım Hikmet'in Yararlanması

Eylül sonlarına doğru asayiş konusunda ileri geri söylenenler iyiden iyiye ortalığı sarmıştı. İçişleri Bakanı Rüknettin Nasuhioğlu, zabıta vakalarının artmadığını rakamlar vererek açıklamak zorunda kaldı (30 Eylül). Bazılarınca asayişsizliğin başlıca nedenlerinden sayılan Umumi Af'tan şair Nâzım Hikmet de yararlanmıştı. O, dokuz aya kalmadan, gizlice Demir Perde arkasına kaçacak (22 Haziran 1951); sonra Rus Radyosu'nda propagandalara başlayacaktı.

Yorumcu Erdem'in Moskova Radyosu'nda bu bağışlanmaya ilişkin konuşmasında bazı parçaları Basın-Yayın bültenlerinden Bayar'a okudum.

Levent Şahverdi Arşivi

"Dünya barışseverlerinin tazyiki karşısında Nâzım Hikmet'i affetmek zorunda kalan Türk reaksiyonerleri" kısmını dinledikten sonra, Bayar "Acıdım da, bıraktım. Böyle olacağını bilseydim, affettirmezdim. Olur şey değil, nasıl da yalan söylüyorlar" dedi.

XXI
Doğu Gezimiz

Saat 9'da, önce otomobille Ankara'dan Eskişehir'e, oradan uçakla Doğu illerine gidilmek üzere Çankaya'dan hareket edilecekti. 9'a çeyrek kala Bayar golf pantalonu, kasketi, çokluk elinden düşmeyen eldivenleri ile hazırdı. Köşk'ün kapısından taraçaya çıktı. Birlikte gidecek olanlar, hepimiz, orada idik. Başbakan bekleniyordu. 9 oldu. 9'u çeyrek geçiyor. Bayar taraçada bir aşağı bir yukarı dolaşmaya başladı. Aldığı emir üzerine, Cumhurbaşkanlığı nöbetçi yaveri, başbakanın evine telefon etti. Saat: 9:30. 10'a yirmi kala Başbakan gözüktü. Gecikişinin özrünü söylemek gereğini duymadı. Mayıstan beri alışmaya çabaladığımız yenilikler arasında demek böylesi de olacaktı. Ama, Anadolu Ajansı verdiği haberde 8:30'da hareket ettiğimizi bildirmekte sakınca görmedi. Özellikle başbakanın bu tür başıbozuklukları bütün gezi boyunca eksik olmadı (1-10 Ekim).

XXII
Meto

Kaderin cilvesi... Bindiğim otomobilde yol arkadaşım Mümtaz Faik Fenik. Geçirdiği hastalıklar sonucu aşırı beslenmekten olacak, pek semiz duruyor. Ankara'dan ayrıldıktan az sonra sigaram bittiği için, Allah razı olsun, Eskişehir'e dek onun paketinden geçindim. Havadan sudan, dereden tepeden laf ediyoruz. Bir ara Müstecabi için ne düşündüğünü sordum. Bu zat üç-beş aydan beri İstanbul'da çıkmakta olan sosyalist meşrepli ve Rus dostluğuna dönülmesini isteyen günlük *Gerçek*[10] gazetesinin sahibi idi. Fenik, "milliyetçidir" dedi. Basın alanında günün yetkilisi ağzından işitilen bu yargı karşısında tabii akan sular dururdu.

İki buçuk aya kalmadan Fenik "Hürriyet Anarşi Değildir" başlıklı makalesinde Müstecabi'yi bir temiz paylayacak; 1952 Kasım'ında da bu "milliyetçi" yazar komünistlikten hüküm giyerek hapse girecekti.

---

10 Sovyet yayın organı *Pravda*, "gerçek" anlamına gelmektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

Fenik'te nükte savurmak için kendini zorlayan bir çaba göze çarpıyor. Yüzde doksan dokuzu ıskarta edilirse, ara sıra güzel buluşları yok değil. Bir defasında "Ah şu Samet muhalefette olmalıydı da, bak bana ne mevzu çıkardı" dedi. Kafilemizdeki zatlardan Raif Meto önümüzdeki arabada imiş. Fenik, "Raif Meto'nun tozu da yenmez hani" diyor. Meto ile tanıştıktan sonra Fenik'e hak verdim.

Raif Meto'nun kafile içindeki yerini kestirebilmekte sonuna dek güçlük çektim. Özel danışman mı, demokrasiye tutkun bir yol gösterici mi, ateşli bir politika heveslisi mi, belli değil. Benim, saf kurnazlardan mı, yoksa kurnaz saflardan mı olduğunu kavrayamadığım (yani, kurnazlık unsurunun mu, saflık öğesinin mi ağır bastığını kestiremediğim) kimseler vardır, sanırım onlardan... Koltuğunun altında tomar tomar İngilizce, Fransızca gazeteler; durulan yerlerde kafile içindeki o otomobilden öteki otomobile seyirterek mekik dokuyor. Heyecanla bir şeyler anlatıyor. Tümceler raydan çıkan, kazaya uğramış sözcük katarları halinde birbirine biniyor. Kimileyin sözünü duymasını pek istemediği bir kimse yanında kendine özgü çekinmezlikle başını gözünü yararak İngilizce konuşuyor. Churchill'e tutkun. Dış politikayı çok yakından izliyor. İç politikanın ise, ekseni sanırsınız ki kendisi. Birçok sorun üzerinde kendi görüşleri var. Mühim gördüğü şeylerin mühim olduğunu "bu mühimdir" diye iyice, tekrar tekrar vurguluyor. Örneğin, organizasyon meselesi mühimmiş. Kafilemizdeki Mümtaz Faik Fenik'le Anadolu Ajansı Umum Müdürü Şerif Arzık'tan oluşan haber verme ekibini o organize etmiş. Bir ara, Cemal Yeşil'in yerinde kalmış ya da bırakılmış olmasından memnunluk duyduğunu söyledi. Benim için böyle bir şey demediğine göre, acaba?..

XXIII

Bütçede Tasarruf Yerine Açık

Yolda, Çifteler Harası'na kadar uzandık; Edinburgh düküne gönderilecek hayvanları seçmek için cumhurbaşkanı ahırları dolaştı.

Eskişehir'de, Porsuk civarındaki bir panayırda hazırlanmış olan kürsüden başbakan konuştu. Menderes'i kalabalık önünde ilk kez duyuyordum. O anda dinleyenleri, düşünmemeleri şartıyla, peşinden sürükleyecek bir kolaylıkla söylüyor. Konuşurken ayakları üzerinde ileri geri hafifçe yaylanıyor. Menderes'i dinlerken, Robert Kolej'de yıllar önce yaptığımız münazaralar belleğimde canlandı. Kura çeker, tartışılacak konunun bize düşen yanını -olumlu, olumsuz- düşünüşümüze uysa da uymasa da savunurduk. Maksat temrin yapmaktı. Düzgün konuşanlarımız, söylediğimiz

Levent Şahverdi Arşivi

biraz mantığa aykırı, çürük, boş da olsa, dinleyenlerimizi ağzımızın içine baktırırdık. Menderes'te bu "münazaracı" kokusunu epey seziyorum. Öyle sanıyorum ki, bu panayır söylevi, muhalefet günlerinde yapılan "memleketi altı ayda cennete çevirme" vaatlerinden yan çizmenin ilk habercisi. Menderes 1946'dan beri mecliste her yıl muhalefet adına bütçe eleştirisi yapmıştı. Şimdi, devraldıkları yönetimde mali kaynakların çok zorlanmış, güçten düşmüş olarak ellerine geçtiğini söylüyor. Yepyeni bir gerçeği henüz keşfetmiş bir masumun saflığı ile denk bütçenin sağlanamayacağına herkesi ucun ucun alıştırmak için kapı yapıyordu.

Ne ise, uçarak Erzurum'a vardık. Vali Konağı'nda sofraya gelmeden Bayar'la Menderes kısa bir süre halvet oldular. Bu yalnız kalış sırasında, sofrada sahneye konulacak sözlerin; tuluat tiyatrosu deyimi ile, karşılıklı sual-cevap tarzındaki "dişi" ve "erkek" numaralarının, provası yapıldığı biraz sonra meydana çıkacaktı. Erzurum valisi, Üçüncü Ordu Müfettişi Korgeneral Hasan Atakam, kafilemize katılan umum müdürler ve "haber verme" ekibi, hep birlikte sofraya oturuldu.

Başbakan "Kore'den bahsetmez oldular. 'Kore' diyorlardı, 'Kore' diyorlardı. İşte görüyorsunuz, artık Kore diye bir mesele kalmadı" yollu bir giriş yaptı. Gelen son haberlere göre önce Güney Kore kuvvetleri, arkasından Amerikan kuvvetleri 38'inci arz dairesini (enlemini) gerçekten aşarak kuzeye doğru ilerliyorlardı. Başbakan'ın bu konuyu böylece ortaya atışı, bir yandan da, sofradaki askerlere karşı bir tour de force olacaktı.[11]

XXIV

Halk Partisi'nin "Rezilane" Propagandası

Sözü Bayar aldı: "Kral Aleksandr'ın Marsilya'da katledilmesinden sonra, Prens Paul'ün niyabeti sırasında Belgrad'a gitmiştim. Temas ettiğim Yugoslavlar Atatürk'ün çekmiş olduğu bir telgrafın minnetini hâlâ muhafaza ettiklerini söylediler. Atatürk Marsilya hadisesi üzerine derhal Hariciye vekilini çağırtmış, bir telgraf yazdırmıştı: 'Ordularımı seferber edeyim mi?' Hariciye vekili tereddüt etmiş, İsmet Paşa da süklüm püklüm, sesini çıkarmamıştı. Atatürk, 'Yaz diyorum' dedi. Bu, tabiatıyla bir dost devlete karşı yapılan bir jestten ibaretti. Bizim Kore'ye asker göndermemiz de bu mahiyettedir. Senelerden beri memlekete, 'harbe sokmadık' diye défaitiste bir ruh aşılamışlardır. Bu millet asker bir millettir." Bu vérité de la Palisse'in bir hikmet gibi savurulmasından sonra, Menderes'e dönüp sordu:

11 Olağanüstü hüner gösterisi.

Levent Şahverdi Arşivi

"Sahi, barışseverler ne oldu?" Başbakan karşılığı hemen yapıştırdı: "Yeni bir inkişaf yok. Kore mevzuunda biz de İnönü'nün söylediğini söyledik, diye kendilerini müdafaa ediyorlar. Kasım Gülek rezilane, namussuzca propaganda yapıyor."

Kısa bir duraklamadan sonra, Başbakan, Halk Partilileri yarı alaycı iğneledi: "Demokrasiyi biz kurduk diyorlar."

Cumhurbaşkanı her vakitki çeki taşı edasıyla: "Demokrasiyi kimin kurduğunu demokrasi uğruna hapiste yatanlara sormalı!" buyurdu. Sonra, kahkaha sayılamayacak kadar pesten, gevrek bir "hı, hı, hı" koyuverdi. Durum benim için birden önem kazanmıştı. Sofradakilerden hapiste yatarak, Bayar'ın iltifatını hak eden biri varsa, o da Fenik'ti. Kendisi ile Eskişehir'e kadar yol arkadaşlığı yapmanın göğüs kabartıcı olması gerektiğini artık yavaş yavaş anlıyordum.

Bunun üzerine, önündeki bira bardağını sonuna dek boşaltan Menderes coştu; Halk Partililer için duyduğu anlaşılan acıma ile karışık üzüntüyü belirtti: "İçlerinde üç tane devlet adamı olsaydı, bu hale düşerler miydi?" Allah, Allah! Tevekkeli "çok yaşayan bilmez, çok gezen bilir" dememişler. Bakalım, biz de, bu gezide daha ne bilmediğimiz hakikatler öğreneceğiz.

XXV

Sınırsız Para Basma

Sofradaki sohbet sırasında ilişilen bir başka konu, Merkez Bankası'nca yapılan emisyondu. Tabii söz bankacılığın yetkili temsilcisi olmak gereken cumhurbaşkanınındı. Onun söyledikleri alçakgönüllülük gösterisi ile dinlenirken, ben on iki yıl önce rahlesi önünde iktisat doktorası sınavı verdiğime şimdi üzüldüğüm Lozan ekolünün son üstadı Profesör Boninsegni için yalnızca içimden "toprağı bol olsun" diyordum. Emisyon konusunun sofrada deşilmesine sebep *Ulus* gazetesi idi. Gazete 13 Mayıs tarihli Merkez Bankası bülteni ile şimdiki bülteni karşılaştırarak, altın ve döviz mevcudunun eskisine göre 130 küsur milyon azaldığını, para hacminin ise 220 küsur milyon arttığını belirtmiş idi. Alçakgönüllülük gösterisi ile dinlenen sözlerden esinlenerek *Zafer*'de döşeneceği cevaba Fenik "Tedavüldeki Para ve İktisadi Sabotaj" başlığını koyacaktı. Sonra, şöyle diyecekti: "Bu şekilde bir mukayeseye kalkıp bundan bu nevi neticeler çıkarmak, mali ve hele iktisadi meselelere pek fazla vukufu olmayan kimseler arasında, yine birtakım rakam oyunlarıyla hakikatleri tahrif ederek muazzam bir kışkırtıcılık yapmaktan başka bir şey değildir... O halde tedavüldeki para-

Levent Şahverdi Arşivi

nın artması bir enflasyon telakki edilemez. Çünkü karşılığı vardır. Ve mübayaa edilen mahsul satıldıkça, karşılığı Merkez Bankası'na ödenecektir" (8 Ekim tarihli *Zafer* gazetesi).

XXVI

"Savaşa Girmememiz Savaş Mantığının Sonucu!"

Gece Erzurum Belediyesi'nde yaptığı konuşma Menderes'in münazaracı tutumunu daha güzel meydana çıkardı. Hazırladığı kısa notları, gözlüğünü takıp şöyle bir süzdükten sonra, öne doğru iki adım atıyor. İskarpinleri üzerinde biraz yaylanarak üç-beş dakika konuşuyor; yine notlara bakıyor; iki adım daha atıp tekrar bir o kadar konuşmayı sürdürüyor. Söylenenlerin olgulara ne derece uyduğu, gerçeklerin ne kerte değiştirilip saptırıldığı, görüş ve iddiaların ne ölçüde sağlam esaslara dayandığı ayrı sorun... Fakat, konuşuyor ve pekala alkış topluyor. "Memleketi İkinci Cihan Harbi'ne sokmadık diyorlar. Savaşa katılmayışımız harp mantığının bir neticesidir." Böylesine yanıltmacalar belagata bulanan bir pervasızlıkla ortaya atılıyor; muhakeme yürütülmemek şartıyla, sessizce dinlenebiliyor.

Erzurum Vali Konağı'nda yakın illerin valilerinin katılması ile toplantılar oldu. Valiler illerine ilişkin bilgi verdiler. Menderes de, kurucuların yapmış olduğu gazayı (kutsal savaş) anlattı. Üç evrede mücadele etmişler: 1- Hürriyet mücadelesi, 2- Meşruiyet mücadelesi, 3- Demokrasiyi yerleştirme mücadelesi. Başbakan bu arada İnönü'nün mebus bile seçilmediği halde "mağşuş seçimler" sonunda dört yıl memleketin başına geçip reisicumhurluk yaptığını açıkladı. "Sanat okullarının ne gibi maksatlarla kurulduğu hakkında dahi iştibah içindeyim" dedi. Sözleri arasında "memzuç" (karışmış) sözcüğünü nedense çokça kullanıyor. "Biz ihtilal yapabilirdik. Fakat, onların 'Kalkın ey ehli vatan' demeye hakları yoktur" buyurdu. Bu mantık yürütüş karşısında rahmetli Recep Peker'in "psikopat" tanımlamasını anımsamamak elden gelmiyordu. Ama, benim zihnimi tırmalayan noktaların Menderes'i bilinçaltından biteviye tedirgin ettiği, onun iyimserden kötümsere ya da tersi doğrultuya dolu dizgin zikzaklar çizen düzensiz tutumundan belli oluyordu. Hele kendisine yol verilinceye dek tek partinin yönetim kurulu üyesi olmak, "Milli Şef"e tazim sunma fırsatlarını kaçırmamış bulunmak, şimdi takındığı tavırla öylesine çelişiyordu ki. Bu yüzden, sanki bir tür complexe d'infériorité'nin iğneli fıçısı içinde habire sigara içiyordu.

Nihayet, kurulması bitmiş olan Erzurum Et Kombinası'nı gezdik. Menderes her köşeye dudak bükerek, kınar gibi bir göz atıyor. Bana da

Levent Şahverdi Arşivi

bir ara "bunlar ne imiş" gibilerden göz kırpıp gülümsedi. Sırıttım. Kafilemiz içinde kombinaya harcanan paranın boşuna, girişimin yersiz ve yanlış olduğu kanısı 1950 seçim kampanyasında eleştirenlerden biri olarak egemen bulunuyordu.[12] Mümtaz Faik Fenik'in kombina gezisinde verilen bilgiler içinden bir tutam nükte sermayesi bulabilmek için kulağı kirişte idi. Bu konuya ayırdığı makaleye "150 Milyonu Yutan Bir Dev" başlığını koyup, tesisler için "Dertsiz başın derdi olarak eski iktidardan Demokrat Parti iktidarına devredilmiş" diyecek (13 Ekim); daha sonra, "Yedekçi" takma adı ve "Hayali Gibi" başlığı ile yazdığı koşuğun bir beytinde mizah gücünü deneyecekti (22 Ekim).

Bu yüz milyon feda olsun, sığırlar tek ferahlasın;
Damızlıklar da kürtaj oldular, haramı bilmezler.

Erzurum'dan Erzincan'a trenle gelindi. Trende yarenlik ettiğimiz Ziraat Bankası Umum Müdürü Mithat Dülge söz arasında, kendini tutamayarak, sakin bir eda ile dert yanıyordu. Başbakan, gezi boyunca rastladığı yurttaşların kredi dileklerini onların ödeme olanaklarını çok aşan rakamlar üzerinden derhal kabul ediyormuş. "Bunun sonu nereye varacak?" diyordu.

1949'da Avusturya'dan tütünle takas edilerek, getirtilip Erzincan'da kurdurulmuş takma (prefabrike) evler mahallesini dolaştık. Bazı gazetelerin muhabirleri yanımızda idi. Başbakan girdiğimiz evlerden birinin bölme duvarına eliyle vurdu. "14.000 lira" dedi, "İşte gazeteci arkadaşlar, iyi idare ile kötü idare arasındaki farkı, buyurun bizzat yerinde müşahade edin". "Kötü idare" dediğinin kurduğu duvara eliyle vurdu, orasını anladım; fakat iyi idarenin nesiyle kıyaslamak istediğini pek kavrayamadım. Kaldı ki, bu 14.000 liranın içinde binanın sigorta bedeli ile otuz üç yıllık faizi vardı. Bina bedeli, peşin ödendiği takdirde, 7.000 liradan oluşuyordu.

XXVII

Menderes Büyük Sulama Projelerine Karşı

Erzincan'daki temaslar sırasında bu il için eski iktidar zamanında hazırlanmış bir sulama projesinden söz edildi. Başbakan sulama işleri üzerindeki görüşünü bu vesile ile belirtmek fırsatını buldu: Halk Partisi birtakım çok büyük sulama ve baraj projeleri hazırlatmıştı. Oysa, DP böyle birkaç dev proje yerine yüzlerce küçük küçük sulama işlerinin gerçekleşti-

12 Nice ileri geri eleştirilişin ardından, et sanayii, tesislere 1950'ye dek yatırılmış sermaye iki yıl atıl kaldıktan sonra, ancak 1952'de, meydana getirilen Et ve Balık Kurumu eliyle yeniden canlandırılacaktı.

Levent Şahverdi Arşivi

rilmesi yoluna gidecekti. Menderes, ileride bu dediğinin tam tersi bir yol tutup, büyük sulama projelerine sarılacaktı.

XXVIII
Gazetecinin Diplomalısını Yeğleyen Bakan

Demokrasimizin tadına doyulmaz bir başka olayı, Ulaştırma Bakanı Seyfi Kurtbek'in İstanbul'da düzenlediği bir basın toplantısında geçti. Toplantıya katılan gazeteci esnafına bakanın tahsilleri ile diplomalarını sorduğunu yolda haber aldık. Gerçi, esnafa diploma sormak, hele şu günlerde, zülf-i yare dokunabilirdi. Bunu akletmemesi, bakanın geleceği yönünden parlak ümitler beslenmeyeceğinin belirtisi sayılsa gerekti. Ama, bu zatın daha sonra bulunacağı Milli Savunma bakanlığı görevinde Osmanlı Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın masasını getirtip, kullanmaya kalktığı havadisi, basın toplantısı fiyaskosuna rahmet okutacaktı. Onun için, diploma sorgu-suali üzerinde fazla durmaya değmezdi bile.

XXIX
Halk Partisi Seçimi Niye Kaybetmiş?

Erzincan'dan uçakla vardığımız Diyarbakır üzerinden petrol bölgesine geçtik. MTA'nın Raman Dağı tepesindeki pavyonlarında Raif Meto ile gece aynı odada yatmak kısmetmiş. Horlaması olmasa, pek iyi bir oda arkadaşı. Meto, 1950 seçimlerinden önceki günlerde Demokrat Parti önderleriyle yaptıkları propaganda gezilerinden söz açtı. Ellerindeki taşıtlarla haberleşme araçlarının elverişsizliğini açıkladı. Oysa, biz çok rahat şartlar içinde dolaşmışız. *1945 İngiliz Genel Seçimleri* adlı kitaptan[13] DP 1950 seçim kampanyasında çok yararlanmış. İşçi yoğunluğu bulunan yerlerde seçimleri kazanmalarında oradan aldıkları derslerin büyük payı varmış. Ben, İnönü'nün aynı kitabı, hem İngilizce aslından, okuduğunu söyledim. Meto "Halk Partisi, işleri daima hukuk cephesinden mütalaa ediyor; biz ise romantik, pratik tarafından ele alıyoruz" yollu bir şeyler söyledi (her ne demekse?). İnönü'nün 14 Mayıs'tan önceki son gezisi hata imiş.

Bu çığıra döküldükçe, ben çokluk, sözü Meto'nun ustası olmakla övündüğü yemek pişirme sanatına getirerek, ondan bir salçalı makarna tarifi dinliyorum.

---

13 *The British General Elections of 1945*, Mc Collum.

Levent Şahverdi Arşivi

İki askeri uçakla yapılan bütün gezi boyunca verilen molalar ve yenilen yemekler sırasında, Raif Meto, kafilemizde kimler varsa, hepsine Adana'daki kendi bahçesinden birer sandık portakal göndereceğini defalarca tekrar etti. Birlikte gelen Toprak Mahsulleri Ofisi umum müdürü, Ziraat Bankası umum müdürü, Tapu ve Kadastro umum müdürü, İskân ve Toprak İşleri umum müdürü ile uçakların mürettebatı subaylar da listede vardı. Bu arada bana da bir sandık behemehal Ankara'ya döner dönmez gelecek. Çünkü, portakal meselesi mühimdir. Siz şu satırları okurken, Meto'nun göndereceğini vaat ettiği portakalları hâlâ beklemekteyim. (Kendisi yıllar sonra rahmetli olunca, beklemeye de gerek kalmayacaktı.)

Raman kuyularını gezerken bindiğimiz cipte petrol bölgesinin korunmasıyla görevli bir jandarma yüzbaşısı vardı. Herkesle olduğu gibi onunla da Meto durmadan hoşbeş etti. Sonra, İngilizce olarak, bana yüzbaşıya iyi numara verdiğini söyledi. Bütün rastlayıp tanıştığı kimseler, Meto'dan gönüllü bir sicil amiri imişçesine Allah rızası için bir numara alıyorlar. Hazretin bana ne numara verdiğini bir türlü öğrenemedim. Jandarma yüzbaşısının maaş konusu ile ilgili bir takıntısı var. Meto, hemen vaat etti: Ankara'ya döner dönmez elli kişilik bir Demokrat milletvekili grubu, ilgili kanunu değiştirici bir ek maddeyi Meclis'e sunup sorunu çözüverecekler, hiç merak etmesin.

Akşam, Diyarbakır'da milletvekili Mustafa Ekinci'nin biraz Roma patrisyenlerinin evlerini, biraz ortaçağ kasırlarını andıran, ortası geniş mermer avlulu ve havuzlu eşraf konağında idik. Yemeği, güvercin kebabından bulgur pilavına dek pek nefisti. Ertesi sabah Diyarbakır suyundaki koli basillerinin yaptığı azizlik yüzünden bütün gün yataktan kalkamadım. Başta başbakan olmak üzere, kafiledekilerin daha epeycesi benim gibi rahatsızlanmışlar. Eksik olmasın, Başbakan Basri Aktaş'a hatırımı sordurdu.

XXX

Başyaverin Yolcu Olduğunu Falcı Söylüyor

Vali Konağı'nda partililer liderlerini görmeye geldiler. Aşağı yukarı hepsinin boynunda, pek büyücek DP inisiyalli, çevresi uygun desenli kravatlar vardı. Politik havanın elverişliliğinden ufak bir voli özlemi duyan bir İsrailoğlu yurttaş diye tasarladığım herhangi bir iş adamı, düşünüp bunları imal ederek, Diyarbakır piyasasına da sürmüş olacaktı. Böyle bir kravat satın alıp, Halk Partili kayınbabama hediye götürmeyi çok istedim. Fırsat bulup, çarşıya çıkamadım. Ama, Diyarbakır'ın ünlü falcısına, bir kaçamak

Levent Şahverdi Arşivi

yapıp, Başyaver Tolgay'la birlikte uğradık. İki kişilik takım halinde çalışan bu kadınlardan birincisine sual soruluyor; cevabı elinde tuttuğu içi su dolu bakır tasa parmağınızı daldıran ikinci hatun veriyor. Cevdet, birinci kadına "İstifa edeyim mi; yoksa bekleyeyim mi?" diye sordu. İkinci hatunun yanıtı kesindi: "Sen kılığını değiştirme, onlar seni nasıl olsa çıkaracaklar." Bakalım falcının kehaneti gerçekleşecek mi? Ben kendi üstüme böyle olasılıklar kondurmadığımdan, bu tür şeyler sormaya gerek görmedim.

Elazığ'da yine yakın illerin -aralarında Samet Ağaoğlu'nun kayınbiraderi, Malatya yeni valisi Dr. Turgut Babaoğlu'nun bulunduğu- valileri ile bir toplantı yapıldı. Erzurum'daki gibi iki taraf karşılıklı birbirini aydınlattı. Malatya'dan gelen bir heyet cumhurbaşkanı ile başbakanı kesinkes Malatya'ya götürmek istiyordu. Menderes'in ise buna hiç gönlü olmadığı seziliyordu. Bayar "Olmayacak şey üzerinde ısrar etmeyelim. Bakın, başbakan rahatsızdı, Diyarbakır'dan yataktan kaldırıp öyle getirdim" dedi. Bu vesile ile kaydedeyim ki, Anadolu Ajansı Umum Müdürü Şerif Arzık, Menderes'in bir özelliğine biz farkında olmadan mim koymuş. Bir yerden bir yere gidilirken uzun süre toplanışına bakarak "Kadın gibi" diyor; "bir türlü hazırlanamıyor." Valilerle konuşurken Bayar bir ara Demokrat Parti'nin durumunun ne denli sağlam olduğu inancını belirtmek fırsatını yarattı. Punduna getirip, Malatya milletvekili Hüseyin Dede'den[14] söz açtı: "14 Mayıs'tan evvel bana gelip 'Sizinle beraberim' dedi. Sonra, Halk Partisi listesinde mebus oldu. Şimdi istifa etti. Kimseye ihtiyacımız yoktur."

Elazığ'dan uçakla Sivas'a geldik. Hükümet Konağı meydanındaki kalabalığı jandarmalar bir düzene sokmaya uğraşıyorlardı. Fenik'in canı yanmışçasına peltek peltek haykırdığı duyuluyordu: "Halka eziyet ediyorlar!" Hükümet Konağı koridorlarında Raif Meto ile ayaküstü ahbaplığı sürdürdük. "İnönü zeki adam ama, kurmayı kendisini aldattı" dedi.

XXXI
"Nevropat" İnönü

Maiyet akşam yemeğini Çimento Fabrikası'nda yedik. Fabrika yöneticileri ile birlikte oldukça kalabalık bir masa. Muhalefet lideri İnönü radyoda -15 Ekim'de yapılacak- İl Genel Meclisi seçimleri dolayısıyla konuşuyordu. Çıt çıkmadan herkes dinliyor. Yorumda bulunan, görüş söyleyen yok... Herkes birbirine karşı çekingen.

14 19 Eylül 1950'de Halk Partisi'nden çekilen Malatya milletvekili Hüseyin Doğan.

Levent Şahverdi Arşivi

Yemekten sonra salona geçildi. Vali evinde kalan Bayar'la Menderes'in yanından henüz fabrikaya gelen Basri Aktaş içeri girdi. İnönü'nün radyodaki söylevine takılarak "Herif gene bir şeyler söyledi" dedi. Arkasından Şerif Arzık "Nevropat" sıfatını yapıştırarak Basri'den aşağı kalmamaya çalıştı.

Sivas Çimento Fabrikası'nda İşletmeler bakanı ile Sümerbank umum müdürünün katıldığı toplantıya Bayar başkanlık etti. Konu, Sivas fabrikasının genişletilmesi için seçimlerden epey önce getirtilmiş gereçlerin özel girişimcilere devredilerek, fabrikanın genişletilmesinden vazgeçilip geçilmeyeceği idi. Seçim kampanyasında DP ileri gelenleri genişletme gereçlerini Bartın'da özel kişilerin kurmak istediği bir fabrikaya -kuru vaat halinde de olsa- peşkeş çekmişlerdi. Seçim kazanılıp iş ciddiye binince, Sivaslılar feryadı koparmıştı. Bu toplantıda anlaşılan işi tatlıya bağlamak gerekiyordu. Kabahati tabii kimse üstüne almak istemiyordu. Sonunda Sivaslılar ağır basmış olmalılar ki, fabrikanın genişletilmesi kararlaştı.

Özetle, daha en az dört yıl bizi yönetecek olanlar ile yakınlarını bu gezide biraz daha tanımış olduk.

Uçakla Ankara'ya döndüğümüz 10 Ekim'de, Zafer Fenik'in Sivas'tan telefonla verdiği yazıyı yayımlıyordu. İnönü'nün İl Genel Meclisi seçimleri vesilesiyle radyodaki sözlerini ele alan yazının üstündeki nezaket akan başlığı "Fikir Fukarası Bir Nutuk"tu. Yazının zarif tümcelerinden bir tanesi şu idi: "İnönü Halkevleri'nin gösteri kolunda Othello temsil eder gibi ihtizazlı (titreşimli) bir dille konuşmuştur."

XXXII

Bayar - İnönü Konuşması

İnönü, Bayar'ı 22 Mayıs'ta mecliste kutlayalı, Bayar da az sonra onu evinde ziyaret edeli beş ay olmuştu. Beş aydır aralarında başka bir görüşme olmamıştı. Nöbetçi yaveri aracılığıyla randevu isteyen İnönü, 14 Ekim Cumartesi günü öğleden sonra Köşk'e gelerek Bayar'la konuştu. Buluşma vesilesi yapılan konu hükümetçe son zamanlarda bir kısım askerin terhisi ve Türkiye-Bulgaristan ilişkileri idi. Böyle olduğunu, İnönü'nün bu konuda Bayar'a sunduğu andaç saklanılmak üzere bana iletildiği zaman öğrendim. Andacın altında cumhurbaşkanının eliyle yazılmış iki satır vardı. Orada kimimizin "varaka" biçiminde telaffuz ettiğini cumhurbaşkanı "vereka" olarak kaleme almıştı. Ama, asıl dikkati çeken, bu ziyaretin, İnönü'nün her davranışı gibi, iktidar çevrelerince hoş görülmeyişi idi. Hele gelişin cumartesiye, Köşk bahçelerinin halka açık bulunduğu saatlere rastlayışı hiç iyi karşılanmamıştı. İnönü'süz memleket idare edilebileceğini

Levent Şahverdi Arşivi

her münasebetle kanıtlamak için çırpınan, bunu dilinden düşürmeyen Demokrat Parti hükümetinin işine karışmakta ne mana vardı? Sonra, İnönü'nün partisi -başbakana sorarsanız- muhalefetten de tasfiye edilmiş bir müstehaseden (fosilden) başka bir şey miydi? Hatta, 22 Mayıs'ta İnönü'nün meclise tebrike gelmemesi için Bayar'ın ona haber göndermiş olması bile belki bundan ileri gelmiyor muydu?

Sözün kısası, iktidar-muhalefet temaslarının uygarca yürütülmesi yönünden, İnönü'nün -beş yıldır kaçıncı olduğunu kestiremediğim- ümit ve çabalarının bu son örneği de, DP kurucuları eliyle boşa itilmekten kurtulamadı.

XXXIII

Resimlerin, Heykellerin Dokunulmazlığı Yok ki...

Ertesi gün, 956'sını DP'nin, 286'sını CHP'nin kazandığı İl Genel Meclisi seçimleri yapıldı. Aradan birkaç gün geçmişti ki, büyük önem taşıyan resim asıp asmama konusunda yeni gelişmeler gördük. Halk Partililerden oluşan Malatya Belediyesi'nin başkanına, belediye binasındaki İnönü resminin hükümet kararı uyarınca indirilmesi, Vali Turgut Babaoğlu'nun emriyle, nazikçe anımsatılmıştı. Bu uyarışa aldırış edilmemesi üzerine, Fenik'in deyişiyle "Hükümet otoritesini temsil eden kimseler resmi bizzat indirmeye mecbur kaldılar." Otorite temsilcileri arasında tabii İl Jandarma Kuvvetleri vardı. Bununla kalınmadı. Gelişme, iki gün içinde, aslında üç boyutlu resimden başka bir şey olmayan heykellere bulaştı. Ankara İli'nin Çamkoru yöresinde Ormansaray adı takılan binanın önündeki İnönü heykeli böylece kaldırılıverdi. Bu icraata, örneğin Ankara Ziraat Enstitüleri bahçesinden başlanmayıp, kuş uçmaz kervan göçmez bir orman içinde geçildi. Belki düşünüldü ki, bunu tenha bir yörede kamuya hazmettirdikten sonra, kalabalık yerlere uzanmak daha kolay olacaktır.

Çamkoru'daki olanların üstünden kısa bir süre geçti. İstanbul'daki İnönü Gezisi, İnönü Stadyumu, derken İnönü Ansiklopedisi gibi adlara sıra gelecekti. Daha sonra, Ankara'daki bazı cadde, sokak, okul adları değişecekti.

XXXIV

Aile Sofrasında

İl Genel Meclisi seçimlerinden bir hafta sonra idi (21 Ekim). Bayar'ın Basra'dan gelen büyük dayıoğlu, yanında İstanbul Üniversitesi'ne yazdır-

Levent Şahverdi Arşivi

mak üzere iki delikanlı getirdi. Gençlerden biri dayıoğlunun kız kardeşinin oğlu, öteki hısımı. İkisi de Arapçadan başka yalnız İngilizce konuşuyorlar. Bayar, söz arasında dayıoğlunun soy ağacını (şeceresini) açıkladı. Gazi Mihal Bey torunlarından altı yüz yıllık aile.. Dayı bey devrimci (ihtilalci) imiş. Ali Suavi olayına karışmış. O yüzden Arabistan'a kaçmış.

Böylece hoşbeşten sonra yemek salonuna indik. Demokrat Parti'nin istişari kongresi vesilesiyle Ankara'da bulunan birer Kütahya ve Uşak delegesi de, cumhurbaşkanının damadı Kütahya milletvekili Dr. Ahmet İhsan Gürsoy'un -bütün seçmen yurttaş tahminlerine karşın kendisi ailesiyle Köşk'e yerleşti-[15] konuğu olarak, sofrada idiler.

Döne dolaşa söz pek sevilen İnönü konusuna geldi:

"Kasım Gülek falan onu eskitiyorlar."

"Zaten eskidi eskiyeceği kadar."

"Radyoda konuştukça itibardan düşüyor."

Sonra konuşma biraz değişti: "Ankara'da çok dedikodu var."

Bayar "Sinir harbi yapıyorlar" dedi; "siz onlara yaptınız, onlar da size yapıyorlar şimdi."

Delegelerden bir tanesi, İnönü'nün bir hafta önce Bayar'ı ziyaretine işaretle, "Halk, size tarziye vermeye geldiğini söylüyor" dedi.

Bayar "Temas tesisi için, münasebete girişmek için bir mukaddeme" cevabını verdi.

"Meğer bir hiç imişler!"

Ben yemeğimi tatlı tatlı yemeyi sürdürüyordum.

Bayar istişari kongreye katılamayışını kastederek, delegelerle "Beni içinize almıyorsunuz" yollu şakalaştı. Delegelerden yaşlıcası hemen atıldı:

"Siz hep içimizdesiniz, başımızdasınız."

Tahtakılıç'a geçildi; Bayar düşüncesini şöyle belirtti: "Bunca insanlarla tanıştım. Bunun kadar şantajcısını görmedim. Benim için 'Bayar beni çekemiyor' demiş." Şantaj sözcüğünün buradaki kullanılışı yerinde sayılır mıydı, bilemiyorum.

Memurlar konusuna gelindi. Henüz hekimlik ihtisasını yapmamıştı ama, Dr. Ahmet Gürsoy'un ilginç görüşleri vardı: "Küçük memurları değiştirmek doğru değil. 400.000 memur var. Muhalif olacaklar. Aileleri de var" dedi. Böylece duyduğu anlaşılan ufak bir kaygıyı ortaya koydu. Bayar: "Birçokları yeni zihniyete intibak ediyor. Şark'ta hepsini intibak

15 Bayar ailesinin Köşk'e yerleşmesi, alıştıra alıştıra, ucun ucun oldu. Çünkü, kurucular muhalefette iken aksini vaat etmişlerdi. Böylece bunun bazı DP mücahitlerinde uyandırabileceği olumsuz tepkiler önlenmek istenmişti.

Levent Şahverdi Arşivi

etmiş gördüm" dedi. "Yeni zihniyet" ile kastedilenin ne olduğunu bilmiyordum. Ama, sofrada başka memur bulunmadığı için "Acaba intibak edenler sınıfına giriyor muyum?" sorusu zihnimi tırmaladı.

Bayar Kütahyalıya sordu: "General Asım Gündüz'den başkasını bulamadınız mı seçecek?"

Yanıt "Şair Behçet Kemal istifa etmeseydi, Halk Partisi Gündüz'ü mebus çıkaramazdı" oldu. Gerçekten, Behçet Kemal Çağlar son dakikada DP listesine girmek istememişti. Parti de galiba onun "bağımsız" etiket taşımasına razı olmamıştı.

Sonra tekrar o çok sevilen konuya dönüldü:

"İnönü'ye yanlış malumat veriyorlar."

"Gazeteleri okumuyor mu?"

"Hüseyin Cahit'i okuyor yalnız."

"Kendi kendini bu hale düşürdü." Ona ne şüphe! Mübarek adamı demokrasi deneyine zorlayan olmamıştı. Bunu tabii içimden söyledim.

Sıra, cumhurbaşkanının kerimesi Bayan Nilüfer Gürsoy'da idi:

"Fakülte'de (Dil-Tarih) 'Ulus, Halk Partisi'ni yıkmak için her şeyi yapıyor' diyorlar" sözü ile, o da bu çorbada bir tutam tuzu bulunmasını sağladı.

XXXV
"Pületika"

26 Ekim'de öğle yemeğine, Bayar, ünlü ajanslardan Associated Press'in Türkiye muhabiri Greenwood'u davet etmiş; ben de çağrıldım. Grenwood'un yanında *Cumhuriyet* muhabiri ve Associated Press'in Ankara temsilcisi Mekki Sait Esen vardı. Ayrıca, basın uzmanı geçindiği anlaşılan Ekonomi ve Ticaret Bakanı Zühtü Hilmi Velibeşe yemekte idi. Velibeşe arada nakarat gibi "Bir enkaz devraldık" diyordu. Bütün konuşma boyunca başka bir şey söylediği olmadı.

Velibeşe, yanılmıyorsam, yakın zamanlara yani son seçimde milletvekili oluncaya değin, şimdi "enkaz" dediği devlet varlığı içindeki radyonun galiba "Dertleşme" adını taşıyan bir saatinde dinleyicilerin hukuksal müşküllerine ilişkin sorularını her hafta yanıtlayagelmişti. Böylece ufak bir ek kazanç sağlayan bu eski avukatın tanınmışlığı ve geliri fazla olmasa gerekti.

Greenwood bir soru ile söze başladı. "DP iktidara geçeli altı aya yaklaşıyor. Bu süre içinde hükümet neleri yapabildi, neleri yapamadı?"

Bayar cevap verdi: "Memurlar arasında, valiler, jandarma komutanları

Levent Şahverdi Arşivi

vesaire, yeni zihniyete ve bizim çalışma metotlarımıza intibak etmişlerdir. Bazılarının yeri değiştirilmiş, bazı işe yaramayanlar vazifeden alınmıştır. Artık, validen ve jandarmadan şikâyet kalmamıştır. Memurların istikbal hakkında şüphe ve tereddütleri zail olmuştur." Cumhurbaşkanı "yeni zihniyet"in ne idiğünü açıklamadığı gibi, "çalışma metotları"nın şeklini, memurların şüphe ve tereddütlerinin nasıl "zail" olduğunu da söylemedi. Dedikleri belki olmuştu ama, herhalde ben farkında değildim.

Greenwood, "Kasım Gülek bana baskıdan şikâyet etti. Bolu'da Halk Partisi için kuvvet teşkil edecek unsurlar İl Genel Meclisi seçimlerinden önce hapse atılmış, seçimler biter bitmez serbest bırakılmış" dedi.

Bayar karşılık verdi: "Bundan malumatım yok. Hakikaten vaki ise, bunu yapanlar bizim de düşmanımızdır. Hem, biz baskı yaparsak kendi kendimizi inkâr etmiş oluruz. Onlar, olsa olsa yalnız 'Milli Şef'lerine ve liderlerine karşı bir baskıdan şikâyet edebilirler. Kasım Gülek'in Bilecik'teki bir beyanatının metnini hukukçularımız tetkik ettiler ve kanuna aykırılığını tespit ettikleri için muhakemesine lüzum gördüler. Kanuna karşı 'Milli Şef'leri de aykırı hareket ederse, onu da tuttuğumuz gibi deliğe tıkarız." Tekrar edeyim ki, sahne Çankaya'da Cumhurbaşkanlığı Köşkü'nün yemek salonu; konuşan Türkiye Cumhuriyeti'nin üçüncü başbakanıdır; deliğe tıkacak olduğu kendi selefi; konuşmayı dinleyen bir yabancı gazetecidir. Yukarıda anılan yeni zihniyeti belki şu sahne ile orada konuşanda ve konuşulanlarda, bir de konuşma tarzında görmek mümkündü.

Bayar devam etti: "Halkevlerine umumi ve hususi bütçelerden 50 milyon lira yardım yapılmıştır. Şimdiye kadar yapılan tetkiklerden, bunun 5 milyonunun doğrudan doğruya parti için sarf edildiği anlaşılmıştır. İma ettikleri bir baskı da budur... Kore'ye dair ilk haber geldiği akşam, siz bizde yemekte idiniz. Ben o gece uyuyamadım. Acaba Amerika enerjik bir karar verecek miydi? Siz, vereceği kanaatinde idiniz. Amerika o şekilde hareket etmeyip de artık öyle diyeceğim, dâhi pületikacı (politikacıyı Bayar böyle telaffuz ediyor) İsmet İnönü'nün oyalama siyasetini takip etseydi, bugün komünistler Hindistan hududunu çoktan aşmışlardı."

İktisadi ve mali konulara geçildi. Bayar "Et kombinası ve Maltepe Sigara Fabrikası[16] gibi teşebbüsler yerine daha lüzumlu sahalara para yatırılabilir. Eski iktidar iç finansman için gerekli 50 milyon karşılığı hazırlamamış. Bizim zamanımızda bütçenin açık vermesi için, bu 50 mil-

16 İsabetsiz yatırım olarak eleştirilen çağcıl bir sigara fabrikasının hazırlıkları yüzüstü bırakılınca, türlü zararlara uğranılacaktır. Sonra, yedi yıllık bir gecikme ile girişim yeniden ele alınacak; 1957'de yapılacak Maltepe Sigara Fabrikası temel atma törenine Bayar, belki yukarıki sözlerini anımsamadan katılacaktır.

Levent Şahverdi Arşivi

yon tahsisatın tarafımızdan bütçeye konulmasını istiyor," görüşünde idi. Greenwood, bütçesi denk olan pek az ülke bulunduğunu söyledi. Bayar "Biz ne istikraz yapabiliriz, ne de mükelleflere daha fazla yük yükleyebiliriz. Denk bütçesiz devlet yaşayamaz. 150 milyon açık var diyorduk, içine girince bunun 300 milyon olduğunu gördük" dedi.

Mekki Sait söze karıştı: "Greenwood, Kasım Gülek'le temas ediyor. Kasım ona birçok yalanlar, tahrif edilmiş şeyler anlatıyor."

Celal Bayar dedi ki: "Muhalefette iken *Times*'ın İstanbul muhabiri Mavridi'yi aynı gazetenin sahiplerinden bir zatla birlikte kabul etmiştim. Ona 'idarehanenizdeki eski fişleri artık değiştiriniz' dedim. Mavridi, Falih Rıfkı'nın, Hüseyin Cahit'in tesiri altında kalıyor. Onun için, *Times*'da hakikate uymayan yazılar çıktı."

Söz geçim pahalılığına geldi. Greenwood, Menderes'e "Ekmek, pirinç, kuzu (bu kelimeyi Türkçe olarak söylüyor) fiyatlarının bir gün içinde indirilemeyeceğinin köylülere propaganda edilmesini" salık verdiğini söyledi.

Bayar "Köylere kadar, bilhassa üçüncü derecedeki adamları 'biz sizi harbe sokmadık, bakın onlara daha üzerinden bir ay geçmeden sizi harbe sokuyorlar' propagandası yaptılar" dedi.

Velibeşe dilinin pelesengini yine ortaya sürdü: "Bir enkaz devraldık."

Bayar "Allah razı olsun ki Truman Doktrini'nden faydalanıyoruz" diye ekledi. Greenwood'un bir başka sorusunu şöyle yanıtladı: "1 Kasım nutkum bir pületika nutkundan ziyade bir iş nutku olacak. Harici siyaset geniş yer tutacak."

Greenwood "Nutukta Bulgaristan'dan söz etmek gerek. 250.000 kişinin kapılıp koyverilmesi gerçekten büyük bir sorun. Gaile çıkarmak, tehlikeli bir azınlığı gidermek istiyorlar" yollu fikir yürüttü. Bayar "Hayır", dedi, "asıl sebep, bizi İsveç gibi bitaraf hale getirip, ittifaklarımızdan ayırmak için tazyik yapmak, protesto çekmek ve Kore'ye yardımımızla muvazi gidiyor. Ama, sinir harbine alışacağız."

Bir yabancı gazeteci ile görüşme böyle oldu.

XXXVI

DP'nin İktidarda İlk Cumhuriyet Bayramı

Bayram günü Menderes yine hasta idi. Son gelen Uzakdoğu haberleri üç hafta önce Erzurum Vali Konağı'nda Kore için açığa vurulan kanıları tümden yalancı çıkarıyordu. Bunlar mı acaba başbakanın sinir sisteminde bir sarsıntı yapıyordu? İstişari Kongre'de Menderes'e vekillik eden Karaosmanoğlu'da ortada yoktu.

Levent Şahverdi Arşivi

Dışişleri Bakanı Köprülü meclis binasının biraz aşağısında otomobilinden indi. Saf tutmuş kız izcilerin önünden büyük komedyen Charlie Chaplin'i aratmayan endam ve mimikleri ile yokuş yukarı, iki eliyle selam yerine geçen işaretler yaparak zıplaya zıplaya çıkışı görülecek şeydi.

Meclisteki kutlama töreninin bitmesi üzerine, hipodroma gitmek için yola çıkış biçimsizce oldu. Hareket edildikten sonra, başta cumhurbaşkanınınki olmak üzere, önümüzdeki üç arabanın tamponları birkaç kez birbirine çarptı. Halk arabaya sokuluyor, zabıta düzeni sağlayamıyordu. Bir ara baktık, bir kız çocuğu öndeki arabada. Sonra, başyaverden öğrendim ki, eziliyormuş, içeri almışlar.

Tribünde eski ahbap, yeni Gümrük ve Tekel bakanı Nuri Özsan'la Husumet Andı'ndan bu yana ilk kez merhabalaştık. Babamın Muğlalı oluşu dolayısıyla olacak: "Nasılsın hemşerim?" diye iltifatta bulundu. Nuri Özsan, Dr. Pamir'e de, İnönü'yü kastederek; fakat adını anmayarak "Nasıllar?" demiş.

Pamir, yine ad söylemeden, "İyiler" cevabını vermiş. Kasım Gülek de tribünde idi. Associated Press muhabiri Greenwood'la olan iki gün önceki görüşmeyi anarak "yabancı gazetecilere yalan söylüyormuşsun" diye takıldım. Biraz arkamızda Köprülü durduğu için, Gülek'le fazla konuşamadık.

Hususi Kalem Müdürü Basri Aktaş'a "Başbakan nasıl?" diye sordum. İstirahat etmiyormuş. Laf kıtlığında asmalar budamış olmak için, "Siz yahut ailesi, üzerinde müessir olsanız" dedim. Kimseyi dinlemiyor, doktorları evine sokmuyormuş. Basri Bey de frak début'sünü bugün yapıyor olmalı... Dumanı üstünde. Günaltay'dan kalma Başbakanlık yaveri Yüzbaşı Muzaffer Ersü şöyle dedi: "Bizde malum ya, hulus çakmak için ziyaretçiler geliyor. Geç vakte kadar beyefendiyi yatmaktan alıkoyuyorlar."

Eve döndüğümde, annem telefon etti. Kırk beş yıllık devlet memurluğundan emekli kocası ile birlikte dikili ağacı bulunmadığı için, Halk Partisi'ne bağlılığı hazım cihazı ile değil, kalp hücreleriyle idi. Radyoda "Onuncu Yıl Marşı" söylenirken, "Demirağlarla ördük anayurdu dört baştan" dizesini atmışlar. Marşın söz kısmını Behçet Kemal'le birlikte yazan ozan Faruk Nafiz, ne gariptir ki, şimdi mecliste DP İstanbul milletvekili idi.

XXXVII

1 Kasım Meclisi Açış Söylevi

Cumhurbaşkanı, 1 Kasım'da meclisi açarken okuyacağı söylevi, düzen ve diziliş sırası yönünden Atatürk'ün 1937'deki söylevine uygun biçimde

Levent Şahverdi Arşivi

hazırlamaya başlamıştı. Çünkü, (söylentiler değişikti) bir bakıma yirmi yedi yıldan beri değil de, 1938'den bu yana işlerde bir duraklama olmuştu. Yahut, sinema şeridinin kopmasına benzer bir kesinti meydana gelmişti. Onun için, bırakılmış yerden yeniden devam edilmek gerekiyordu. Örneğin, eski iktidar için dışişlerde yöntem, resmi sözcü Fenik'in tanımlaması ile, "savsaklamak, tereddütlü, muhteriz[17] davranmak olmuş;" "mızmız, sünepe, muhteriz bir politika takip" edilmişti. (*Zafer* gazetesi-23 Ekim).

Söylev için yirmi gün öncesinden hazırlığa başlandı. Bakanlıklardan gerekli bilgiler alındı. Zaman zaman Bayar, bunun üzerinde kendi başına çalıştı. Bir gün Samet Ağaoğlu söylev konusunda Bayar'la görüşmek için kabul olunmak üzere 18'de bekliyordu. Nöbetçi yaverinin günlük nöbet defterini doldurduğunu gördü; ne olduğunu sordu. Defterin niteliği Ağaoğlu'na anlatıldı; cumhurbaşkanının günlük faaliyetinin, kimlerle görüştüğünün, yaptığı kabullerin ve ziyaretlerin günü gününe kaydedildiği söylendi. Samet coşarak sordu: "Şimdi, buraya nutuk için geldi diye benim de ismim yazılacak mı?" Başbakan yardımcısının "Tarihe ben de geçecek miyim?" umudu ile düpedüz tatlı bir yürek çarpıntısı geçirdiği fark ediliyordu.

31 Ekim gece yarısı oldu. Makinede temize çekilmek için söylev müsveddeleri Kalem'e henüz ulaşmış değildi; ancak 1 Kasım saat 0:30'da tape edilmeye başlanabildi. Sabahı ettik. Bayar, tan yeri ağardıktan sonra saat 7'de Cemal Yeşil'in odasına geldi. Bu sefer söyleneceklerin uzun olduğunu görerek, kimi yerlerini çıkardı. Metin makinede yeni baştan yazıldı. Saat 14:20'de, yani meclis kürsüsünden okunuşuna 40 dakika kala üzerinde hâlâ düzeltmeler yapılıyordu. Cumhurbaşkanı, okuyacağının ne kadar tutacağını, ne zaman bitebileceğini son dakikaya dek hesaplayabilmiş değildi. Başımın en sıkışık bulunduğu sırada telefon çaldı: Raif Meto söylevin başka dillere çevrilip çevrilmeyeceğini soruyordu. O hengâmede bir de Meto'ya dert anlatmak ne zevkti. İçimden, "yirmi yedi yıldır Fransızca'ya tercümesi usuldendir" dedim. Meto'ya ne söylediğimi bilmiyorum.

Metnin sonradan özel olarak bastırılan nüshalarından birer tane alan kimi hayranlar, bunları değerli anılar olarak Bayar'a imza bile ettirdiler.

XXXVIII
"Maskara!"

5 Kasım'da, Ankara Hukuk Fakültesi, kuruluşunun yirmi beşinci yıl-

17 Çekingen.

Levent Şahverdi Arşivi

dönümünü kutluyordu. Kimi bakımlardan o gün fakülte unutulmaz bir törene sahne oldu. Öyle bir tören ki, insana Shakespeare piyeslerinde dile getirilen klasik birtakım kişilerle olayları, özellikle *Macbeth*'tekileri biraz anımsatıyordu.

Karısının körüklemesi ile ihtirası büsbütün tutuşan Macbeth, göz koyduğu ikbale kavuşmak için Kral Duncan'ı eliyle hançerlemiştir. Macbeth bir ziyafet sofrasında, kendi oturacağı koltuğa Banquo'yu, daha doğrusu Banquo'nun görüntüsünü yerleşmiş görür. Oysa, vücudunu ortadan kaldırmak istediği Banquo'yu da, bir süre önce, Macbeth adamlarına öldürtmüştü. Öldü bildiği Banquo, şimdi nasıl olur da canlanır, gelir. Macbeth'in koltuğuna kurulup oturur; onu çileden çıkarır.

Macbeth piyesinin tarihi 1606'dır ama, piyeste işlenen olayın kendisi 1040'ta geçmiştir.

İşte, aşağı yukarı dokuz yüz yıl sonra, Ankara Hukuk Fakültesi'nde olup bitenler buna epey benziyordu.

İnönü, fakültenin kendisine yirmi beş yıl önce verdiği payeden ötürü, eski fahri profesörü sıfatı ile törene çağrılmıştı. Davete daha önce varmış bulunan Cumhurbaşkanı Celal Bayar, profesörler odasında oturuyordu. Koridorda bekleyen Başyaver Cevdet Tolgay'ın cumhurbaşkanına haber vermesi üzerine, İnönü, üstünde profesör cüppesi ile, profesörler odasına, cumhurbaşkanının yanına alındı. Sonra hep birlikte salona geçildi. Tören bittiği zaman, önce Bayar ile Koraltan fakülte binasının kapısından çıktılar. Dışarda öğrenciler beklemekte idi. Koraltan, alkışa susamış her zamanki gemi aslanı edasıyla etrafına "haydi başlayın" der gibilerden bakınıp selam veriyordu. Öğrencilerde hiçbir tepki görülmüyordu. Sonra, bir ses yükseldi: "Sizi değil, sizi değil. İçerdekini bekliyoruz." İçerdeki İnönü idi.

İçerdekini mi bekliyorlardı? İçerdeki nice zamandır hiç değilse ruhça öldürülmedi miydi? Böyle elimizle gömdüklerimiz ikide bir hortlayacak mıydı?

Ertesi gün cumhurbaşkanı yeni bir emir verdi: Kendisini görmek üzere başvuran herkesi kabul edecekti. Bu emirle dün İnönü'ye fakültede yapılan gösteri arasında bir ilişki var mıydı? Bilinen, 5 Kasım olaylarının iktidar çevrelerini pek hırçınlaştırdığı idi. *Zafer* gazetesi o konuda "Bir kültür töreni siyasi bir propagandaya alet edilmek istendi ise de, muvaffak olunmadı" yorumunda bulunuyordu.[18]

18 Bayar'a 1954 kışında Birleşik Amerika'yı ziyareti sırasında Columbia Üniversitesi'nde fahri İktisat Doktoru, aynı yılın sonbaharında Yugoslavya'da Hukuk Doktoru, 1955 başlarında Pakistan'da yine Hukuk Doktoru payeleri verilecektir. Dolayısıyla üç ülkede yapılan törenlerde kendisi profesör cüppeleri giyecektir. Hatta, Pakistan'da Bayan Reşide Bayar da paye alıp cüppe giyecektir.

Levent Şahverdi Arşivi

İki gün sonra Başbakan Menderes kendisini evinde yoklayan Bayar'a "Yuha çektireceğim, fakülteyi kapatacağım" diyerek duygularını belli ediyordu. İzmir'den anımsanacağı üzere, yuha çektirme, DP Çeşme Karargâhı'ndakilerin hoşlandıkları eski savaşım silahlarından biri idi.

Daha sonra Bayar Çankaya'da yemeğe çağırdığı İstanbul Üniversitesi Profesörü (İş Bankası eski hukuk müşaviri) Mehmet Ali Bilgişin'e, İnönü'nün cüppe giymesinin nizami olup olmadığını sordu. Konuyu inceleyen profesör, sonunda cüppe giyilemeyeceğine ilişkin bir hüküm bulunmadığını söyledi.

10 Kasım'da Atatürk'ün on ikinci ölüm yıldönümü töreninde görülenler, beş gün önceki cübbe olayının uzantısı sayılabilirdi.

O sabah Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi'ne gidildi. Ruhça öldürüldü sanılan ile onu öldürdük sananlar orada idiler. Hukuk Fakültesi'ndekini andırır durumlardan sonra tören bitti. Binadan çıkan Bayar ile Menderes birlikte Cumhurbaşkanlığı otomobiline bindiler. Bu sırada bir kısım öğrencilerin DP'nin muhalefetteki sözlerini anımsayarak "Hani ya, niye taksiye binmiyor?" diye Bayar için çığrıştıklarını işitiyordum. İnönü'yü kuşatan kalabalık yolu tıkadığı için, Bayar'ın otomobili epey zaman yürüyemedi. Bayar, bu duraklayış karşısında: "Maskara" dedi "Geçen gün de Hukuk Fakültesi'nde, giymiş cüppeyi, çıktı karşıma. Ama, biz 10.000 kişiyle adama yuha çektirmesini de biliriz."

Evet, sahne Cumhurbaşkanlığı resmi otomobilinde geçiyordu: "Maskara"... Türkiye'nin yazgısını 14 Mayıs'ta halefine devreden ikinci cumhurbaşkanı; ona bu tevcihi yapan, bu yazgıyı teslim alan üçüncü cumhurbaşkanı idi. Yuhalama önleminin DP büyükleri yanındaki saygınlığı böylece bir kez daha kanıtlanmış oluyordu.

Şurasına ilişeyim: Otomobilde söylenenler, yolu dolduran, yol kenarlarını saran kalabalık içinde neler olup bittiğinden habersiz iken ağızdan çıkmıştı. İnönü kalabalık ile birlikte Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi yanındaki yoldan yukarı, Atatürk'e geçici kabir işlevi gören Etnografya Müzesi'ne doğru yaya olarak çıkmıştı. Yakındaki Kız Lisesi ile Kız Enstitüsü öğrencilerinden gelen sevgi gösterisinin o anda farkına varılsaydı, sarfedilen sözler çok daha ağır olabilirdi. Nitekim, bunun ne kerteye ulaşabileceğini 11 ile 12 Kasım tarihli iktidar organında görmek mümkün oldu. Bir avuç aydın gençliğin gönlünden kopan duyguların DP kurucularını küplere bindirdiği, *Zafer* gazetesinde bütün şiddetiyle belli ediliyordu. Bu yazılara bir biri ardına konulan başlıklar "Meşum bir Siyaset Tertibi" ve "Mezar Başından Çekiliniz" idi. Muhalefet liderinin geçici kabre dek yaya yürümesini bir türlü içine sindiremeyen Fenik soruyordu: "Vaktiyle Beyaz Trenden, motosikletli, mitralyözlü otomobil katarından inmeyen ve Sava-

Levent Şahverdi Arşivi

rona'dan aşağısına tenezzül etmeyen bu zat, şimdi birdenbire demokrat olup merhamet toplamak için mi halk arasına karışıyor?"

Karabasan böylece iktidardakileri günlerce tedirgin etti.

10 Kasım olayını bildiren Emniyet Umum Müdürlüğü raporu, ben Başyaver Cevdet'in odasında otururken geldi. Raporu birlikte okuduk. İnönü'nün altı ay önce başında bulunduğu devlet mekanizmasınca şimdi onun hakkında kaleme alınmış bir rapor yadırganmayacak şey değildi. Bir yandan, Kalem'e ilk girdiğim günlerde "müstemirren takip edilen" kişiler dosyasını, 1946'dan sonra Mareşal Çakmak'ın uğurlanış ve karşılanışları ile ilgili emniyet raporlarını anımsamaktan kendimi alamadım.

10 Kasım raporunda kalabalığa karışmış birkaç askeri veteriner öğrencisinin yaka numaraları vardı. Geçici kabre çıkılırken, İnönü'nün yanında bulunanlar arasında, 14 Mayıs'tan hemen sonra kendi isteği ile görevinden çekilen eski daire müdürümüz (kayınbabam) Bereketoğlu'nun adını okumak ayrıca ilginçti.

Öte yandan, Milli Eğitim müfettişleri Kız Lisesi ile Kız Enstitüsü öğrencilerini 10 Kasım günü İnönü'yü sevgi gösterileriyle selamladıkları için -suçlarının bu olduğu sezdirilmeksizin- dolambaçlı yoldan sorguya çektiler. Müfettişler "çok iyi etmişsiniz, insan büyüklerini sevmeli, saymalı" yollu başlangıçlar yaparak soruşturmayı yürütmek ihtiyatını gösterdiler.

XXXIX

"Kâtibi Vasıtasıyla"

Birkaç gün sonra idi (18 Kasım). İngiltere Büyükelçiliği'nden üstü "Cumhurbaşkanına" yazılı bir zarf getirdiler. Açtım. İçinde Edinburgh dükünün Bayar'a armağan ettiği bir fotoğraf vardı. İlişiği bir de mektup çıktı. Mektuptaki imzanın unvanı dikkati çekiyordu: Equerry-in-wai-ting...[19]

Durumu arz ettiğimde, Bayar "Demek bize kâtibi vasıtasıyla mektup yazıyor," dedi. Dükün Yalova'da teklifsizce ağırlanışı sırasında, özellikle taraçada kahve içilirken seçmen yurttaşlara gösterilen hoşgörü; İngiltere büyükelçisinin cumhurbaşkanınca ahbapça gece yatısına alıkonulması birer birer gözümde canlandı. Şu son olayı o dikkatsizliklere mi bağlamak gerekecekti?

Köşk'e çağırılan Dışişleri Umumi Kâtibi Faik Zihni Akdur şöyle bir formül buldu: Büyükelçilik'ten gelen mazrufu ben açmadan Dışişleri Ba-

19 Mirahur, istabl müdürü, kral ailesinden birinin kişisel hizmetinde bulunan kimse. (*Redhouse* lügatine göre.)

Levent Şahverdi Arşivi

kanlığı'na göndermiş olacağım. Orada açıldığı zaman, mektup metninin altında equerry-in-waiting unvanı görülünce, bir "zühul" olasılığı ileri sürülecek. Durum büyükelçiliğe haber verilecek. Böylece olan bitenler Cumhurbaşkanının bilgisine ulaşmamış olacak. Bu "hâkimane uslupla"[20] pürüzlü güçlük çözüldü.

XL
Atatürk'e Benzemek

22 Mayıs'tan bu yana, altı aydır köprünün altından ne sular akıp gitmişti. Ama, Bayar'ın kendisinde Atatürk'e hem bağlılık, hem benzerlik olduğu sanısı törpülenmiş değildi. Cumhurbaşkanı seçildikten kısa süre sonra çektirdiği fotoğrafların, dört ay önce, hazırlanması bitmişti. Bayar, bu fotoğrafların üzerinde titizlikle, uzun uzadıya durmuştu. İsteyenlere, dört ay vermemişti. Çekilenleri bir türlü beğenmiyordu. Resimlerden konuşurken, zamir olarak "ben" yerine Atatürkvari "biz" diyordu. Resim incelemeye ayrılan saatlerden birinde sıra fotoğrafçı Osman Dercan'ın çektiği fotoğraflara gelmişti. Bayar, duruşunun Atatürk'ün bir fotoğrafındaki pozu andırdığını saptadı. "Madem onun yolundan gidiyoruz, her şeyimiz ona benziyor, bari resmimiz de benzesin" buyurdu.

XLI
Karın Ağrısı

"Şark zihniyeti"nden uzak bulunduğunu daha ilk günden belirtmiş bulunan cumhurbaşkanının altı ay önceki buyruğu gereğince görevini özenle sürdüren başyaverin artık "tebdil-i mekân" ferahlığından yararlandırılması sırası geldiği anlaşılıyordu. (22 Kasım). İçimde pusuya yatarak alttan alta fırsat kollayan rahatsızlık belirtilerinin meydana çıkması için, görecektim ki, kasımın üçüncü haftasının gelmesi gerekiyormuş. Vazifesinden kıta hizmetine geçmek üzere, Cevdet Tolgay'ın bizlere veda edişi o hafta oldu. Cevdet'le Çankaya'da kapı yoldaşlığımız on yedi yılı dolduruyordu. Köşke girişte onun bana kıyasla altı aylık kıdemi vardı. Beş yıl önceki son makam terfilerimiz bile birbiri peşine olmuştu.

Cevdet'in gülümserken burnunun üstünde oluşan kırışıklarla dışarı vuran gönlündeki içtenliğin tıpkısına ancak, otuz yedi yıl sonra Tanrı'nın bana nasip edeceği torunumda rastlayacaktım.

20 Bilgece biçemle.

Levent Şahverdi Arşivi

1980 Devrimi ertesi, dönemin kendine özgü koşulları içinde olup bitecek ilk milletvekili seçimlerinde Cevdet'in adaylığının ülke yöneticilerince veto edilişi, "yıllarca Atatürk'ün yaverliğini" yaptığı vurgulanarak, gazetelerimizde ara sıra yinelenip tazelenecek dokunaklı haber niteliği kazanacaktı.

Ertesi gün karnımda şiddetli bir veca, dizlerimde kesiklik, vücudumda kırıklık, genel durumumda bir bezginlik baş gösterdi. Dr. Pamir, Bellargal salık verdi; "Vagotonik bir hal, belki spasme" dedi.

❑

Tarım Bakanı Nihat Eğriboz'un çekildiği söylentisini 25 Kasım tarihli *Zafer*'de "Yalan Bir Haber" başlığı ile, önüne bir de "kasdi" sıfatı getirerek, Bakan kendisi yalanladı. Bu yalanlamayı belki ihtiyat kaydı (çekince) ile karşılamak yersiz sayılmayabilirdi. Çünkü, Çankaya'da 27 Kasım'da başlayacak çay ziyafetleri davetlilerinin listesi üzerinde görüşülürken, bakanların çağrılıp çağrılmayacağını soran Cemal Yeşil'e, Bayar "Yalnız Tarım bakanını çağırma" uyarısında bulunmuştu. Yeşil'in böyle bir ayrılık gözetmenin yakışık almayacağını sezdirmesi üzerine, cumhurbaşkanı, Eğriboz'u kastederek, "İstifa etsin" buyurdu. Yeşil olayı bana anlatırken, Bayar için, "Ne kadar hissine mağlup" demekten kendini alamadı.

❑

Sabırlı bir gülümseme ile karşılanacak tuhaflıklar, dışardakilerle atbaşı birlikte olarak, Kalem çevremizde de, bize dil çıkarmaktan geri kalmıyordu. Bir sabah yeni daire müdürü Dr. Hikmet Oktar koluma girip, beni bir kenara çekti. Büyük bir sır söyler tavırla, New York Başkonsolosluğu'na telgrafla ısmarladığımız Becotine ilacı için "Vekâletten ruhsatiye aldın mı?" diye sordu. Müdürün üstünde "uçan kuşun kanadından hile sezen" bir hal vardı. Mesele mi çıkarmak niyetinde idi? İlacı, Başhekim Dr. Pamir'in öğütlemesi üzerine Bayar'a verilmek için uçakla getirtmiştik. O günlerde henüz piyasamızda yoktu. Daire müdürü, benim Dr. Pamir'le bir komplo hazırladığımızı keşfetmiş olacaktı. Vitaminlerin birkaç ay sonra eczanelerimizde reçetesiz, bol bol satılacak yeni bir karışımı olan, fakat adını ilk kez duyduğu bu masum ilaçla biz Bayar'ın değerli vücudunu ortadan kaldıracaktık zahir (26 Kasım). Bu yüzden başhekimle daire müdürü arasında ufak bir kapışma olacak, Dr. Pamir, Dr. Hikmet'e "Bu ilim işidir, sen bilmezsin. Burada baştabip benim..." demek zorunda kalacaktı.

Levent Şahverdi Arşivi

❑

Bir başka tuhaflık da şöyle geldi geçti.

Cumhurbaşkanlığı için abone olduğumuz *Illustration* ile öbür dergiler üzerine, ayırt edebilmeleri için, Hachette Kitabevi'nin ilgili memurları işlek, okunaksız, karışıkça yazılarıyla "Cumhurbaşkanlığı" diye işaret koyuyorlardı. Bayan Bayar bu yazılardan kuşkulanmış. Yazı, iddiaya göre, Cumhurbaşkokarlığı gibi okunuyormuş. Daire müdürü yolu ile Bayan Bayar durumun aydınlatılmasını genel kâtipten istemiş. Genel kâtip de, bana sordu. Soruşturayım dememe kalmadan, Hachette'te hizmetli İsrailoğulları'ndan bir çocuk, beni adımla sorarak, odama girdi. Nefes nefese boşandı: "Comptable'e telefon etmişler; abonesi bulunduğunuz mecmuaların üzerine yanlış şeyler yazıyormuşum. Beni İstanbul'a sürdüreceklermiş."

Bütün bu azizliklerin de Dr. Hikmet Oktar'dan geldiği anlaşılıyordu. Bundan böyle dergileri, üstlerine bir şey yazmaksızın ayıracaklar. İsrailoğlu "Binlerce abonemiz var, birbirine karışıyor" diyordu.

XLII
Napolyon Tabyası

Cevdet Tolgay'ın yerine gelen yeni başyaver Kurmay Yarbay Nurettin Alpkartal görevine başlaması dolayısıyla ziyaretime geldi. Kalem'de yeni başyaveri ilk kutlamaya giden tabii Nurullah Ataç olmuştu. O bu tür ödevleri hiç savsaklamazdı. Alpkartal Galatasaray'dan, Fontainebleau'dan mezun. Meraklısı bulunduğu Napolyon tabiyesinden söz açtı.

Yıllardır bir bakıma görevim gereği tiryakisi olduğum Londra Radyosu'nu az önce dinlemiştim. Kore harekâtının beklenmedik bir gelişme kaydettiği, Birleşmiş Milletler kuvvetleri yönünden durumun nezaket göstermeye başladığı izlenimini edinmiştim. Bunu Alpkartal'a söyledim, yeni başyaver, meslek yetkisine dayanan stratejik ve taktik açıklamalarla bu izlenimin yersizliği yargısına vardı. Ama, onun bu yargısına karşın, "Merkez cephesinde durumun karanlık olduğunu ve iki Güney Kore tümeni birliklerinin geri ile irtibatları kesildiğini" *Zafer* okuyucuları ertesi sabah gazete sütunlarında göreceklerdi. Aynı nüshada "CHP Başkanı İnönü ile Millet Partisi'nden Osman Bölükbaşı'nın verdiği gensoru önergelerinin Bakanlar Kurulu'nda kabul edilmesi kanaatine varıldığı tahmin edilmekte" bulunduğu yazılı idi. İnönü'nün önergesinde "Dış politika ve memleketin siyasi ve askeri emniyeti meseleleri hakkında Büyük Millet

Levent Şahverdi Arşivi

Meclisi'nde umumi bir müzakere açılmasını temin etmek üzere, bu meselelere dair iç tüzük hükümlerine göre başbakandan gensoru açılmasını arz ve teklif ederim" deniliyordu.

Milletvekilleri için Köşk'te düzenlenen çay davetlerinden ilki, o güne rastlıyordu (27 Kasım).

XLIII

"... Gezeriz Âlemde Erkekçesine!"

İnönü zamanındaki çaylara kıyasla başlıca fark hanımların çağrılmaması idi. Dolayısıyla, cumhurbaşkanının eşi, ev sahibi sıfatıyla ortaya çıkmadı. Davette DP milletvekillerinden İsmet Olgaç yanıma geldi. Robert Kolej'den küçük sınıfta ayrılmış imiş. İkimizin tanıdığı bir mezuna ilişerek "Bize numune-i imtisal olarak gösterdikleri İhsan Hokkacı hayatta muvaffak olamadı" dedi. Koleji yarıda bırakıp ayrıldığı halde milletvekili olabilmeyi Olgaç'ın başarı saydığı anlaşılıyordu.

Bayar, milletvekillerini küme küme dolaşıyordu. Onlara ola ki İnönü'nün verdiği gensoru yönünden nasıl bir tutum benimsemeleri gerektiği konusunda telkinde bulunuyordu. Daha sonra, başbakan Hususi Kalem müdürü ile birlikte geldi. Elçi kabul odasının yanındaki salonda halvet oldular.

O gece sabaha doğru evde müthiş bir sancı ile uyanarak belki bir saat kıvrandım. Daire müdürünün azizlikleri, yeni başyaverle buluşma, çaydaki kişiler, pek kısa aralarla birbiri üstüne gelmişti.

Milletvekillerine ikinci çay daveti 30 Kasım'da olacaktı. Bir yandan Bakanlar Kurulu'nda anlaşmazlık olduğu söylentisini F. L. Karaosmanoğlu yalanladı. Kore cephesinin merkez kesiminde topçumuzun etkili ateşiyle Birleşmiş Milletler kıtalarını desteklediği haberi buna eklendi. Derken, bir çay davetiyesi konusu, Kalem'de yeniden huzursuzluğu kamçılayacak çıban başı oldu. Yanlışlıkla, tarih davetiyelere 29 Çarşamba yazılmıştı. Kâtip Özhan'la Daire Müdürü Oktar telefonda konuşmuşlar. Dr. Oktar "Bunda kasıt var; reisicumhur duyarsa kızar" demiş. Hata kolayca düzeltilmekle birlikte, karşılıklı epey söylenilmiş (28 Kasım).

❑

29 Kasım'da Bayar, *Christian Science Monitor*'un muhabiri Ofner'i kabul etti. Ofner sordu: "En yüksek makama eriştiğiniz şu anda arzunuz nedir?" Bayar cevap verdi: "Memlekete faydalı olmak. Zaten hiçbir za-

Levent Şahverdi Arşivi

man hiçbir makama geçmeyi arzu etmiş değilimdir." Ofner'in sorusu içinde "Böyle makamlara geçmeyi arzu eder miydiniz?" merakı saklı değildi; ama, cumhurbaşkanı yanıtının o kısmını cabadan veriyor olmalıydı.

❑

Günün Kore havadisi tugayımız bakımından tepe noktasına varmıştı:

"Dün tam mevcudu ile savaşa giren Kore birliğimiz Kızıl Çinliler tarafından çevrildi. Amerikan karargâhı ümit kesmiş iken, süngü ile muhasarayı yararak kurtuldu. Cephede vaziyet çok nazik... Kızıl Çinlilerin sayı üstünlüğü bire üç buçuk.."

O sabah Kalem odamda telefonun ilk çınlayışında ahizeyi elime aldığımda, duyduğum, annemin heyecandan titreyen sesi oldu. Birliğimizle ilgili haberleri okuduktan sonra hemen telefona sarılmış, bana sanki çıkışıyordu: "Ne o, bizimkiler dağlarda Mecnun gibi yürüyorlar mı?"

❑

Kasımın son günü fotoğrafçı Osman Darcan, çektiği resimlerden bir kısmını daha getirdi. Çağrıldım. Görüş söyledim. Resimler yine büyük titizlikle incelendi. İran şahına gönderilecek olanın üzerinde duruldu. Osman'ın kendisi için istediği bir resmi Bayar ithaf ve imza etti: "Değerli sanatkâr Osman Darcan'a" Sonra bana dönerek "değerli"deki g'nin yumuşak olup olmadığını sordu. "Paşa Kâzım gibi, parmağınızla basıp anlamak kabil" diyemedim.

Riyaziye, tarih, fen, felsefe gibi şeyler okunur, unutulurmuş. Geride ne kalırsa, ona kültür derlermiş. Bu tanımlamayı kimin yaptığını ya da nerede gözüme iliştiğini hatırlayamıyorum. Ama, muhakkak ki, "değerli" deki g'nin yumuşak mı sert mi yazıldığı, kültürle ilgisi bulunmayacak kertede değersiz.

XLIV

Maddeye Tapan İnönü - Müslüman Menderes

Resim faslından sonra milletvekillerinin ikinci takımına verilen çay için yemek salonuna indik. Erzurum'un milletvekilliği piyangosunu kazananlardan askeri tabip Dr. Fehmi Çobanoğlu ile görüştüm. Elindeki tesbihi ile oynayarak anlattı: "İnönü'ye acıyorum. Ne oldum demeli, ne olacağım demeli. Maddeye taptığı için bu hale geldi. Yoksa, Atatürk gibi de-

Levent Şahverdi Arşivi

vam ettirebilirdi. Bu memleketin başında dini bütün insan lazım. Başbakan bir hitabesinde 'Ebucehil gibi konuşuyorsunuz' dedi. Bir başka hitabesinde 'Gayretullaha dokunuyorsunuz' dedi. Yine bir başka sefer 'Medreseye çevirdiniz' dedi. Demek Ebucehil'in kim olduğunu biliyor. İrfan erbabından bunları öğrenmiş. Tasavvufa vukufu var." Çobanoğlu biraz ara verdi; sonra konuyu değiştirdi: "Kore'ye tekrar asker isterlerse, gönderemeyiz artık. İsyan çıkar." Çobanoğlu dış siyaset üzerindeki fikirlerini de belirtmeyi esirgemedi: "Önce Rusya, sonra İngiltere parçalanırsa, Türkiye rahat eder." Biz onunla konuşurken, Halk Partisi milletvekili Hasan Reşit Tankut sokuldu. Tankut biraz hoşbeşten sonra yanımızdan ayrılırken Çobanoğlu bir vecize söyledi: "Ne dil, ne din, ne don kaldı." Tankut uzaklaşır uzaklaşmaz, Çobanoğlu, "O da yüzü karalardan" diyerek sözünü bitirdi. Her ne demekse.

❑

Altı ay önce Yarbay Gani Güvener'in yerine gelen Muhafiz Birliği'nin yeni komutanı (eski mutat zevattan Fuat Bulca'nın damadı) Nüzhet Bulca, Kore'deki tugayın imha edilmek üzere olduğu, ancak bir mucizenin onu kurtarabileceği düşüncesinde idi. "Yoksa, sancak bile kurtulamaz" dedi.

❑

Kore'de bütün Birleşmiş Milletler kuvvetlerinin geri çekildiğini; "yeni kahramanlık destanları yaratan birliğimizin de vazifesini tamamladığını ve yeni mevzilere girdiğini" haber veren 1 Aralık tarihli *Zafer*'in alt köşesinde Yedekçi mahlası ile "Akıntıya Kürek" çeken Fenik ise, parlak bir kelime oyunu bulmuş olmanın verdiği neşe ile nükteler saçıyordu. Güldürü yazısına "İnönü-fili" başlığını koymuştu.

Aynı gün Büyük Millet Meclisi'nde DP milletvekilleri İnönü'nün gersorusunu reddettiler. Redde yalnız (DP listesinden "bağımsız" milletvekili ve İzmir DP'lilerinin deyimine göre "Demokratların Anası") Halide Edip Adıvar muhalif kaldı. Meclis Başkanı Koraltan ise, gensoru dolayısıyla kürsüde konuşmakta olan İnönü'nün sözünü kesti. Yalnız usul hakkında konuşması gerektiğini ona ihtar etti. O Koraltan ki, muhalefette bulunduğu günlerde, Cemal Yeşil'in İstanbul'da Dragos'taki kooperatifi hissesini devir alırken yaptıkları görüşme sırasında Yeşil'e "Hele bir demokrasiyi yerleştirelim, İnönü'yü Ulus Meydanı'nda omuzlarda taşıyacağız" demişti.

Levent Şahverdi Arşivi

Koraltan, bunu, iktidara geçeli ve meclis başkanı olalı daha altı ayı yeni doldurmuş iken İnönü'ye yapabiliyordu. O Koraltan ki, 1944'teki bir Meclis konuşmasında "Kemal Atatürk, İnönü... bu milletin tarihinde ebediyyen... yaşayacaktır... Onların adı... milletin kalbine yazılmıştır" demişti.

Refik Koraltan'ın müstesna kişiliğini, ilerde, kendisi Tanrı'nın rahmetine kavuştuğunda, ailesi, vefat ilanının başına merhumu nitelemek üzere koydurduğu "Büyük İnsan" sözcükleriyle belgeleyecekti. Kendi kendini övme ya da yakınlarınca övülme, demokratik yaşam içinde Anayasa'ya ve kanunlara elbette ki ters düşmez.

Nitekim, epey sonra, 1980'li yıllarda da eski bir senato başkanının kızının, hayatta bulunan babasının geçirmekte olduğu ağır bir hastalık sırasındaki üzüntüsünü şu övücü dizelerle kâğıda döktüğünü bir gazetecinin kendisiyle yaptığı röportajda okuyacaktık: "Koskoca bir devlet yıkılmış gibi, kalk / kalk İsmin Türkiye'ye sığmazdı, bu yatağa nasıl sığdın, kalk / Kızın baş ucunda şaşkın, çaresiz / Sen bizlere çareydin, yatma kalk."

O kız evladın röportajda ayrıca "Ama, ben babamı yıllarca Türk milleti ile paylaştım" dediği de göze çarpacaktı. 1993 yılının son günü hakkın rahmetine kavuşacak olan İhsan Sabri Çağlayangil'in ailesince kaleme alınmış gazete ilanında da "büyük insan" nitelemesi bulunacaktı.

Bunlara benzer örneklere sık rastlanmadığı için, övünme ve yakınlarınca övülme toplumsal yaşamımızda, siyasal geleneğimizde yerleşmiş bulaşıcı hastalık sayılacak boyutlara, şükür ki, varmayacaktı.

❑

4 Aralık'ta Siyasal Bilgiler Okulu'nun yıldönümü töreninde hazır bulunan İnönü'nün alkışlanmış olmasından alınmak için fazla neden vardı denilemez. Çünkü, iktidar politikacılarından kalburüstü sayılabilecek kişiler ortada gözükmediler. Yalnız altı ay önce Orgeneral Gürman'ın yerine atanan yeni Genelkurmay başkanı Nuri Yamut törende İnönü ile karşılaşmamak için epey sıkıntı çekip terledi. Peki ama, ülkenin Genelkurmay başkanı herkesin içinde muhalefet liderinin elini sıkıp onunla bir çift laf ederek karşılıklı hatır sormaktan çekinecekse, şu demokrasiyi Koraltan'ın deyimi ile "yerleştirmek" nasıl, ne zaman, nerede kabil olacaktı?

❑

Milletvekillerinin son kısmına verilen çay 7 Aralık'ta idi. Çayda Rize

Levent Şahverdi Arşivi

DP milletvekili (emekli albay) Kemal Balta anlatıyordu: "İnönü'nün cephede hayatını kurtardım. Bana 20.000 lira verdi. Bir daha en ufak iltifatta bulunmadı. Tecelliye bak ki, şimdi ikimiz de eşit durumdayız. Hatta, onlara yapılan haksızlıklara karşı mecliste ben müdafada bulundum."

Bu "hayat kurtarma"yı ilk kez duyuyordum. Ne olduğunu sorup öğrenemedim.

XLV
İnönü Müzesi Kuracak DP'li

Bir başka eski albayla daha görüştük: Şimdi Niğde DP milletvekili olan Halil Nuri Yurdakul... Üç yıl önce, o henüz askerken, Maraş'a yolumuz düşmüştü. Yurdakul, orada Başyaver Tolgay'ın aracılığı ile İnönü'den bir dilekte bulunmuş; bir müze kurmak için izin istemişti. Gelgelelim, muvafakat alamamıştı. Müzeye koyacağı eşya şunlardı: İnönü'nün giysileri, palaskası, saçından bir tutam vb. Kısaca, bir İnönü müzesi. O müzeyi kuracak olan Yurdakul'du bu. Çayda, Muhafız Alayı Komutanı Nüzhet Bulca ile üçümüz birlikte yarenlik ettik. Yurdakul, Kore kahramanlarına ikişer bin lira ikramiye verilmesi için hazırladığı kanun önerisini gösterip anlattı. Bir de, tasarladığı örnek köy projesinden söz açtı. Köyün meydanında bir sütun bulunacak; üzerine bütün o köyden savaşlarda şehit düşenlerin adları hakkedilecekti. Yurdakul, Atatürk ve İnönü'ye telmihle; sözünü bitirdi: "Şimdiye kadar yalnız iki kişiyi putlaştırmışız!" Evet, bu sözü üç yıl önce İnönü müzesi kurmaya kalkan Yurdakul söylüyordu.

❑

Binbaşı Nüzhet Bulca ile Kemal Balta arasında Kore kahramanlarının birer derece terfii, 10.000 lira ikramiye ile taltifleri konusu da tartışıldı. Balta: "40 milyon lira eder; ne söylüyorsun?" dedi. Nüzhet heyecanlı: "Yalnız mesajla, selamla iş bitmez" dedi, "Tatmin edilmezler."

Balta: "Canım, insanları tatmine imkân var mı? Mebus olanların hepsi şimdi vekillik peşinde. Bayar tatmin edilmiş midir? Elinden gelse Amerika'ya reisicumhur olur" cevabını verdi.

❑

1951 yılı bütçe tasarısı, başbakanın iki ay önce Sakarya panayırındaki

Levent Şahverdi Arşivi

söylevi ile kapısını yapmış olduğu üzere, 1950'dekinden daha büyük bir açıkla geldi. Ama, kanuna göre en geç 30 Kasım'da getirilmesi gerekirken, yetiştirilemedi. Cumhuriyet tarihinde ilk kez sekiz günlük bir gecikme ile, laubalice Büyük Millet Meclisi'ne sunuldu.

XLVI
Gidişattan Özün Özü Kesitler

Ağızlarda artık laedri'nin (kimliği bilinmeyen) yeni düzdüğü dizeler dolaşmaya başlamıştı:

Minarede ezan!
Mektepte Kur'an!
Kore'de kurban!

Çok geçmeden bunlara İstanbul'da Süleymaniye, Ankara'da Hacıbayram camilerinde ve nihayet radyoda okunan mevlütler eklendi.

❑

Almanların yaptığı Haydarpaşa-Bağdat demiryolunun işletilmeye başlandığı imparatorluk dönemi yadigârı "fertik" ya da "fertiği çekmek" sözleri artık eskimişti. İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana Anglosaksonlarla yakın dostluk, özellikle küçük bebeklere veda ederken bye-bye deyimini kullanmayı kent halkımız arasında apartman kapıcılarına dek yaydı. Eskiden sakızı daha çok küçük kızlarımız çiğnerdi. Şimdi çiklet adını alan esnek maddeyi artık herkes geveler olmuştu.

❑

Doğu ülkelerinin hayat sigortası hizmetini sokaklarda ufak bir sadakayla "Allah kazadan beladan esirgesin, elden ayaktan düşürmesin, gençliğini güzelliğini bağışlasın, evlat acısı göstermesin" gibi formüllerle yerine getiren dilenciler, şimdi belki eskisinden daha özgür bir hava içinde çalışıyorlardı.

Çoğalan binalarıyla sürekli genişleyen Ankara'da, yapı işçilerinin akşam paydosunda sırtlarında yorganlarıyla bulvardan geçişinde, kentin ilk büyüyüş yıllarındakine kıyasla henüz bir fark yoktu.

Bölgemizin değişmez özelliklerinden olmak üzere, İstanbul'un falanca semtinde büyük bir eroinci çetesinin yakalandığı haberleri gazete sütunlarını ara sıra süslemeye devam ediyordu.

Levent Şahverdi Arşivi

❑

Dil üzerindeki resmi görüş ve eğitim hangi yöne dönerse dönsün, konuşmadaki söz dağarcığımız "mühim, kudretli, güzel, cevherli, ciddi, mümtaz, şiddetli, harikulade, mükemmel" kavramlarının topunu birden kolayca karşılayan "muazzam", "sıkı" ya da "esas"; "alemşumul, cihanşumul" karşılığı "dünya çapında"; "tatmin etmeyen" yerine "iş yok"; kalabalıkta geçiş izni istemek için eski "destur" deyimi karşılığı "yağlı boya"; "aldırma, ehemmiyeti yok" manasına "boş ver"; "nefis, dilber, zarif, hoş" anlamlarına gelen "fıstık" gibi çoğu argoya kaçan buluşlarla boyuna genişliyordu. Bunlara birkaç yenisini Başbakan Menderes ekliyordu: "Vatan sathında", "seçim sath-ı maili", falan...

XLVII
Bana da Yol Görünüyor

Özel Kalem'den eski kapı yoldaşım Zühtü Uray, 15 Aralık'ta Bayar'ı ziyaretten sonra odama geldi. Kalem'deki mütercimlik görevinden 1944'e ayrılmış; bir süre Devlet Demiryolları'nda çalışmıştı. O sırada, kardeşi Saim Nuri Uray'ın çabasıyla İstanbul'da yeni çıkmaya başlayan *Hürses* adlı gazetede yazı yazıyordu. Yeni yeni kımıldayan demokrasi akımına katılan Zühtü, daha sonra DP genel merkezinde epey zaman kurucuların hizmetinde bulunmuştu. Üç-dört yıldır İstanbul Zahire Borsası'nda memurdu.

Cumhurbaşkanına bir mektup yazıp göndermek istediğini, benim mektubu verip veremeyeceğimi on gün önce benden yazı ile sormuştu. Kendisini Başbakanlık Hususi Kalem müdürü telefon edip çağırtmış. Seçimlerden önce Bayar parti merkezinden evine telefon ettirip "Hiç merak etmesin" diye güvence verdirdiği halde o günden beri bir ses çıkmamış imiş. (Zühtü 14 Mayıs'tan hemen sonra Cumhurbaşkanlığı genel kâtipliği'ne atanmasını rica eden bir mektubu Bayar'a göndermişti.) Kendisini faal vazifede kullanacaklarmış. Milletvekili olamayışının nedeni şimdi Zahire Borsası'ndaki memurluğu dolayısıyla parti mücadelesi yapamadığı için yüzde 80'ler arasına giremeyişi imiş.

Zühtü ilerde, 1954 seçimlerinde Aydın'dan milletvekili olarak muradına erecekti.

Söz arasında, Bayar'ın cumhurbaşkanı oluşuna ilişti. İlk günlerde o makama "neutre" birinin seçileceğini (galiba Halil Özyürük'ü) ummuşlar. Bayar parti başkanlığını bırakmaz diye beklemişler.

Levent Şahverdi Arşivi

Zühtü, dün Maliye Bakanlığı'ndan çekilen Halil Ayan için "sabotaj yaptı" dedi. Sabotaj deyimi DP'liler arasında el üstünde tutuluyor. Örneğin akşamları memurlar Halk Partisi'ne gün içinde olup bitenleri raporla bildiriyorlarmış. Gariptir ki, bu çığırı muhalefette iken DP açmış, bu yolda birçok memurdan yararlanmıştı. Demek o yöntem sürüp gidiyordu. Öyle ki, 1946-1950 arası Menderes'in meclisteki bütçe eleştirilerini, Maliye Bakanlığı'nda sırasıyla müsteşar yardımcılığı, sonra Temyiz İtiraz Komisyonu başkanlığı görevlerinde bulunan İhsan Pınar, dört kurucu ile habire toplantılar yaparak hazırlardı.

Zühtü sözü, nihayet eski arkadaşı bana getirdi. Beni herkese övdüğünü söyledi. Yalnız, bir çekindiği nokta vardı. Kayınbabamı ötede beride İnönü ile birlikte görüyorlarmış. Ben yalnızca, "Bu bir suç mu teşkil ediyor?" dedim. Bunun eski bir dost ağzından yapılmış iyi dilekli bir duyurma ya da uyarma olduğunu o anda kavramamıştım.

Zühtü'nün işaretini kavrayabilmem için yirmi dört saat geçmesi yetti. Dr. Pamir, yerime birinin atanmak üzere olduğunu inanılır kaynaklardan duymuş, haber verdi. "Tebdil-i mekân" ferahlığına kavuşturulma sırası, anlaşılan, artık bende idi. Yerime gelecek Orhan Eralp kolejden sınıf arkadaşımdı. Başkaca niteliklerinin yanı sıra olağanüstü İngilizcesi ile de sivrilmiş Dışişleri memurlarımızdandı. Şu ara Filistin Uzlaştırma Komisyonu'nda çalışıyordu.

XLVIII
Demokrat Parti Balosu

17 Aralık akşamı 20:30'da nöbetçi yaveri Fikret Yüksel, Demokratların Ankara Palas'taki balosuna gideceğimizi telefonla bildirdi.

Balo'da Orhan Eralp'e rastladım. Her ikimizi ilgilendiren konudan aynı anda söz açtık. Benim yerime geleceği için üzüldüğünü anlattı. "Sana daha bir şey söylemediler mi? Demek en son haber alan aldatılmış koca gibi... Sen memuriyete burada başlamıştın, değil mi?" dedi.

Bayar salonda bir masada kurucu arkadaşları ile biraz oturduktan sonra, kenardaki Cumhurbaşkanlığı locasına geçti. Zaman zaman Koraltan, Menderes, Köprülü de gidip geldiler. Protokol memuru sıra ile kordiplomatik mensuplarını üçer-beşer dakika kalmak üzere locaya getiriyordu. Yalnız İngiliz Büyükelçisi Sir Noel Charles ile eşi, biraz sonra da Yunan büyükelçisi locaya yerleşip saatlerce kaldılar.

Dans ettiği bir hanımı yerine bıraktıktan sonra locaya gelen Koraltan, eşinin evde rahatsız bulunduğunu hiçbir fiil ve edat kullanmaksızın "Madame... Malade... maison" sözcükleriyle, Fransızca olarak da, Sir Char-

Levent Şahverdi Arşivi

les'a pekâlâ anlatıyordu. Büyükelçi o sırada locaya girip cumhurbaşkanına saygılarını sunarak sırasını savan Norveç elçisini gözucu ile gösterip, "Ne cengaver millettir" yollu latife yaptı. Yüzkarasına, şerefsizliğe falan aldırmayıp, Asya'da savaştan vazgeçmenin yerinde olacağı görüşünde bulundu. Savaşın İran ve Berlin'de olacağı tahminini yürüterek, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Nuri Yamut'a hayran olduğunu, Türk ordusunda bir nefer sıfatıyla çalışmak için heves beslediğini belirtti. Halide Edip'in *Turkish Ordeal* adlı yapıtını okuduğunu, orada İngiliz düşmanlığı gördüğünü, 1929'dan sonra Türkiye'nin İngiltere'ye yöneldiğini, niçin böyle olduğunu anlamak istediğini söyledi.

Koraltan, yanlış Lloyd George politikasına karşı bunun geçici bir politika olduğunu, düşmanlık duygusunun bütün Türkleri kapsamadığını, bunun yalnızca bir kısım yazarlarda bulunduğunu söyledi. "Biz Atatürk mektebinden yetiştik. O bize müttefik olarak İngiltere'yi gösterdi" dedi.

Buraya dek görüşme ayakta geçiyordu. Oturmak için karşılıklı öneriler yapılınca, büyükelçi, Koraltan'a "Siz Türkiye'nin ikinci büyük adamısınız, önce siz buyrun" diyerek sözünü sürdürdü: "Tripartite bir antlaşma için Yalova'da görüşmüştük. Ben burada, aldığım yönergeyi aşarak ve Türklere güvenerek hareket ettim. Amerika büyükelçisinin bunun benden geldiğini kesinlikle bilmemesi gerekir. (O anda Bayar'la görüşmekte olan Lübnan elçisini kastederek) Ama, civarda baksanıza başkaları var, onların kulağı dibinde konuşmayalım" uyarısında bulundu.

Koraltan teklifsizce "Hafta içinde ben sefarete gelirim. Kızım İngilizce bilir, onu da getiririm, öyle konuşuruz" cevabını verdi. Böylece sorun çözülmüş oldu.

Koraltan'ın bir ara locadan ayrılması üzerine Sir Charles, Başbakan Menderes'le konuşmaya başladı. Büyükelçinin birlikte getirmiş olduğu sefaret görevlilerinden John Benda görüşülenleri tercüme ediyordu.

Sir Charles konuyu değiştirdi: "Büyük Millet Meclisi'nde muhalefetçe açılmak istenen gensoruyu usul sorununu ileri sürerek reddetmek tabiye hatası idi" dedi. Arkasından ekledi: "İnönü, büyük adam... Tarihi kahraman... Söz söyletmeliydiniz ona."

Menderes bu görüşü şöyle karşıladı: "Öteki gensoruda - Bölükbaşı'nın verdiği önerge üzerine açılan gensoruyu kastediyordu - elli kişi söz aldı. İnönü de çıkıp konuşabilirdi... Söyleyecek bir şeyi olsaydı. Tarihi şahsiyettir diye kendisine istisnai muamele mi yapalım? Biz muhalefette iken nerede imkân bulduysak konuştuk... Gazetede, mitingde, konferansta..."

Sir Charles ayak diredi: "Ne olursa olsun. Sorun hukuki değil, psikolojiktir. Gerçi ben bir yabancıyım ama, ne derseniz deyin, böyle düşünürüm."

Levent Şahverdi Arşivi

XLIX

Menderes - Barutçu Görüşmeleri

İkidir yoklayan sancılarımın nedenini tanılamak üzere 18 ve 19 Aralık'ta radyografi için Gülhane'ye gidip geliyordum. İki gün önceki baloda İngiliz büyükelçisinin söylediklerini kendisine ilettiğim Dr. Pamir kısaca not alarak İnönü'ye duyurmuştu. İnönü, birkaç gündür Menderes'le Barutçu arasında Halk Partisi'nin malları konusunda süregelen konuşmalar için Pamir'e "Haldun ne diyor?" diye sormuş. Çünkü, görüşmeler pek ılımlı gidiyormuş. Ben, hiç inanmak caiz olmayacağını, Kore'deki son gelişmeler dolayısıyla başları darda olduğundan bugünlük böyle bir tavır takınmak zorunluluğu duymuş olmaları gerekebileceğini söyledim.

L

"Olmaya Devlet Cihanda Bir Nefes Sıhhat Gibi"

Kanuni Süleyman

21 Aralık'ta son radyografi için Gülhane'deyim. Koridorda iğne yutmuş beş-altı yaşlarında bir çocuk bekliyor. Benimle uğraşan Asistan Cemil Bey radyologlar arasında ortalama yaşın elli dört olduğunu bir yerde okumuş. Kesiklikten, kırıklıktan sızlanarak "Galiba bugünlerde fazla şua aldım" diyor.

Ben karanlık odada sıramı beklerken, kumral saçları ince ince örülmüş, boynunda dizi dizi altınlarla, hali vakti yerinde olduğu hissini veren bir köylü taze, yatarak film çekilen masa üzerine belden yukarısı çıplak, yüzükoyun uzanmıştı. Aygıt işledi. Kız nefesini kesmediği için film boşa gittiğinden, biraz paylandı. İşlem üç kez tekrarlandı. Asistan yine çıkıştı: "Kızım bu kadar çalışıyoruz, iyi durmuyorsun." Kız "Teşekkür ederem tohtur bey," diye öylesine nazik karşılık veriyor ki... Tazeyi oraya getirmiş olan erkek onun Amerikan bezinden çamaşırlarını verdi. Kız giyindi, kalktı, mestlerini, lastiklerini ayağına geçirdi.

Cevat Fehmi Başkut'un *Küçük Şehir* piyesindeki kasabalı kızı andıran bu hastadan sonra masaya ben uzandım.

❑

O gün Bayar'ı görmeye gelen İktisat Fakültesi öğrencileri nöbetçi yaverine "Önce İnönü'ye gittik; protokolu bilmiyoruz" dediler. Yaver Hüsnü Heper öğrencilerin geldiğini haber verirken, Bayar'a, bunu da söyledi.

Levent Şahverdi Arşivi

Cumhurbaşkanının bütün gün keyfi kaçtı. Ziyarete gelen başka bir grup da, daha sonra İnönü'ye gidecekleri için acele ettiler.

❑

Park Palas'ta gripten yatan Orhan Eralp 23 Aralık'ta telefon etti. "Daha bir şey yok mu?" diye sordu. İstanbul'a gidip kız kardeşinin nikâhında bulunacakmış. Hayır, daha bir şey yoktu.

Yalnız, Cemal Yeşil biraz önce başka bir göreve atanmak arzusunu cumhurbaşkanına açmıştı. Durum kıvamına gelmiş olmalı ki, Yeşil, Kâbil Büyükelçiliği'ne atanacağını açığa vurmaya başlamıştı. Dışişleri Bakanlığı'nda daire reisleri için abone olunan gazetelerden *Ulus* nüshalarını bakanın buyruğu ile bir araya toplayıp, ilgililere vermemekte olduklarını, yeni görevine hazırlık olmak üzere hariciye ile son zamanlarda temasa başlayan Yeşil'den dolayısı ile öğrenmiş olduk.

❑

Karabük'e hareket eden cumhurbaşkanını istasyonda uğurladıktan sonra, Yeşil'le birlikte İnönü'ye uğradık. Kendisi şehre inmiş olduğu için, Bayan İnönü ile oturduk. Ankara'da Amerikalı dostlarımızın ücretleri bir hayli yükselttikleri piyasada hizmetçi bulmanın güçlüğü belli başlı görüşme konusu oldu.

❑

Ortalıkta dolaşan ve doğrulanmayan söylentilere göre General Mc Arthur Türkiye'den Kore için yeni takviye istemişti. Başbakan, "İnönü'ye sormak lazım" gibilerden bir cevap vermişti. Amerikan büyükelçisi İnönü'nün peşinde koşuyordu. Yine kentte, Edinburgh dükünden gelen mektubun equerry-in-waiting tarafından imza edilmiş olmasının yayıldığı anlaşılıyordu. İşin iç yüzü hakkında yaptığım açıklamayı İnönü'ye duyurmak üzere Dr. Pamir not etti.

❑

"Tebdil-i mekân" olasılığının kendisi için yaklaştığını Nurullah Ataç da söylemeye başladı. Baştabip Dr. Pamir'i biraz daha tedirgin etmek üzere Daire Müdürü Dr. Hikmet onun odasındaki muayene masasını kendisine sormadan kaldırtmıştı.

Levent Şahverdi Arşivi

❑

Gazette de Lausanne'ın elimize geç gelen bir yazısında, Bayar'la Menderes'in arasının açık olduğu haberi vardı. Bu yüzden Menderes'in Aydın'daki çiftliğinde bir süre küskün küskün dinlendikten sonra, dönüşünde Ankara hava meydanında Bayar'ca karşılandığı, Menderes tarafından Bayar'ın elinin öpüldüğü anlatılıyordu. Tam bir hafta geciktirilen bütçenin Anayasa'nın kesin hükmüne karşın meclise vaktinde sunulamamasına sebep olan bu dinlenme dolayısıyla Menderes için "enfant prodigue" deyimi kullanılıyordu. Gazete kesiğini, Karabük'ten döndüğünde Bayar'a gösterip kısaca durumu hikâye ettim. Bayar dinledikten sonra: "Öyle bir şey yok. Söyle Hariciye'ye hemen tekzip etsinler" dedi. (28 Aralık). Cumhurbaşkanı ilk kez olarak bana "sen" zamiri ile emir veriyordu.

Bir başka gazete kesiğinde, Bayar'ın meclisi açış söylevi üzerindeki bir yorum vardı. Söylevde Amerika'ya ayrılan kısım öbür devletlerden sonra geldiği için, Amerika ile siyasetin soru uyandıracak gibi olduğu yazılı idi. Bunu yazan için Bayar "Enayi.. Nutkun alt tarafını okumamış mı?" buyurdu. "Enayi", sağlığında ara sıra kullanma yönünden Atatürk'ün bir bakıma tekelinde sayılabilecek sözcüklerdendi. Bayar'ın bunu da Atatürk'e benzeme gereçleri arasına aldığı görülüyordu.

LI
Yılbaşı Şenliği

Kalem mensupları, ailelerimizle, 1951 yılbaşını kutlamak üzere Çankaya'da Bayar'ın çağrılısı olduk. Bu işe ayrılan Makbule Hanım Köşkü'ne biz saat 20'de geldik. Cumhurbaşkanı 21'de şeref verdiler. Bayan Bayar geldi gelecek derken, bir türlü gözükmedi. Ne ben, ne eşim cumhurbaşkanından bir ilgi görmedik. Genellikle herkese karşı durgun ve tutuk idiler. Ama, geleceğinin ne olduğu bilinmeyen bizler bunu daha çok sezdik. O sabahki *Ulus*'un ikinci sayfasında "Cemal Yeşil ve Haldun Derin hakkındaki söylentiler" başlıklı yazının bunda belki payı vardı. Cemal Yeşil'e ilişkin söylenti hakikati belirtiyordu. Öyle olduğunu bütün ilgililer biliyorlardı. Benim Belgrad Elçiliği müsteşarlığına atanacağım söylentisi ise, ola ki yalnızca bir yakıştırma idi. Geleceği karara bağlanan Yeşil memnunca görünüyordu. Alaturka ve alafranga ses sanatçıları Müzeyyen Senar ile Şadan Candar topluluğu şenlendirdiler. Muhafız Birliği Komutanı Nüzhet Bulca subaylara monologlu, at yarışlı, piyangolu bir program hazırlatmıştı. Uzun uzun uygulandı. Koraltan da geldi. Biz 1:30'da toplantıdan

Levent Şahverdi Arşivi

ayrılmak üzere kapıya doğru yürürken, o başlamış bulunduğu discours'u sürdürüyor, gür, tok sesiyle Bayar'ı övüyordu. "Gençler ses verin" hitabıyla davetlileri tepki göstermeye çağırırken, Ataç'ın kızı Meral'in esenliği oradan usulca uzaklaşmakta gördüğünü fark ettik.

1951 yılına böyle girdik.

Levent Şahverdi Arşivi

1951
"BAKİ KALAN BU KUBBEDE BİR HOŞ SEDA İMİŞ!"

2 *Ocak 1951 - Salı :*

Ameliyat olmaya karar verdim. Ameliyat başarı ile sonuçlanmazsa bana yer aramak zahmetinden kurtulurlar. Afgan büyükelçisi bildiğimiz her zamanki törenle kabul edildi. Bulunduğum son güven mektubu sunma töreni anlaşılan bu olacak. Başka bir yere atanmam için herhangi bir bildiri bugün de yok. Kalem'den Günhan, "Cumhurbaşkanlığı Hususi Kalem Müdürü Orhan Eralp" adresine New York'tan Çakuş imzalı bir mektup geldiğini haber verdi.

3 Ocak - Çarşamba:

Ameliyat için rapor ve dilekçe Bayar'a arz edildi; onaylandı. Ben yanına girip çıkarken, Bayar yalnızca "Geçmiş olsun" dedi. Apandisitimi haftaya çarşambaya (10 Aralık) Operatör Sokullu Gülhane'nin 1'inci Hariciye Kliniği'nde alacak. İstanbul'a hareket eden cumhurbaşkanını Yeşil'le birlikte istasyonda uğurladık.

5 Ocak - Cuma:

Öğleden sonra büromda oturduğum sırada İngiliz Büyükelçiliği santralinden Orhan Eralp'i aradılar. Arayan "Haldun Derin'in yerine o geçmedi mi?" diye sordu. Sonra, Malta'ya Edinburgh düküne gönderilen hayvanlar hakkında elçinin kâtibi eski aşina Miss Brown'la görüştük. Lady-in-waiting'den aldıkları telgraftan atların hâlâ gelmediğini öğrenmişler.

6 Ocak - Cumartesi:

Akşam, Orhan Eralp eve geldi. Kapının önünde bıraktığı araba kendininki değilmiş; ödünç olarak Ömer İnönü'nün arabasını alıp gelmiş. Muhalefet liderinin oğlu ile eski ahbaplığının sürdüğünü gösterecek davranışların - hele Hususi Kalem Müdürlüğü'ne atandıktan sonra - hoş karşı-

Levent Şahverdi Arşivi

lanmayacağını tahmin olarak belirttim. Bayar, Orhan'ı at yarışlarına çağırtıp görüşmüş: "Bir-iki gün sonra seni aldırtacağım" demiş.

7 Ocak - Pazar:

Orhan telefon etti. Yeşil, Hariciye Umum müdürlerinden birine benim Lake Success'e atanmam hakkında bir şey söylemiş. Ben "İnsan adamdır; kendi tatmin edildiği için, belki benim için de temenni olarak böyle konuşmuştur" dedim.

8 Ocak - Pazartesi :

Evrakımı topladım, tasfiye ettim, fihristlerini çıkarttım. Halefime devredilecek durumda kâtip arkadaşlara teslim ettim.

10 Ocak - Çarşamba:

Ameliyat oldum.

İnönü akşam hatır sormak üzere hastahaneye uğradı. Ertesi gün tekrar yokladı.

Kore yaralılarından Ankara'da tedavi görecekler benim odanın bulunduğu koridorun karşısına düşen koğuşa yerleştiler.

Cumhurbaşkanlığı eski umumi kâtibi Hasan Rıza Soyak'ın oğulları Enver ve Sungu'nun geçmiş olsun telgrafına cevap yazdım: "İstibdat ve şeflik devirlerinden kalma körbağırsağımı çıkarttım; derhal yeni zihniyete intibak edip, Arapça ezan okumaya, tekbir almaya başladım" dedim.

23 Ocak:

Ameliyat nahiyesinde, cildin hemen altında, beklenmedik bir apse yüzünden hastahanede bir hafta fazla kaldıktan sonra eve çıkabildim.

Cemal Yeşil'in yerine, Nurullah Tolon (Bayan Bayar'ın yeğeni Bayan Mihrizafer'in eşi) atanmış. *Ulus* gazetesi atanma haberini verirken, yine nezaketini elden bırakmadığı için, bu akrabalığı belli etmedi.

27 Ocak:

Başbakanlık Umumi Murakebe Heyeti danışmanlığına atanmam kararlaşmış. Cemal Yeşil devri teslimi tamamlayıp veda etmiş. Köşk'teki bütün emniyet memurları seher vakti bir kamyona bindirilip, süngülü muhafızların gözetiminde kente indirilmiş. Yerlerine yenileri getirilmiş.

31 Ocak:

Ansızın başlayan ve ameliyattan öncekine kıyasla çok daha şiddetli bir sancı sabaha kadar sürdü. Bu kez daha derinde iltihabi bir durum var.

4 Şubat:

İltihap hafifledi. İnönü yoklamaya geldi.

Yazı İşleri Müdürü Rıza Ertan telefonla hatırımı sordu, halefimin gelerek işe başladığını söyledi. "O halde telefon edip, tebrik edeyim" dedim. "Ama yanlış anlama; halefin Orhan Eralp değil, Fikret Belbez" deyince pek afallamadım, muhalefet liderinin oğlu ile ahbaplık, tahmin et-

Levent Şahverdi Arşivi

tiğim gibi, bu sonucu doğurabilecek önemde sayılmıştı. Bayar'ın 14 Mayıs'tan sonraki "Şark zihniyeti"ni reddeden sözlerini bir daha anımsadım.

Daha sonra Orhan telefon etti: Köprülü "Seni bırakmayacağım, sana ihtiyacımız var; zaten bu hususu Bayar'la çok münakaşa ettik" demiş. Orhan "Olmadı diye insan çağırır da, bir gönül alır" dedi. Ben de Bayar'ın "hastahanede olsun, çıktıktan sonra olsun, bir kere hatırımı sordurtmadığını" söyledim.

6 Şubat:

İltihap geçti. Sarılık başladığı için yataktan çıkamıyorum. İnönü yoklamaya geldi. Kurucuları kasıtla "Sen bunları benim gördüğümden daha aşağı görüyorsun değil mi?" dedi. Kendisine vaktiyle bir evlatlık satılmış olduğu iddiasına ilişkin bir tomar evrak getirildiğini; "Onlar 100 milyon liralık meclis binası yapıyorlar, o iş bulsun" sözü üzerine köşküne gelen delikanlıyı; namaz kılmak için gelip "Daha burnunuz sürtmedi mi? Ben mareşale de gider, hem namaz kılar, hem yemek yerdim" diyen kadını; kendisi hakkında "Diktatörlükten gelmiştir, iktidara geçerse yine o yola gider, partisinin başından uzaklaştırılmalıdır" propagandasına başladıklarını anlattı.

Ben, Cevdet Tolgay hakkında Orhan Eralp'ten bir pot kırma hikayesini duymuştum. Onu anlattım: Orhan'a söylendiğine göre Hukuk Fakültesi'nin 25'inci yıldönümü töreni bittikten sonra Tolgay, Bayar'a "Şimdi İnönü kapıdan çıkıyor; tezahürat yapıyorlar; biz arka kapıdan çıkalım" diyerek çam devirmiş imiş. Bu tahrife gülümseyen İnönü, "Şu halde bunları kendi uydurup işae ediyor" (yayıyor) dedi; "İdealist olarak çalışmak nankörlükle karşılanıyor. Benden istedikleri nedir, alıp veremedikleri nedir? Rus meselesi olduğu gibi karşımızda. Biz de, tahrik etmekten geri durmuyoruz. Harbe bir gün geç girmek benim için kazançtır. Üç ay geç girsem, seferberliğimi tamamlamış olurum. Harbin seyri, cereyanı belli olur."

20 Şubat:

Sarılık geçti. Üç gündür ateşim yok. Evde dolaşmaya başladım. Orhan Seyfi Orhon'un *Hicivler* adı ile yeni çıkardığı bir küçük kitabı gözden geçiriyorum. Dokuz ay öncesine dek, ozan Halk Partisi'nin Zonguldak milletvekili idi. Hem de "müfrit"lerden. Bu yapıtı, 14 Mayıs sonrasına ayak uydurarak, *Zafer* gazetesinin bir köşesine tezelden kapılanıp, fıkra yazmak, böylece sebeplenmek için bir hazırlıktı. Anlaşılan artık kimileri için geçim yolu, partisini ya da şefini yermekti. Bunu iyi kavradığı, Orhon'un dizelerindeki duygulardan kolayca okunuyordu:

Levent Şahverdi Arşivi

"Geçecek dört sene tekrar, yeniden bir seçime
Gireceksin, yaşın artık aşacak yetmişini...
Ey Paşam, Parti'yi geç, insan o yaştan sonra
Tutamaz, fazla sıkıştı mı hatta çişini!"

"Çiş"li dörtlüklerinin başındaki önsözde şair "1946'da İnönü güzel, asil, yerinde bir feragatla politika dışında kalsaydı bir örnek adam olacak tı"[1] diyordu. Sanırsınız ki, İnönü'nün imzasıyla yayımlanan Halk Partisi aday listesinde yer alıp, 1946 seçimlerinde Zonguldak milletvekili olan Orhon o değildir. Sanırsınız ki, şimdi "Öyle bir sirkti ki meclis grubu, partinin lideri baş cambazdı" benzetişini yapan heccav[2], 1946-1950 boyunca o "sirk"ten aylığını aldığı sürece rolünü seve seve oynamamıştı. O ki, 1947'de muhaliflerin icadı deyimle "Müfrit" Halk Partililere örnek gösterilmiş, o yılın sonbaharında Halk Partisi içindeki 35'lerin, muhalif geçinen gazetelere zaman zaman demeç vermelerini protesto için parti grubuna önerge ile başvurmuştu. İşte bu "sirk" hizmetkârı şimdi piyasaya çıkardığı küçük kitabı için, son dört yılı unutup, "Şu üç şey değildir: Kin değildir, iftira değildir, menfaat değildir" diyebiliyordu.

On üç yıl sonra, yetmişin değil, seksenin üstündeki İsmet İnönü'nün 1963-1965 arası kuracağı bir karma hükümetle, başbakan olarak Türkiye'yi üç yıl daha yönetmesine Orhan Seyfi Orhon ne diyecekti acaba?

Bana sorulsa, o üç yıl boyunca Başbakanlık müsteşarı olarak -aldığım buyruk uyarınca- hazır bulunduğum Bakanlar Kurulu toplantılarında, kimi zaman sabahlara dek süren oturumlarda bile genç bakan arkadaşları belli gereksinmelerle salondan kısa süre ayrılıp geri geldikleri halde, İnönü'nün bir kez olsun yerinden kalkmadığını söyleyebilirdim.

14 Mayıs'ta bile Halk Partisi listesinde tekrar milletvekili seçilebilen bacanağı Yusuf Ziya Ortaç ise, daha aklı evveldi. "Çiş"li dizeler sahibinden epey önce davranıp, rüzgârın yönüne göre bel kırarak, partisinden çekildi. Bağımsızlığa bürünerek *Akbaba*'sını günün gereklerine daha uyacak gibi çıkarma yolunu tutmak sağgörüsünü gösterdi.

Öğleden sonra İnönü yoklamaya geldi. Amerikalılarla olan ilişkilere değinerek "Memleketi Filipinler'e benzetiyorlar" dedi. Meclis'te bütçe görüşmeleri dolayısıyla olan konuşmasının "tournure ve nuance'ları iyi mi idi?" diye sordu ve ekledi: "Cumhurbaşkanı dinlerken mosmor kesildi."

23 Şubat:

Bir taksiye binip Köşk'e -memurluk yaşamıma gözümü açtığım daireme, on yedi yılı aşan hizmetten sonra- vedaa gidiyorum.

---

1 Orhan Seyfi Orhon, *Hicivler*, Ankara, 1951.

2 Yermeci.

Levent Şahverdi Arşivi

Ataç'a merdivenlerde rastladım. Yemek yediğimiz odayı değiştirmişler. Ataç'la Bebe Rıza'yı oraya oturtmuşlar. Sonra, Rıza Ertan'ı gördüm. Orhan Argun'un kapısını vurdum. İçeride, dokuz ay önce atanan Özel Hanım'a rastladım. Onu artık cumhurbaşkanının kitaplığından alıp Kalem'e vermişler. Yanındaki odada yalnız Günhan kalmış. Balkonun yanındaki odada Özhan, Orhan, eski umumi kâtiplerden Tevfik Bıyıklıoğlu'nun Kalem'e yeni alınan kızı oturuyorlarmış.

Yerime atanan Fikret Belbez'i ziyaret ettim. Gazete coupure'lerini, demirbaş portatif radyoyu sordu. New York'taki başkonsolosluğu sırasında tanıdığı Erdal İnönü'yü "erudit, savant" gibi deyimler kullanarak övdü. Aşağı, Genel Kâtip Nurullah Tolon'a indim. Yeni görevimi kastederek, "İktisadi kültürünüzle hem kendiniz faydalanır, hem memlekete hizmet edersiniz" dedi.

Daire Müdürlüğü mutemedi Memduh'u gördüm; bağrı yanıktı: "Biyciğim, dalkavukluk, riya, tabasbus, hepsini yapıyoruz, yerimizde kalalım diye". Başyavere uğradım, bulamadım. Köşke girdim. Bayar biraz önce Bayındırlık Bakanlığı'na gitmiş. Dönüşünü bekledim. 12:30'da geldi. "Sıhhatiniz nasıl oldu? Demek dost kalıyoruz" dedi ve çıktı. "Dost" kalmakla murat edilen belki hasta iken hatırımı sordurtmamasına karşın benim kendisine vedaa gelmekliğim miydi?

Tesadüf, daire müdürü İstanbul'da imiş. Ona veda etmek zevkinden yoksun kaldım.

Readers Digest idarehanesine yazdığım mektupta, 1935'ten beri hayat kaydıyla abonesi bulunduğum dergiyi bundan böyle ilk kez değişen adresime, Umumi Murakabe Heyeti'ne göndermelerini rica ettim.

25 Şubat:

İnönü'yü ziyaret ettim. Pijamalı, ropdöşambrlı idi. "Muayyen kimselerin nankörlüğü beni müteessir etmiyor. Fakat, memleketin heyet-i umumiyesinde bir intibah olacak mı? Cebesoy, Ürgüplü... Aleyhimde bulunanların bir kısmı hudut haricinde bir kısmı burada takibe maruzdular. Bunları ben kurtardım" dedi. Oğlu Ömer'in davasından üzgün olduğu seziliyor. "Bunların sonu nereye varacak" diye düşünüyor. Bayar'ın yetişme tarzına iliştim. Hitler ve Mussolini ile kıyasladım. Ayrılırken sözü yine Toynbee'ye getirmeden yapamadım; sonra çıktım.

"Bu topraklarda demokrasi olur mu?"

Olur ya da olmaz. En alt kademesinden başlayarak vazife gördüğüm Çankaya ortamı ile ilgimi keserken, geriye doğru baktım. Bürolarında gençliğimin on sekiz yılını geçirdiğim üç devlet başkanı hakkındaki yargımı, sağduyusunu değme er kişilerinkine değişemeyeceğim kız kardeşime bırakıyorum:

Levent Şahverdi Arşivi

Melahat ufak bir alışveriş için Bankalar Caddesi'ndeki Hacıbekir'e girmişti. Duvarda üç cumhurbaşkanının birden yan yana asılı resimlerini görünce: "Demek siz de bu şekli tercih ettiniz" dedi. Tezgâhtarın, "Ne yapalım, eskilerin çok iyiliğini gördük" biçimindeki yanıtı üzerine, kardeşim şöyle ekledi: "Merak etmeyin. Ne kadar çığrınırlarsa çığrınsınlar, bu memleket iki büyük adam yetiştirdi. Şimdi başa geçenlerin hepsi, sizin bizim gibi alelade insanlar..."

O sırada dükkândan çıkmakta olan bir genç subay sanki bunu yalnızca gözlerinin ışıltısı ile onaylayabildi.

Melahat'in evli bulunduğu eniştem Mazlum Kayalar zamanla DP saflarında ön plana çıkarken, muhalefette çektiği çilenin doruklara vardığı günlerden birinde İnönü'ye gönderilen bağlılık telgraflarından bir tanesinin altında annem Maide Derin ile kardeşim Melahat Kayalar'ın imzaları bulunacak; konu basında da biraz yankılanacaktı. Karı kocanın politikada karşıt görüşlü olmalarına uygar toplumlarda rastlanmaz değildi. Bizdeki örnekleri ise, sanırım çok olmasa gerekti. Kendini varsa yoksa işine adamış, partisiz babamızın, damadı Kayalar'ı şiddet politikasının kuyusunda boğulma olasılığından alıkoyma doğrultusundaki uyarıcı telkinleri sonuç vermeyecek; Yassıada duruşmaları boyunca idam korkusu duyup, o bitince Kayseri yıllarının ne zaman sonra ereceği tasası ile yaşamak, kız kardeşim ve yeğenlerimle birlikte, ailece hepimizin alınyazımız olacaktı.

❑

1 Mart 1951'de görevime başlamak üzere Umumi Murakabe Heyeti muamelat müdürünün odasında bekliyordum. Heyetin 14 Mayıs sonrası Başkan Vekili Nizamettin Ali Sav'ca Büyük Millet Meclisi'nde İktisadi Devlet Teşekkülleri Umumi Heyet'inde yapılan konuşmayı okudum. On yıldır üyesi, şimdi başkan vekili bulunduğu heyetin geçmişi üzerinde Bay Sav şöyle diyordu: "Murakabe Heyeti şuradan buradan çıkarılan kimseler için adeta bir sığıntı yeri manzarasını da aynı zamanda göstermekte idi."[3] "Şuradan buradan çıkarılan kimseler"den olduğum için önce alınır gibi oldum. Ama, biraz düşündükten sonra huzura kavuştum. "Sığıntı yeri" sözü Murakabe Heyeti'nin 14 Mayıs güneşinden önceki durumunu belirtmek içindi. Yeni iktidarın Murakabe Heyeti başkan vekili elbette ki heyeti, kötülediği "sığıntı yeri" durumundan çıkarmış, bir başka hale getirmiş bulunmalıydı. Son derece rahat nefes aldım. Benden sonra buraya "şuradan buradan" atanacak olan Sümerbank Umum Müdürü Cevat

3 *İktisadi Devlet Teşekkülleri Umumi Heyeti Tutanakları*, İkinci Birleşim, 15.1.1951

Levent Şahverdi Arşivi

Adıgün, İşçi Sigortaları Umum Müdürü Vedat Bayru, Çalışma Bakanlığı Müsteşarı Muslih Fer, Basın-Yayın Umum Müdür Muavini Haluk Göreli,[4] arkasından umum müdürü Halim Alyot da elbette kuralı bozacak değillerdi.

Böylece, yaşadığımız günlerin başlıca ayırıcı vasfı olan endazesiz laf tufanının bir yeni örneğine, eşiğinden henüz içeri ayak attığım dairenin başına yeni getirdikleri zatın görüşünde de rastlamış oluyordum.

Başkan vekilimiz Nizamettin Âli Sav yüksek mühendisti. Gençliği I. Dünya Savaşı ve ertesine rastlıyordu. Bunun bir bölümünü Almanya'da geçirmişti. Orada, aşırı sol bir örgüt niteliğindeki Spartacus'ün çekiciliğine kendini kaptırmış, etkisinde kalmıştı. Ama, ateşi pek uzun sürmeyip küllenmişti.

1920'lerde Milli Mücadele Ankara'sının Milli Savunma ve Dışişleri bakanlıkları dışındaki hükümet birimlerinin barındığı şimdiki il binasında İktisat Bakanlığı'nı oluşturan beş genel müdür (Sanayi Umum Müdürü Nizamettin Âli Sav, İstatistik Umum Müdürü Cemal Hüsnü -Taray-, Ziraat Umum Müdürü -babam- Zihni Derin ve Maadin -Madenler- umum müdürü) tek bir odada birlikte oturuyorlardı.

Bir vesile ile o günleri hatırlattığımda, Sav kendisini olanca coşkusu ile çay üretimine adamış eski kapı yoldaşı Zihni Derin için yalnızca "çalışkan gençti" demekle yetinecekti.

Farfara yanı bulunmayan Nizamettin Âli Bey'in, gençliğini korumaya epey meraklı olduğunu, ilkin mahkemeye başvurup yaşını küçülttüğünde fark edecektim.

Londra Ticaret ataşeliği, İstanbul Ticaret Odası genel sekreterliği gibi görevlerinden sonra burada üye olarak bulunmuştu. Gönlünde daha birkaç aslanın yattığını belli ediyordu. Başkanlığa asil olarak atandığında bunlardan birincisi ile sarmaş dolaş oldu. İkincisine, 1967 Genel Seçimleri'nde milletvekilliğinde kavuştu.

---

4 Robert Kolej'in 1933 çıkışlı sınıfında yıllar yılı birlikte dirsek çürüttüğümüz Haluk Göreli dostum, yasaların, yöneten ve yönetilen bütün yurttaşlarca sinsi kurnazlığa bulaşmış kaçamaklara tenezzül edilmeden uyulması gerekli kurallar olduğuna inananlardandı. 1954 Genel Seçimlerinin yapıldığı gün sandık işlemleri öbürlerinden erken biten kimi çevrelerin seçim sonuçlarının kanunla saptanmış saatten önce radyodan halka duyurulması için hükümetçe kendisine verilen buyruğa karşı gelmesi, onun sayısı kabarıkça suçları arasında yalnızca bir tanesi idi. Haluk'un daha az sunturlu bir başka kabahatine örnek, ilerde devlet bakanlığına getirilecek milletvekili Dr. Mükerrem Sarol'un yayımlamaya başladığı bir gazete ile ilgili olarak istediği basın kartını, (hem de Başbakan Menderes'in imzalayıp yürürlüğe koyduğu) kararnamenin hükümleri uyarınca yayın yaşamında doldurulması zorunlu üç aylık süre henüz tamamlanmadığı için kendisine vermemekte direnmesi idi.

Levent Şahverdi Arşivi

1960'tan sonra Devlet Planlama Teşkilatı'nı kurmak için yapılacak ön çalışmalara katılacak Felemenkli iktisatçı Tinbergen'in İsmet Paşa Kız Enstitüsü'ndeki bir konferansında Sav'ı son kez dünya gözü ile görebildim. Konuşmacının söylediklerini Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden Attila Karaosmanoğlu dilimize çeviriyordu. Nizamettin Ali Bey dinlerken, bir sıkıntı geçirip salondan ayrılmış; bindiği takside ruhunu teslim etmişti. Dairemizin hekimi Dr. Alaattin Erkmen, Sav'ın öteden beri çektiği kalp rahatsızlığından kimseye söz etmemesini sıkıca kendisine tembihlediğini açığa vurmakta artık sakınca görmedi. Hastalıktan söz ettirmemesi de gençliğini koruma önlemlerinden biri idi belki.

Yaşama bir bakıma vakitsiz veda etmekle Nizamettin Bey palaspandıras Yassıada'ya götürülmekten kurtulmuş oldu.

27 Mayıs 1960'tan sonra Umumi Murakabe Heyeti'nin adı Yüksek Denetleme Kurulu'na dönüşecekti.

Levent Şahverdi Arşivi

EKLER

Levent Şahverdi Arşivi